

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра Політології

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ Ч. 2**

Для напряму/спеціальності **Політологія**

Автори:

д.політ.н., в.о. професора Седляр Ю.О.

Посада, прізвище та ініціали

Схвалено на засіданні кафедри політології

Протокол від «27» серпня 2019 року № 1

Погоджено навчально-методичною комісією історичного факультету

Протокол від «27» серпня 2019 року №

Миколаїв 2019

ЗМІСТ

1. Витяг із освітньо-кваліфікаційної характеристики	
2. Витяг із освітньо-професійної програми	
3. Анотація навчальної дисципліни зі структурно-логічною схемою (міждисциплінарними зв'язками).....	
4. Пояснювальна записка.....	
5. Навчальна програма навчальної дисципліни.....	
6. Робоча навчальна програма.....	
7. Програма практичної підготовки.....	
8. Засоби діагностики навчальних досягнень студентів.....	
9. Навчально-наочні посібники, технічні засоби навчання	
10. Конспект лекцій з дисципліни.....	
11. Комплекс ККР, завдань для змістовно-модульних контрольних робіт, тестові контрольні роботи.....	
12. Інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних занять.....	
13. Завдання на курсові та дипломні проекти	
14. Контрольні завдання до семінарських, практичних занять.....	
15. Питання до екзаменаційних білетів, екзаменаційні білети, тести для підсумкового контролю.....	
16. Методичні рекомендації та розробки викладача.....	
17. Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів.....	
18. Методичні матеріали щодо виконання контрольних робіт для студентів ЗФН.....	

1. ВИТЯГ ІЗ ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського за галуззю 05 «Соціальні та поведінкові науки», напряму підготовки 052 «Політологія», є галузевим документом, в якому узагальнюється зміст вищої освіти, тобто відображаються цілі вищої освіти та професійної підготовки, визначається місце фахівця в структурі галузей економіки держави і вимоги до його компетентності, інших соціально-важливих властивостей та якостей.

Даний стандарт є складовою галузевих стандартів вищої освіти, в якому узагальнюються вимоги з боку держави, світового співтовариства та споживачів випускників до змісту вищої освіти. ОКХ відображає соціальне замовлення на підготовку фахівця з урахуванням аналізу професійної діяльності та вимог до змісту вищої освіти з боку держави та окремих замовників фахівців.

ОКХ установлює галузеві кваліфікаційні вимоги до соціально-виробничої діяльності випускника навчального закладу за напрямом 052 «Політологія» та державні вимоги до властивостей і якостей особи, яка здобула базовий освітній рівень фахового спрямування за галуззю 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Стандарт використовується під час:

- визначення мети освіти та професійної підготовки;
- розроблення та корегування складових галузевого стандарту вищої освіти в галузі 05 «Соціальні та поведінкові науки» за напрямом 052 Політологія «Політологія» та галузевих стандартів вищої освіти;
- визначення первинних посад випускників вищих навчальних закладів та умови їх використання;
- розроблення та коригування складових стандартів вищої освіти вищих навчальних закладів (варіативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики, освітньо-професійної програми підготовки фахівців, засобів діагностики якості вищої освіти, навчальний план, програми навчальних дисциплін;
- визначення змісту навчання в системі перепідготовки та підвищення кваліфікації;
- професійної орієнтації здобувачів фаху та визначення критеріїв професійного відбору;
- прогнозування потреби у фахівцях відповідної спеціальності та освітньо-кваліфікаційного рівня, планування їх підготовки під час укладання договорів або контрактів щодо підготовки фахівців;
- розподілу та аналізу використання випускників вищих навчальних закладів.

2. ВИТЯГ ІЗ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ

Освітньо-професійна програма (ОПП) є галузевим нормативним документом, у якому визначається нормативний термін та зміст навчання, нормативні форми державної атестації, встановлюються вимоги до змісту, обсягу і рівня освітньої та професійної підготовки фахівця відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня певного напряму підготовки.

Цей стандарт є компонентою галузевих стандартів вищої освіти і використовується під час:

- розроблення та корегування варіативної компоненти галузевих стандартів вищої освіти (засобів діагностики якості вищої освіти);
- розроблення та корегування варіативної компоненти галузевих стандартів Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського;

- визначення змісту навчання в системі перепідготовки та підвищення кваліфікації.

Стандарт поширюється на систему вищої освіти: органи, які здійснюють управління в галузі вищої освіти; інші юридичні особи, що надають освітні послуги в галузі вищої освіти; вищі навчальні заклади всіх форм власності, де готують фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста галузі знань - 05 «Соціальні та поведінкові науки» напряму 052 «Політологія».

Даний стандарт установлює:

- варіативну частину змісту навчання в навчальних об'єктах, засвоєння яких забезпечує формування системи умінь відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики;

- рекомендований перелік навчальних дисциплін і практик;

- нормативний термін навчання за денною формою навчання;

- нормативні форми державної атестації.

Стандарт є обов'язковим для Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського, який готує фахівців даного профілю. Підприємства, установи, організації повинні забезпечити необхідні умови для використання фахівців відповідно до здобутої ними у Миколаївському національному університеті ім. В.О. Сухомлинського кваліфікації згідно з чинним законодавством.

3. АНОТАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ (Міждисциплінарні зв'язки)

Курс не тільки знайомить з базовими поняттями у сфері наукових політичних досліджень, але і виступає сполучною ланкою у формуванні комплексу професійних знань, які набуваються студентами в ході засвоєння різних навчальних дисциплін.

Специфікою курсу є його орієнтація на розвиток практичних навиків виконання прикладних наукових проектів у сфері внутрішньополітичної і зовнішньополітичної проблематики. Відповідно до сучасних пріоритетів навчального процесу особлива увага приділена питанням ознайомлення студентів з основними прийомами аналітичної роботи з первинною інформацією і формулюванню адекватних прогностичних припущень. Ця обставина особливо значуща в контексті світового досвіду підготовки фахівців-політологів.

Через різноманіття сучасних методичних підходів і методів політичних досліджень курс служить основою для продовження вивчення різних аспектів політичного буття і поглиблення базових уявлень про методичне забезпечення дослідницького процесу. Засвоєння відповідного навчального матеріалу значно підвищує здібності студентів до самостійної творчої роботи і їх розуміння реального взаємозв'язку теоретичного знання з політичною практикою.

Міждисциплінарні зв'язки. Дисципліна базується на знаннях студентів з курсів «Вступ до політології», «Філософія», «Логіка», «Теорія пізнання», «Загальна теорія політики», «Історія зарубіжних політичних вчень», «Основи наукових досліджень», «Методологія політичних досліджень».

Програма навчальної дисципліни складається з таких **змістовних модулів**: Змістовий модуль I. Теоретико-методологічна частина дисципліни; Змістовий модуль II. Концептуалізація, конкретизація й операціоналізація.

4. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Метою курсу є ознайомлення студентів з широким спектром наукового інструментарію, який використовується у сучасних дослідженнях, оцінках і прогнозуванні політичних процесів. У зв'язку з цим розкриваються ключові поняття, пов'язані з методичним забезпеченням прикладних політологічних досліджень, вивчаються базові прийоми обробки різних типів інформації і правила підготовки відповідних аналітичних висновків. В ході семінарських занять і виконання навчальних завдань студенти набувають навиків практичного застосування методик контент-аналізу, івент-аналізу, когнітивного картування і експертних оцінок, а також досвіду індивідуальної та

колективної роботи над дослідницьким проектом, оформлення і представлення його результатів.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є формування методолого-дослідницької культури майбутніх політологів. Їх гіпотетичний професійний успіх пов'язаний, насамперед, з наявністю у сучасного випускника вищого навчального закладу розвиненого теоретичного мислення. Формування цієї якості потребує засвоєння студентом теорії і методології соціально-політичного дослідження як ідейно-наукового феномену. Як і зазвичай, викладання та засвоєння цього теоретичного курсу здійснюється стадіями відомої тріади І.-Г. Песталоцці: (1) виклад теоретичної ідеї - (2) розумове засвоєння теоретичної глибини ідеї - (3) формування культури теоретичного мислення.

Серед **завдань** курсу можна визначити:

- сприяти поглибленню знань студентів, одержаних ними в результаті засвоєння теоретичних курсів дисциплін політологічного циклу;
- придбання навичок самостійної аналітичної роботи у сфері політичної практики;
- отримання умінь використовувати прикладний дослідницький інструментарій для аналізу поточних політичних процесів.

Компетентності

I. Загальнопредметні:

- теоретико-методологічні засади сучасного соціально-політичного дослідження;
- основні поняття, пов'язані з методичним забезпеченням політичних досліджень;
- методики і техніки збору, обробки і аналізу емпіричної інформації з політичної проблематики;
- знати специфіку політологічної і соціологічної методик прикладного аналізу внутрішньокраїнових та міжнародних відносин та інституцій;
- розуміти правила складання аналітичних документів в галузях своєї практичної діяльності, а також у контексті окремих областей державної політики.

• II. Фахові:

- організовувати науково-дослідний процес у своїй галузі майбутньої діяльності;
- користуватися найбільш поширеними видами прикладних аналітичних методик;
- навчитися правильно оформляти і представляти результати проведених досліджень;
- брати участь у процесі організації і розробки методики своєї роботи на дослідницькій і завершальній стадіях науково-дослідного процесу;
- застосовувати конкретно-наукові емпіричні методи, прийоми і процедури у соціально-політичних дослідженнях;
- складати соціологічні методики наукового дослідження конкретних соціально-політичних обставин;
- користуватися документальними і літературними джерелами інформаційного самозабезпечення у своїх соціально-політичних дослідженнях;
- залучатися до досвіду «командної роботи» в процесі виконання дослідницького проекту.

5. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Кредит 1. Теоретико-методологічна частина дисципліни

Тема 1. Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція

Поняття наукового дослідження. Проблема співвідношення парних понять у науковому дослідженні: теорія - метод, методологія - світогляд. Методологія соціально-

політичного дослідження як політолого-соціологічна та науково-педагогічна дисципліна. Зміст, структура та функції методології соціально-політичного дослідження.

Кредит 2. Концепція політичного дослідження

Тема 2. Концепція процесу соціально-політичного дослідження

Загальна характеристика процесу соціально-політичного дослідження як форми наукового пізнання. Цілеспрямованість та організованість як основні ознаки соціально-політичної дослідницької роботи. Точність, розміреність та ієрархічна організованість усього процесу дослідницької роботи у проблемних контекстах політології та політичної соціології. Основні методи і процедури в соціально-політичних дослідженнях. Способи забезпечення єдності теорії та практики, структурності та етапності в соціально-політичних дослідженнях. Джерела інформації і реалізація теоретико-методологічних засад соціально-політичного дослідження.

Кредит 3. Концептуалізація, конкретизація і операціоналізація

Тема 3. Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні

Вихідні положення про специфіку буття методів наукового пізнання. Загальні та спеціальні методи наукового пізнання. Три групи загальних методів наукового пізнання: загальнофілософські, теоретичні, емпіричні, праксеологічні, специфічні, наукогалузові, ситуаційні. Детальна характеристика даних методів у пізнавальних контекстах окремих соціально-політичних наук сучасності. Специфіка оперування деякими з цих методів у суто соціально-політичному дослідженні.

Кредит 4. Наукові прийоми та процедури у політичних дослідженнях

Тема 4. Конкретно наукові прийоми та процедури у методиці соціально-політичного дослідження

Науково-пізнавальний зміст тріади “метод - методика - методологія”. Метод як спосіб мислення і дії. Методика як сукупність споріднених (мінімум: рядоположних) методів. Методологія як вчення про методи наукового пізнання та про сукупність окремих методів, застосовуваних лише/переважно в одній науці. Найширший підхід до методики, - як до системи дослідницьких правил використання методів, прийомів та операцій. Конкретно наукові методичні прийоми на основі загальнонаукового пізнання соціально-політичних реалій політичної практики. Детальніше про групи методичних прийомів: аналітичні, документальні.

Кредит 5. Операціоналізація методів і методик у політологічних дослідженнях

Тема 5. Методологія порівняльного соціально-політичного дослідження

Порівняння як метод і процедура абстрактно взятого наукового дослідження. Компаративістика у методології соціально-політичних досліджень. Запитальна структура компаративістської методології: 1) якою є принципова побудова досліджуваного соціально-політичного об'єкта? 2) яким є внутрішній механізм/джерело досліджуваного соціально-політичного об'єкта? 3) якою є система взаємозв'язків досліджуваного соціально-політичного об'єкта з суміжними об'єктами, предметами, явищами навколишнього світу? Інституційні кроки порівняльного соціально-політичного дослідження: концептуалізація, операціоналізація. Методико-методологічні проблеми порівняння: порівняльність, еквівалентність, універсальність, вимірювальність, поліінтерпретаційність, аналітична варіативність. Види порівняльних досліджень: бінарне, регіональне, глобальне, крестемпоральне.

Соціологічна методика політологічного дослідження: класифікація, структура та основні елементи.

Кредит 6. Методи і методики аналізу світових політичних процесів

Тема 6. Базові методики прикладного аналізу міжнародних відносин і політико-світових інститутів

Методологія співвідношення аналітичних рівнів: теоретико-пізнавальний, праксеологічний, емпірико-прикладний. Соціально-політичні методики аналізу міжнародних відносин та інституцій на зовнішньополітичному просторі абстрактно взятої країни: контент-аналіз, івент-аналіз, когнітивне картування, case study. Специфіка застосування соціально-політичної методології соціологічних методик до політико-правових та інституційних організацій типу ООН, ОБСЄ, Міжнародний Суд з прав людини тощо. Основні форми застосування соціолого-політичних методик до внутрішньокраїнових та міжнародних організацій: спрямований і не спрямований вплив, кількісний та якісний варіанти аналізу, когнітивний та варіативний підходи. Проблеми, пов'язані з розробкою “категорії аналізу”, виокремленням “одиниці аналізу” і встановленням “одиниць рахунку”: аналітичний контент-моніторинг, теоретичні засади та практичні ситуативи. Методика когнітивного картування зовнішньополітичних феноменів. Основні поняття цієї соціально-політичної методики: - “схема” (карта), “когнітивна карта”, “когнітивне картування”, “графічні карти”. Методика соціально-політичного “читання” усіх зазначених соціолого-когнітивних карт. Системний аналіз міжнародно-політичних процесів.

Кредит 7. Методика і методологія складання аналітичного документа

Тема 7. Методика і методологія розробки аналітичного документа при дослідженні областей державної політики

Область державної політики - соціологічна царина реалізації державою як регулюючою інституцією своїх соціумотворчих цілей, завдань і функцій. Класифікація областей державної політики: сферні, галузеві, проблемні. Методологічні квант-вимірювачі стану справ у просторі абстрактно взятої області державної політики: позитиви, негативи, ситуативи, гіпотетика, прогноз. Методика та методологія розробки й праксеологізації концепцій державної політики на площині області різних сфер, галузей та проблем соціально-політичного життя.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Історичний факультет
Кафедра політології

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ О. А. Кузнецова

«27 серпня» 2019 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Ступінь магістра

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 052 Політологія

052 Політологія

освітня програма Політологія

2019-2020 навчальний рік

6. РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, ступінь <u>05 Соціальні та-поведінкові науки</u>	Характеристика навчальної дисципліни	
		ДФН	
Кількість кредитів – 7	Шифр і найменування підготовки: <u>052 Політологія</u>	<i>Рік підготовки:</i>	
Індивідуальне науково-дослідне завдання, творче завдання, есе.		V-й	
Загальна кількість годин – 210		<i>Семестр</i>	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 1 самостійної роботи студента – 5		1-й	
	<i>Лекції</i>		
	16 год.	-	
	<i>Семінарські заняття</i>		
	14 год.	-	
	<i>Самостійна робота</i>		
	180 год.	-	
	<i>Загальний обсяг:</i> 210 год.		
Вид контролю: іспит			

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для ДФН (30 год. : 180 год. (14% : 86%)).

2. Мета, завдання навчальної дисципліни та результати навчання

Метою курсу є ознайомлення студентів з широким спектром наукового інструментарію, який використовується у сучасних дослідженнях, оцінках і прогнозуванні політичних процесів. У зв'язку з цим розкриваються ключові поняття, пов'язані з методичним забезпеченням прикладних політологічних досліджень, вивчаються базові прийоми обробки різних типів інформації і правила підготовки відповідних аналітичних висновків. В ході семінарських занять і виконання навчальних завдань студенти набувають навиків практичного застосування методик контент-аналізу, івент-аналізу, когнітивного картування і експертних оцінок, а також досвіду індивідуальної та колективної роботи над дослідницьким проектом, оформлення і представлення його результатів.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є формування методолого-дослідницької культури майбутніх політологів. Їх гіпотетичний професійний успіх пов'язаний, насамперед, з наявністю у сучасного випускника вищого навчального закладу розвиненого теоретичного мислення. Формування цієї якості потребує засвоєння студентом теорії і методології соціально-політичного дослідження як ідейно-наукового феномену. Як і зазвичай, викладання та засвоєння цього теоретичного курсу здійснюється стадіями відомої тріади І.-Г. Песталоцці: (1) виклад теоретичної ідеї - (2) розумове засвоєння теоретичної глибини ідеї - (3) формування культури теоретичного мислення.

Серед завдань курсу можна визначити:

- сприяти поглибленню знань студентів, одержаних ними в результаті засвоєння теоретичних курсів дисциплін політологічного циклу;
- придбання навичок самостійної аналітичної роботи у сфері політичної практики;
- отримання умінь використовувати прикладний дослідницький інструментарій для аналізу поточних політичних процесів.

Передумови для вивчення дисципліни: Дисципліна базується на знаннях студентів з курсів «Філософія», «Загальна теорія політики», «Історія зарубіжних політичних вчень», «Політологія», «Партологія», «Політичні інститути і процеси», «Теорія та історія міжнародних відносин», «Теорія і практика політологічних досліджень Ч. 1».

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 210 годин / 7 кредитів.

Очікувані результати навчання:

Згідно з вимогами ОПП студент оволодіває такими *компетентностями*:

- комплексне розуміння природи та значення політики як специфічного виду людської діяльності та особливої сфери пізнання, включаючи розвиток уявлень про політику та її сучасні інтерпретації;
- фундаментальне знання нормативної та позитивної політичної теорії, політичного аналізу, порівняльної та прикладної політології;
- вільне володіння категорійно-поняттєвим та аналітично-дослідницьким апаратом сучасної світової політичної науки;
- застосування широкого спектру політологічних понять, теорій і методів до аналізу владно-політичних відносин політичних акторів, інститутів та ідей відповідно до певного історичного або сучасного контексту.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

- теоретико-методологічні засади сучасного соціально-політичного дослідження;
- основні поняття, пов'язані з методичним забезпеченням політичних досліджень;
- методики і техніки збору, обробки і аналізу емпіричної інформації з політичної проблематики;
- знати специфіку політологічної і соціологічної методик прикладного аналізу внутрішньокраїнових та міжнародних відносин та інституцій;
- розуміти правила складання аналітичних документів в галузях своєї практичної діяльності, а також у контексті окремих областей державної політики.

• II. Фахові:

- організовувати науково-дослідний процес у своїй галузі майбутньої діяльності;
- користуватися найбільш поширеними видами прикладних аналітичних методик;
- навчитися правильно оформляти і представляти результати проведених досліджень;
- брати участь у процесі організації і розробки методики своєї роботи на дослідницькій і завершальній стадіях науково-дослідного процесу;
- застосовувати конкретно-наукові емпіричні методи, прийоми і процедури у соціально-політичних дослідженнях;
- складати соціологічні методики наукового дослідження конкретних соціально-політичних обставин;
- користуватися документальними і літературними джерелами інформаційного самозабезпечення у своїх соціально-політичних дослідженнях;
- залучатися до досвіду «командної роботи» в процесі виконання дослідницького проекту.

3. Програма навчальної дисципліни

Кредит1. Теоретико-методологічна частина дисципліни

Тема 1. Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція

Поняття наукового дослідження. Проблема співвідношення парних понять у науковому дослідженні: теорія - метод, методологія - світогляд. Методологія соціально-політичного дослідження як політолого-соціологічна та науково-педагогічна дисципліна. Зміст, структура та функції методології соціально-політичного дослідження.

Кредит2. Концепція політичного дослідження

Тема 2. Концепція процесу соціально-політичного дослідження

Загальна характеристика процесу соціально-політичного дослідження як форми наукового пізнання. Цілеспрямованість та організованість як основні ознаки соціально-політичної дослідницької роботи. Точність, розміреність та ієрархічна організованість усього процесу дослідницької роботи у проблемних контекстах політології та політичної соціології. Основні методи і процедури в соціально-політичних дослідженнях. Способи забезпечення єдності теорії та практики, структурності та етапності в соціально-політичних дослідженнях. Джерела інформації і реалізація теоретико-методологічних засад соціально-політичного дослідження.

Кредит 3. Концептуалізація, конкретизація і операціоналізація

Тема 3. Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні

Вихідні положення про специфіку буття методів наукового пізнання. Загальні та спеціальні методи наукового пізнання. Три групи загальних методів наукового пізнання: загальнофілософські, теоретичні, емпіричні, праксеологічні, специфічні, наукогалузові, ситуаційні. Детальна характеристика даних методів у пізнавальних контекстах окремих соціально-політичних наук сучасності. Специфіка оперування деякими з цих методів у суто соціально-політичному дослідженні.

Кредит 4. Наукові прийоми та процедури у політичних дослідженнях

Тема 4. Конкретно наукові прийоми та процедури у методиці соціально-політичного дослідження

Науково-пізнавальний зміст тріади “метод - методика - методологія”. Метод як спосіб мислення і дії. Методика як сукупність споріднених (мінімум: рядоположних) методів. Методологія як вчення про методи наукового пізнання та про сукупність окремих методів, застосовуваних лише/переважно в одній науці. Найширший підхід до методики, - як до системи дослідницьких правил використання методів, прийомів та операцій. Конкретно наукові методичні прийоми на основі загальнонаукового пізнання соціально-політичних реалій політичної практики. Детальніше про групи методичних прийомів: аналітичні, документальні.

Кредит 5. Операціоналізація методів і методик у політологічних дослідженнях

Тема 5. Методологія порівняльного соціально-політичного дослідження

Порівняння як метод і процедура абстрактно взятого наукового дослідження. Компаративістика у методології соціально-політичних досліджень. Запитальна структура компаративістської методології: 1) якою є принципова побудова досліджуваного соціально-політичного об'єкта? 2) яким є внутрішній механізм/джерело досліджуваного соціально-політичного об'єкта? 3) якою є система взаємозв'язків досліджуваного соціально-політичного об'єкта з суміжними об'єктами, предметами, явищами навколишнього світу? Інституційні кроки порівняльного соціально-політичного дослідження: концептуалізація, операціоналізація. Методико-методологічні проблеми порівняння: порівняльність, еквівалентність, універсальність, вимірювальність, поліінтерпретаційність, аналітична варіативність. Види порівняльних досліджень: бінарне, регіональне, глобальне, крестемпоральне.

Соціологічна методика політологічного дослідження: класифікація, структура та основні елементи.

Кредит 6. Методи і методики аналізу світових політичних процесів

Тема 6. Базові методики прикладного аналізу міжнародних відносин і політико-світових інститутів

Методологія співвідношення аналітичних рівнів: теоретико-пізнавальний, праксеологічний, емпірико-прикладний. Соціально-політичні методики аналізу міжнародних відносин та інституцій на зовнішньополітичному просторі абстрактно взятої країни: контент-аналіз, івент-аналіз, когнітивне картування, case study. Специфіка

застосування соціально-політичної методології соціологічних методик до політико-правових та інституційних організацій типу ООН, ОБСЄ, Міжнародний Суд з прав людини тощо. Основні форми застосування соціолого-політичних методик до внутрішньокраїнових та міжнародних організацій: спрямований і не спрямований вплив, кількісний та якісний варіанти аналізу, когнітивний та варіативний підходи. Проблеми, пов'язані з розробкою “категорії аналізу”, виокремленням “одиниці аналізу” і встановленням “одиниць рахунку”: аналітичний контент-моніторинг, теоретичні засади та практичні ситуативи. Методика когнітивного картування зовнішньополітичних феноменів. Основні поняття цієї соціально-політичної методики: - “схема” (карта), “когнітивна карта”, “когнітивне картування”, “графічні карти”. Методика соціально-політичного “читання” усіх зазначених соціолого-когнітивних карт. Системний аналіз міжнародно-політичних процесів.

Кредит 7. Методика і методологія складання аналітичного документа

Тема 7. Методика і методологія розробки аналітичного документа при дослідженні областей державної політики

Область державної політики - соціологічна царина реалізації державою як регулюючою інституцією своїх соціумотворчих цілей, завдань і функцій. Класифікація областей державної політики: сферні, галузеві, проблемні. Методологічні квант-вимірювачі стану справ у просторі абстрактно взятої області державної політики: позитиви, негативи, ситуативи, гіпотетика, прогноз. Методика та методологія розробки й праксеологізації концепцій державної політики на площині області різних сфер, галузей та проблем соціально-політичного життя.

3. Структура навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Назви кредитів і тем	Кількість годин			
	Денна форма			
	Усьо го	у тому числі		
		лек	сем	срс
1	2	3	4	5
Кредит 1. Теоретико-методологічна частина дисципліни				
Тема 1. Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція	29	2	2	25
Усього годин	29	2	2	25
Кредит 2. Концепція політичного дослідження				
Тема 2. Концепція процесу соціально-політичного дослідження	29	2	2	25
Усього годин	29	2	2	25
Кредит 3. Концептуалізація, конкретизація і операціоналізація				
Тема 3. Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні	29	2	2	25
Усього годин	29	2	2	25
Кредит 4. Наукові прийоми та процедури у політичних дослідженнях				
Тема 4. Конкретно наукові прийоми та процедури у методиці соціально-політичного дослідження	29	2	2	25
Усього годин	29	2	2	25
Кредит 5. Операціоналізація методів і методик у політологічних дослідженнях				
Тема 5. Методологія порівняльного соціально-політичного дослідження	29	2	2	25
Усього годин	29	2	2	25
Кредит 6. Методи і методики аналізу світових політичних процесів				

Тема 6. Базові методики прикладного аналізу міжнародних відносин і політико-світових інститутів	29	2	2	25
Усього годин	29	2	2	25
Кредит 7. Методика і методологія складання аналітичного документа				
Тема 7. Методика і методологія розробки аналітичного документа при дослідженні областей державної політики	36	4	2	30
Усього годин	36	4	2	30
Разом	210	16	14	180

Заочна форма навчання

Немає

4. Теми лекційних занять

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Теоретико-методологічна частина дисципліни		
1.	Тема 1. Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція	2
Кредит 2. Концепція політичного дослідження		
2.	Тема 2. Концепція процесу соціально-політичного дослідження	2
Кредит 3. Концептуалізація, конкретизація і операціоналізація		
3.	Тема 3. Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні	2
Кредит 4. Наукові прийоми та процедури у політичних дослідженнях		
4.	Тема 4. Конкретно наукові прийоми та процедури у методиці соціально-політичного дослідження	2
Кредит 5. Операціоналізація методів і методик у політологічних дослідженнях		
5.	Тема 5. Методологія порівняльного соціально-політичного дослідження	2
Кредит 6. Методи і методики аналізу світових політичних процесів		
6.	Тема 6. Базові методики прикладного аналізу міжнародних відносин і політико-світових інститутів	2
Кредит 7. Методика і методологія складання аналітичного документа		
7.	Тема 7. Методика і методологія розробки аналітичного документа при дослідженні областей державної політики	4
Разом:		16

5. Теми практичних занять

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Теоретико-методологічна частина дисципліни		
1.	Тема 1. Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція	2
Кредит 2. Концепція політичного дослідження		
2.	Тема 2. Концепція процесу соціально-політичного дослідження	2
Кредит 3. Концептуалізація, конкретизація і операціоналізація		
3.	Тема 3. Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні	2
Кредит 4. Наукові прийоми та процедури у політичних дослідженнях		
4.	Тема 4. Конкретно наукові прийоми та процедури у методиці соціально-політичного дослідження	2
Кредит 5. Операціоналізація методів і методик у політологічних дослідженнях		

5.	Тема 5. Методологія порівняльного соціально-політичного дослідження	2
Кредит 6. Методи і методики аналізу світових політичних процесів		
6.	Тема 6. Базові методики прикладного аналізу міжнародних відносин і політико-світових інститутів	2
Кредит 7. Методика і методологія складання аналітичного документа		
7.	Тема 7. Методика і методологія розробки аналітичного документа при дослідженні областей державної політики	2
Разом:		14

7. Самостійна робота

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Теоретико-методологічна частина дисципліни		
1.	Тема 1. Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція	25
Кредит 2. Концепція політичного дослідження		
2.	Тема 2. Концепція процесу соціально-політичного дослідження	25
Кредит 3. Концептуалізація, конкретизація і операціоналізація		
3.	Тема 3. Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні	25
Кредит 4. Наукові прийоми та процедури у політичних дослідженнях		
4.	Тема 4. Конкретно наукові прийоми та процедури у методиці соціально-політичного дослідження	25
Кредит 5. Операціоналізація методів і методик у політологічних дослідженнях		
5.	Тема 5. Методологія порівняльного соціально-політичного дослідження	25
Кредит 6. Методи і методики аналізу світових політичних процесів		
6.	Тема 6. Базові методики прикладного аналізу міжнародних відносин і політико-світових інститутів	25
Кредит 7. Методика і методологія складання аналітичного документа		
7.	Тема 7. Методика і методологія розробки аналітичного документа при дослідженні областей державної політики	30
Разом:		180

7. ПРОГРАМА ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Семінар № 1 Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція

План

1. Визначення теоретичного змісту понять і термінів: “метод”, “методика”, “методологія”, “наукове дослідження”, “соціально-політичне дослідження”, “методологія соціально-політичних досліджень”, “наукове політологічне знання”, “наукове пізнання”, “політична наука”.

2. Методологічні засади процесу соціально-політичного дослідження. Основні методи та методики соціально-політичних досліджень.

3. Сутність, структура та завдання процесу соціально-політичних досліджень: методологічний і методичний аспекти. Система методик соціально-політичних досліджень.

Література:

Основна література:

1. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособ. - К., 2005.
2. Бебик В. Основи теоретичної і прикладної політології. – К., 1994.
3. Белуха А. Т. Основи наукових досліджень. - К., 2000.
4. Бургин М. С., Кузнецов В. И. Введение в современную точную методологию науки. - М., 1994.
5. Девід Л. Велмер, Ейден Р. Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – К.: Основи, 1998.
6. Зеленогорский Ф. А. О методах исследования и доказательствах. - М., 1998.
7. Рузавин Г. И. Методология и логика научного поиска. - М., 2006.

Додаткова література:

1. Боришполец К. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов. — М: Аспект Пресс, 2005
2. Дегтярев А. Методы политологических исследований // Вестник Московского университета. Сер.12. Политические науки. 1996. № 6
3. Качанов Ю.Л. Политическая топология: структурирование политической ситуации. – М., 1995.
4. Лебедева М.М., Тюлин И.Г. Прикладная междисциплинарная политология: возможности и перспективы // Системный подход: анализ и прогнозирование международных отношений (Опыт прикладных исследований) / Под ред. И.Г.Тюлииа. – М., 1991.

Семінар № 2 Концепція процесу соціально-політичного дослідження

План

1. Загальна характеристика процесу соціально-політичного дослідження як форми наукового пізнання.
2. Цілеспрямованість та організованість як основні ознаки соціально-політичної дослідницької роботи.
3. Основні методи і процедури в соціально-політичних дослідженнях.

Література:

Основна література:

1. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособ. - К., 2005.
2. Бебик В. Основи теоретичної і прикладної політології. – К., 1994.
3. Белуха А. Т. Основи наукових досліджень. - К., 2000.
4. Бургин М. С., Кузнецов В. И. Введение в современную точную методологию науки. - М., 1994.
5. Девід Л. Велмер, Ейден Р. Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – К.: Основи, 1998.
6. Зеленогорский Ф. А. О методах исследования и доказательствах. - М., 1998.
7. Рузавин Г. И. Методология и логика научного поиска. - М., 2006.

Додаткова література:

1. Боришполец К. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов. - М: Аспект Пресс, 2005.
2. Мангейм Б., Рич К. Политология. Методы исследования. - М., 1997.
3. Теория и методы в социальных науках / Под ред. С. Ларсена. М., 2003.
4. Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. - К., 2002.
5. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. - М., 1997.

Семінар № 3 Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні

План

1. Вихідні положення про специфіку методів наукового пізнання.
2. Загальні та спеціальні методи наукового пізнання.
3. Особливості застосування методів і методик у пізнавальних контекстах окремих соціально-політичних наук сучасності.

Основна література:

1. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособ. - К., 2005.
2. Бебик В. Основы теоретической и прикладной политологии. – К., 1994.
3. Белуха А. Т. Основы научных исследований. - К., 2000.
4. Бургин М. С., Кузнецов В. И. Введение в современную точную методологию науки. - М., 1994.
5. Девід Л. Велмер, Ейден Р.Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – К.: Основи, 1998.
6. Зеленогорский Ф. А. О методах исследования и доказательствах. - М., 1998.
7. Рузавин Г. И. Методология и логика научного поиска. - М., 2006.

Додаткова література:

1. Боришполец К. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов. - М: Аспект Пресс, 2005.
2. Мангейм Б., Рич К. Политология. Методы исследования. - М., 1997.
3. Теория и методы в социальных науках / Под ред. С. Ларсена. М., 2003.
4. Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. - К., 2002.
5. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. - М., 1997.

Семінар № 4 Конкретно наукові прийоми та процедури у методиці соціально-політичного дослідження

План

1. Науково-пізнавальний зміст тріади «метод-методика– методологія».
2. Роль прикладних політичних досліджень в процесі підготовки і прийняття рішень.
3. Інформація в структурі фундаментальних і прикладних політичних досліджень.
4. Особливості електоральних політичних досліджень.

Основна література:

1. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособ. - К., 2005.
2. Бебик В. Основы теоретической и прикладной политологии. – К., 1994.
3. Белуха А. Т. Основы научных исследований. - К., 2000.
4. Бургин М. С., Кузнецов В. И. Введение в современную точную методологию науки. - М., 1994.
5. Девід Л. Велмер, Ейден Р.Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – К.: Основи, 1998.
6. Зеленогорский Ф. А. О методах исследования и доказательствах. - М., 1998.
7. Рузавин Г. И. Методология и логика научного поиска. - М., 2006.

Додаткова література:

1. Боришполец К. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов. - М: Аспект Пресс, 2005.
2. Мангейм Б., Рич К. Политология. Методы исследования. - М., 1997.

3. Теория и методы в социальных науках / Под ред. С. Ларсена. М., 2003.
4. Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. - К., 2002.
5. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. - М., 1997.

Семінар № 5 Методологія порівняльного соціально-політичного дослідження

План

1. Порівняння як метод і процедура абстрактно взятого наукового дослідження.
2. Компаративістика у методології соціально-політичних досліджень.
3. Види порівняльних досліджень.

Основна література:

1. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособ. - К., 2005.
2. Бебик В. Основы теоретической и прикладной политологии. – К., 1994.
3. Белуха А. Т. Основы научных исследований. - К., 2000.
4. Бургин М. С., Кузнецов В. И. Введение в современную точную методологию науки. - М., 1994.
5. Девід Л. Велмер, Ейден Р. Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – К.: Основи, 1998.
6. Зеленогорский Ф. А. О методах исследования и доказательствах. - М., 1998.
7. Рузавин Г. И. Методология и логика научного поиска. - М., 2006.

Додаткова література:

1. Боришполец К. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов. - М: Аспект Пресс, 2005.
2. Мангейм Б., Рич К. Политология. Методы исследования. - М., 1997.
3. Теория и методы в социальных науках / Под ред. С. Ларсена. М., 2003.
4. Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. - К., 2002.
5. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. - М., 1997.
6. Contemporary Political Analysis //J. C. Charlersworth (ed). N.Y. - 1977. - P. 2-10.

Семінар № 6 Базові методики прикладного аналізу міжнародних відносин і політико-світових інститутів

План

1. Соціально-політичні методики аналізу міжнародних відносин.
2. Специфіка застосування методології соціологічних методик до міжнародних політико-правових організацій.
3. Методика когнітивного картування зовнішньополітичних феноменів.

Основна література:

1. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособ. - К., 2005.
2. Бебик В. Основы теоретической и прикладной политологии. – К., 1994.
3. Белуха А. Т. Основы научных исследований. - К., 2000.
4. Бургин М. С., Кузнецов В. И. Введение в современную точную методологию науки. - М., 1994.
5. Девід Л. Велмер, Ейден Р. Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – К.: Основи, 1998.
6. Зеленогорский Ф. А. О методах исследования и доказательствах. - М., 1998.
7. Рузавин Г. И. Методология и логика научного поиска. - М., 2006.

Додаткова література:

1. Боришполець К. Методи політичних досліджень: Учеб. посібник для студентів вузів. - М: Аспект Прес, 2005.
2. Мангейм Б., Річ К. Політологія. Методи дослідження. - М., 1997.
3. Теорія і методи в соціальних науках / Під ред. С. Ларсена. М., 2003.
4. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. - К., 2002.
5. Ядов В. А. Соціологічне дослідження: методологія, програма, методи. - М., 1997.
6. Contemporary Political Analysis // J. C. Charlsworth (ed). N.Y. - 1977. - P. 2-10.

8. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Принципи організації діагностики і контролю за навчальною діяльністю студентів:

Об'єктивність, яка забезпечується науково обґрунтованим змістом діагностичних тестів (завдань, питань), діагностичних процедур; рівним ставленням до всіх студентів; точним, адекватно установленим критерієм оцінювання знань, умінь. Об'єктивність діагностування означає, що виставлені оцінки збігаються незалежно від методів і засобів контролювання.

Систематичність, регулярність проведення діагностичного контролю на всіх етапах процесу навчання. При цьому комплексно використовуються різні форми, методи і засоби контролювання, перевірки й оцінювання, що вилучає універсальність окремих методів і засобів діагностування.

Гласність, що полягає в проведенні відкритих випробовувань усіх студентів за тим самим критерієм. Рейтинг кожного студента й бали оголошуються і мотивуються.

Фронтальна форма контролю використовується під час проведення лекцій з метою залучення групи до обговорення (розв'язання дискусії), що дозволяє поєднати перевірку знань з повторенням і закріпленням матеріалу.

Групова форма організації контролю використовується на семінарських заняттях під час роботи студентів малими групами над кейсами (практичними ситуаціями).

Індивідуальний контроль застосовується під час проведення екзамену, модульних контролів, ректорських контрольних робіт. Проводиться під час проведення консультацій.

Комбінована форма контролю поєднує індивідуальний контроль з фронтальним і груповим. Використовується під час проведення лекційних та семінарських занять (поточний контроль).

Самоконтроль проводиться студентами та дозволяє оцінити ступінь оволодіння знаннями, оцінити практичне значення результатів проведених дослідів, виконаних завдань тощо.

Основні засоби діагностики успішності навчання: Індивідуальне завдання, творча робота, самостійна робота, есе, контрольна робота, модульна контрольна робота.

9. Навчально-наочні посібники, технічні засоби навчання Методичне забезпечення

- плани-конспекти лекцій;
- плани-конспекти семінарських та практичних занять;
- індивідуальні семестрові завдання та методичні рекомендації для самостійної роботи студентів;
- тестові завдання для контролю та перевірки знань студентів;
- презентаційні розробки з навчальних занять із мультимедійним супроводженням.

Матеріально-технічне забезпечення

- комп'ютер;
- мультимедійний проектор.

МЕТОДИЧНІ, НАОЧНІ, МУЛЬТИМЕДІЙНІ, СТИМУЛЬНІ ТА ОПІРНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ЛЕКЦІЙ І СЕМІНАРІВ

- методичні рекомендації, завдання для проведення різних видів контролю з дисципліни; розробка і впровадження нових форм, методів і технологій навчання з дисципліни; вивчення і впровадження передового досвіду організації навчання;
- робота в електронних мережах наукових бібліотек України, а саме: веб-сайт Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського <http://www.nbuv.gov.ua/>; веб-сайт Національної парламентської бібліотеки України <http://nplu.org/>;
- навчальні підручники та посібники з дисципліни, нормативно-правові акти та інструктивні листи МОН України, презентаційні матеріали наукових конференцій в галузі вищої освіти України та зарубіжжя;
- мультимедійна презентація за темами навчальних занять;
- таблиці, діаграми, коментовані схеми.

– НАВЧАЛЬНІ-НАОЧНІ ПОСІБНИКИ, НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Методичне забезпечення

**В бібліотеці Навчально-наукового інституту історії, політології та права
МНУ імені В.О. Сухомлинського наявні наступні джерела:**

1. Бебик В. Основы теоретической и прикладной политологии. – К., 1994. – 21 прим.
2. Девід Л. Велмер, Ейден Р. Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – Київ: Основи, 1998. – 8 прим.
3. Мангейм Б., Рич К. Политология. Методы исследования. - М., 1997. – 7 прим.

Рекомендована література

Базова

1. Балугев Д. Г. Введение в политический анализ. Нижний Новгород, 2000.
2. Баталов Э. Что такое прикладная политология // Конфликты и консенсус: Прикладная политология. 1991. - № 1.
3. Бебик В. Основы теоретической и прикладной политологии. – К., 1994.
4. Бебик В. Політичний маркетинг і менеджмент. – К., 1994.
5. Боришполец К. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов. — М: Аспект Пресс, 2005.
6. Воробьев Е. Н., Рогачев И. Н. Аналитико-прогностическая работа. М., 1999.
7. Леонов Н. С. Информационно-аналитическая работа в загранучреждениях. М, 1996.
8. Выдрин Д. Очерки практической политологии. – К., 1991.
9. Девід Л. Велмер, Ейден Р. Вайнінг. Аналіз політики /Переклад з англійської. – Київ: Основи, 1998.
10. Дегтярев А. А. Политический анализ как прикладная дисциплина: Предметное поле и направления разработки // Полис. - 2004. - № 1.
11. Дегтярев А. Методы политологических исследований // Вестник Московского университета. Сер.12. Политические науки. - 1996. - № 6
12. Дегтярев А.А. Прикладная политология // Политические исследования. – 1997. – №6.
13. Качанов Ю., Сатаров Г. Социальные группы в поле политики: опыт эмпирического анализа // Российский монитор: Архив современной политики. - Вып.2. – М., 1992.
14. Качанов Ю.Л. Политическая топология: структурирование политической ситуации. – М., 1995
15. Кожемяков Ю., Сергеев В. Прогнозирование политического развития: особенности разработки динамических моделей. – Социологические исследования. – М., 1991.

16. Кривов В. Информационно-аналитическое обеспечение деятельности органов государственной власти: некоторые вопросы совершенствования // Власть. – 1996. – №1.
17. Лебедева М.М., Тюлин И.Г. Прикладная междисциплинарная политология: возможности и перспективы // Системный подход: анализ и прогнозирование международных отношений (Опыт прикладных исследований) / Под ред. И.Г.Тюлина. – М., 1991.
18. Мангейм Б., Рич К. Политология. Методы исследования. - М., 1997.
19. Общая и прикладная политология / Под ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. М, 1997.
20. Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. - К., 2002.
21. Щёкин Г. В. Система социологического знания: Учеб. пособие. - К., 2001.
22. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. - М., 1997.

Допоміжна

1. Мелихов С.В. Количественные методы в американской политологии. – М., 1979.
2. Прикладная политология // Политические исследования. – 1997. – № 6.
3. Теория и методы в социальных науках / Под ред. С. Ларсена. М., 2003.
4. Хрусталева М. А. Очерки теории и политического анализа международных отношений. М., 2002.
5. Яковлев И. Г. Информационно-аналитические технологии и политическое консультирование // Полис. - 1998. - № 2-3.
6. Contemporary Political Analysis //J. C. Charlersworth (ed). N.Y. - 1977. - P. 2-10.
7. Fahly J., Fahly N. Research Methods in International Relations // A.Groom, C. Mitchell International Relation Theory. - L.,1978.
8. North R. C, Holsti O. R. (eds.). Content Analysis. A handbook with applications for the study of international crisis. - N.Y., 1963.
9. Wildawski A. Speaking Truth to Power. The art and Craft of Policy Anaysis. – New Brunswik, 1987.
10. Winter D. G., Stewart A. J Content Analysis as a Technique for Assessing Political Leaders // A Psychological Examination of Political Leaders. -N.Y., 1977.
11. Young O. R. Systems of Political Science // Politics and Nature of Approaches to Analysis. Pinceton, 1967. - P. 14-95.
12. Zinnes D. The Expression and Perception of Hostility in Prewar Crisis: 1914 // Singer D. Quantitative International Politics: Insights and Evidence. N.Y., 1968. - P. 88-119.

10. ПЛАНИ-КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1 Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція

План

1. Визначення теоретичного змісту понять і термінів: “метод”, “методика”, “методологія”, “наукове дослідження”, “соціально-політичне дослідження”, “методологія соціально-політичних досліджень”, “наукове пізнання”, “політична наука”.

2. Основні методи соціально-політичних досліджень.

3. Система методик соціально-політичних досліджень.

1. Процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, є складним і вимагає концептуального підходу на основі певної методології, застосування певних методів. Характерною ознакою сучасної науки є зростання ролі методології при вирішенні проблем росту і розвитку спеціалізованого знання. Можна вказати на ряд істотних причин, які породили цю особливість науки: складність структури емпіричного і теоретичного знання, способи його обґрунтування та перевірки; тісне переплетення опису властивостей матеріальних об’єктів з абстракціями, що штучно вводяться, ідеальними моделями тощо. Саме розуміння методології та її функцій зазнало суттєвих змін: вузький формально-логічний підхід змінився змістовним збагаченням проблематики, що включає соціокультурний, гуманістичний вимір знання і пізнавальної діяльності. Методологічний аналіз, будучи формою самосвідомості науки, проявляє способи поєднання знання і діяльності, будову, організацію, способи одержання та обґрунтування знань. Виявляючи умови і передумови пізнавальної діяльності, у тому числі філософсько-світоглядні, методологічний аналіз перетворює їх в засоби усвідомленого вибору та наукового пошуку.

Існують різні рівні методологічного аналізу. Конкретно-наукова методологія зі своїми методиками має справу з технічними прийомами, приписами, нормативами, формулює принципи, методи конкретно-наукової діяльності, описує і обґрунтовує їх. Наприклад, методи мічених атомів у біохімії, умовних рефлексів у фізіології, анкетування в соціології тощо. Другий рівень - загальнонаукова методологія як вчення про принципи, методи і форми знання, що функціонують у багатьох науках, які відповідають їх предмету і об’єкту дослідження. Це, наприклад, методи емпіричного дослідження: спостереження, вимірювання, експеримент; загальнологічні методи: аналіз, синтез, індукція, аналогія, дедукція тощо, а також такі форми знання, як поняття і закони, гіпотези і теорії. Виникнувши як прийоми і форми, які використовуються в конкретних дослідженнях, вони потім використовуються іншими вченими в різних галузях знання, тобто отримують наукову і культурно-історичну апробацію, що дає їм статус загальних або загальнонаукових методів. Це наближає загальнонаукову методологію до рівня філософського аналізу знання, що за певних умов може бути застосоване до вивчення

науково-пізнавальної діяльності. Єдність загальнонаукового та філософського рівнів пізнання лежить в основі дисципліни, що отримала назву методології наукового пізнання. Вона може бути визначена як філософське вчення про систему апробованих принципів, норм і методів науково-пізнавальної діяльності, про форми, структуру та функції наукового знання. Її призначення - виявити й осмислити рушійні сили, передумови, підстави та закономірності росту і функціонування наукового знання і пізнавальної діяльності, організувати проектно-конструктивну діяльність, її аналіз і критику. Методологія науки, ґрунтуючись на загальнофілософських принципах і законах, історично виникла і розвивається на основі гносеології та епістемології, логіки, а в останні роки також історії, соціології науки, соціальної психології та культурології, тісно зливається з філософськими вченнями про мову. Специфіка наукової діяльності в значній мірі визначається методами.

Метод (від грецької *metodos*) у широкому розумінні слова — «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач. Він виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретної задачі, досягненні певного результату у певній сфері діяльності. Метод — це інструмент для вирішення головного завдання науки — відкриття об'єктивних законів дійсності. Метод визначає необхідність і місце застосування індукції й дедукції, аналізу і синтезу, абстракції, формалізації, моделювання, порівняння теоретичних та експериментальних досліджень. Методологія — це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів.

Поняття «методологія» має два основних значення: по-перше, це - система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це - вчення про цю систему, загальна теорія метода.

Існують методологічні уявлення і концепції різного ступеня розробленості і конструктивності, різного рівня і широти охоплення (методологія на рівні філософської рефлексії, загальнонаукова методологія і методологія науки міждисциплінарного рівня, методологія окремих наук). Будь-яке наукове дослідження має враховувати вимоги загальної методології. Конкретна методологія ґрунтується на законах конкретних наук, особливостях пізнання окремих явищ. Вона зумовлена й пов'язана з принципами і законами конкретних наук, із спеціальними методами дослідження. На основі філософського принципу всезагального взаємозв'язку формулюється методологічний принцип-вимога наукового дослідження: аби уникнути однобічності у вивченні об'єкта, необхідно врахувати всі суттєві аспекти й зв'язки предмета. Цей принцип дозволяє уникнути таких крайнощів, як софістика, що ґрунтується на висвітлюванні якоїсь окремої властивості предмета незалежно від її суттєвості, та еkleктика, яка ґрунтується на об'єднанні багатьох різнорідних, внутрішньо не пов'язаних між собою характеристик предмета. Недотримання принципу всезагального взаємозв'язку може стримувати розвиток науки, гальмувати розв'язання окремих її проблем. Розглядаючи методологію в цілому, можна виділити низку різних функцій, що вона виконує в науковому дослідженні, з яких найважливішими є координуюча, інтегруюча та евристична. Розглядаючи сутність принципу всезагального універсального взаємозв'язку, слід мати на увазі передусім те, що у світі все пов'язано з усім. Предмети (або властивості предметів, або властивості й відносини) можуть бути сполучені між собою будь-яким чином: безпосередньо або опосередковано (через десятки і тисячі проміжних ланок), випадково, внутрішньо або зовнішньо, за змістом або за формою, причиною або функціонально. Методика - це фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, що призводить до заздалегідь визначеного результату. У науковому пізнанні методика відіграє значну роль в емпіричних дослідженнях (спостереженні та експерименті). На відміну від методу у завдання методики не входить теоретичне обґрунтування отриманого результату, вона концентрується на технічній стороні експерименту і на регламентації дій дослідника. Хоча в сучасних умовах, коли обладнання і техніка експерименту ускладнились, велике

значення набуває копіткий опис методичного боку досліджень. Розмаїття видів людської діяльності зумовлює розмаїття спектрів методів, що можуть бути класифіковані за різними основами (критеріями), наприклад, методи природничих і методи гуманітарних наук; якісні і кількісні методи тощо.

В сучасній науці склалася багаторівнева концепція методології знання, згідно якої методи наукового пізнання за ступенем загальності і сфери дії можуть бути поділені на три основні групи: **• філософські методи; • загальнонаукові методи; • часткові методи наук (внутрішньо- та міждисциплінарні).**

Науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи об'єднано загальною назвою «наукові дослідження». Це дуже широке поняття, яке охоплює всі процеси - від зародження ідеї до її втілення у вигляді нових теоретичних положень, створення нових технологій тощо. Узагалі **всі наукові дослідження можна поділити на три основні види: теоретичні, пошукові й прикладні.** *Наукове дослідження взагалі являє собою особливий вид людської діяльності, спрямований на здобуття нових, більш глибоких знань, що служать практичним цілям для створення нових або вдосконалення старих.* Необхідність досліджень у прикладних науках продиктована потребами й практичною діяльністю людей, завданнями, які ставить перед наукою виробництво. Зрозуміло, що багато знань про природу людина отримала у процесі стихійно-емпіричного пізнання, в якому головним джерелом здобуття знань є різноманітні практичні дії з об'єктами, де, як правило, не існує спеціальних засобів пізнання, а його об'єктами служать знаряддя та предмети праці.

Наука - це особлива форма пізнання, яке здійснюють особливі групи людей за допомогою спеціальних засобів (експериментальні пристрої, математичні, мовні та логічні методи). Формою реалізації та розвитку пізнання стає наукове дослідження. Наукове дослідження - це систематичне й цілеспрямоване вивчення об'єктів, в яких використовуються засоби і методи науки і яке завершується формуванням знань про об'єкт, який вивчається. **У науковому дослідженні велику роль відіграє розмежування пізнавальних завдань, які становлять необхідні етапи на шляху розв'язання наукових проблем. Можна виділити три види пізнавальних завдань: емпіричні, теоретичні й логічні.** Емпіричні пізнавальні завдання полягають у відборі й ретельному вивченні фактів. Одним з найважливіших методів пізнання є експеримент, коли дослідник свідомо втручається в поведінку предметів або в перебіг явищ і процесів з метою отримання конкретних кількісних та/або якісних даних про предмет, який вивчається. При вирішенні теоретичних завдань дослідник завжди має справу з реальними об'єктами і виходить за межі характеристик, за якими безпосередньо ведеться спостереження. Він відтворює механізм явищ або процесів, що надає можливість пояснити встановлені факти. Разом з тим, теоретичні знання може бути перевірено емпірично. Не менш важливу роль у науковому дослідженні фактів відіграють логічні методи. Під ними розуміють таке оперування знаннями і засобами їх отримання, яке дозволяє отримати нові знання, не звертаючись після кожного етапу міркувань до емпіричної перевірки. Ставлячи проблему, дослідник здійснює аналіз наукових знань, відокремлює точно встановлені знання від гіпотетичних. Логічні завдання можуть вирішуватися при організації наукового дослідження, при побудові теорії й розробці гіпотез, коли мають задовольнятися логічні й гносеологічні вимоги, суть яких полягає в тому, що всі терміни, поняття, ознаки мають уводитися з моносемічним значенням і перебувати в однозначному зв'язку. Наука включає в себе також методологію і методи дослідження.

Розрізняють дві основні групи наукових досліджень: **фундаментальні та прикладні.** Фундаментальні наукові дослідження - це наукова теоретична та/або експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини. Завданням фундаментальних наук є пізнання законів, що управляють поведінкою і взаємодією базисних структур природи і суспільства. Сфера проведення фундаментальних досліджень включає багато галузей наук. До них належать: велика група фізико-технічних і математичних наук (математика, ядерна фізика, фізика плазми, фізика низьких температур та ін.); хімія і біологія; велика група наук про Землю (геологія, геофізика, фізика атмосфери, води і

суші); соціальні науки. Фундаментальні дослідження можуть поділятися на вільні (чисті) і цілеспрямовані. Перші, як правило, мають індивідуальний характер і очолюються визнаним вченим – керівником роботи. Характерною особливістю цих досліджень є те, що вони наперед не визначають певних цілей, але в принципі спрямовані на отримання нових знань і більш глибоке розуміння навколишнього світу. Цілеспрямовані дослідження мають відношення до певного об'єкта і проводяться з метою розширення знань про глибинні процеси і явища, що відбуваються в природі, суспільстві, без урахування можливих галузей їх застосування. Завдання фундаментальних наук знаходяться на межі між відомим і неочікуваним, у зв'язку з чим ці дослідження відрізняються невизначеністю кінцевої мети. Оскільки дослідник, як правило, весь час стоїть на підступах до невідомого, вибір конкретних шляхів фундаментальних досліджень часто визначається інтуїцією, досвідом і внутрішньою логікою розвитку науки. У свою чергу, фундаментальні науки постійно відкриті для нових ідей і підходів, у них закладена здатність переглянути звичні уявлення про навколишній світ, і, якщо потрібно, відмовитися від них. Прикладні наукові дослідження - це наукова й науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття й використання знань для практичних цілей. Безпосередня мета прикладних наук полягає у застосуванні результатів фундаментальних наук при вирішенні пізнавальних і соціально-практичних проблем

2. Методологія як вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності має чотирирівневу структуру, зокрема: фундаментальні, загальнонаукові, конкретнонаукові принципи, конкретні методи, що використовуються для вирішення спеціальних завдань дослідження.

Методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

У методології наукових політологічних досліджень виділяють два рівня пізнання:

• теоретичний – висунення і розвиток наукових гіпотез і теорій, формулювання законів та виведення з них логічних наслідків, зіставлення різних гіпотез і теорій; • емпіричний – спостереження і дослідження конкретних явищ, експеримент, а також групування, класифікація та опис результатів дослідження.

Сучасна політична наука володіє потужним арсеналом різноманітних методів, які призначені для розв'язування різних за своїм характером наукових задач.

При проведенні конкретного наукового дослідження використовуються ті методи, які можуть дати глибоку й всебічну характеристику досліджуваного явища. Вибір їх залежить від мети і задач дослідження.

Методи є упорядкованою системою, в якій визначається їх місце відповідно до конкретного етапу дослідження, використання технічних прийомів і проведення операцій з теоретичним і фактичним матеріалом у заданій послідовності. В одній і тій самій науковій галузі може бути кілька методик (комплексів методів), які постійно вдосконалюються під час наукової роботи. Найскладнішою є методика експериментальних досліджень, як лабораторних, так і польових. У різних наукових галузях використовуються методи, що збігаються за назвою, наприклад, анкетування, тестування, шкалювання, однак цілі і методика їх реалізації різні. Класифікація методів розроблена недостатньо. Досить поширеним є поділ основних типів методів за двома ознаками: мети і способу реалізації. а першою ознакою виділяються так звані первинні методи, що використовуються з метою збору інформації, вивчення джерел, спостереження, опитування та ін. Вторинні методи використовуються з метою обробки та аналізу отриманих даних – кількісний та якісний аналіз даних, їх систематизація, шкалювання та ін. Третій тип представлений верифікаційними методами і прийомами, що дають змогу перевірити отримані результати. Вони зводяться також до кількісного та якісного аналізу даних на основі виміру співвіднесення постійних і змінних чинників. а ознакою способу реалізації розрізняють логіко-аналітичні, візуальні та експериментально-ігрові методи. До перших належать традиційні методи дедукції та індукції, що різняться вихідним етапом аналізу. Вони доповнюють один одного і можуть

використовуватися з метою верифікації – перевірки істинності гіпотез і висновків. Візуальні, або графічні, методи – графи, схеми, діаграми, картограми та ін. дають змогу отримати синтезоване уявлення про досліджуваний об'єкт і водночас наочно показати його складові, їхню питому вагу, причинно-наслідкові зв'язки, інтенсивність розподілу компонентів у заданому об'ємі. Ці методи тісно пов'язані з комп'ютерними технологіями. Експериментально-ігрові методи безпосередньо стосуються реальних об'єктів, які функціонують у конкретній ситуації, і призначаються для прогнозування результатів. З ними пов'язаний цілий розділ математики – "теорія ігор"; з їх допомогою вивчаються ситуації в політичних, економічних, воєнних питаннях. Вони використовуються у психології ("трансакційний аналіз"), соціології ("управління враженнями", "соціальна інженерія"), в методиці нетрадиційного навчання. У прикладних аспектах гуманітарних наук доцільно використовувати математичні методи. Математичний апарат теорії ймовірностей дає можливість вивчати масові явища в соціології, лінгвістиці. Математичні методи відіграють важливу роль при обробці статистичних даних, моделюванні. Однак при цьому слід зважати на різницю в природі об'єктів і категорій гуманітарних, природничих і математичних наук. Проблема полягає у визначенні конкретної гуманітарної сфери, в якій застосування математичних методів дає результати. Інколи методи поділяють на групи відповідно до їх функціональних можливостей: етапні, тобто пов'язані з певними етапами дослідження, й універсальні, які використовують на всіх етапах. До першої групи відносять спостереження, експеримент, а до другої – абстрагування, узагальнення, дедукцію та індукцію та ін. Розрізняють методи теоретичних та емпіричних досліджень. Такий розподіл методів завжди умовний, оскільки з розвитком пізнання один науковий метод може переходити з однієї категорії в іншу. Отримання нових знань – це складний творчий процес, що характеризується певною логічною послідовністю наукової діяльності дослідника. Основними формами становлення нового знання є науковий факт, наукова проблема, гіпотеза і теорія. Творчий їх розвиток визначає логічну послідовність процесу наукового дослідження, зокрема: виявлення дійсних (реальних) фактів, їх пояснення та узагальнення; постановка і формулювання наукової проблеми; формування й обґрунтування наукової гіпотези; побудова теорії та визначення шляхів її практичної реалізації.

3. Методика - це фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, що призводить до заздалегідь визначеного результату. У політології методика відіграє значну роль в емпіричних дослідженнях (спостереженні та експерименті). На відміну від методу у завдання методики не входить теоретичне обґрунтування отриманого результату, вона концентрується на технічній стороні експерименту і на регламентації дій дослідника. Хоча в сучасних умовах, коли обладнання і техніка експерименту ускладнились, велике значення набуває копіткий опис методичного боку досліджень.

Згідно з «Великим тлумачним словником сучасної української мови» методика - це «сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи» або «документ, який описує послідовність методів, правил і засобів виконання роботи», а методологія - це «сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання» Порівнюючи ці визначення одразу ж помічаємо, що, по-перше, «методика» націлена на виконання будь-якої роботи, у той час як «методологія» пов'язана виключно лише з виконанням науково-дослідної роботи, а по-друге, «методологія» уособлює в собі увесь арсенал можливостей виконання науково-дослідної роботи у певній науковій галузі, у той час як «методика» (у націленості на науково-дослідну роботу у цій же галузі) лише здійснює певний конкретизований вибір із цього арсеналу та встановлює послідовність і черговість використання елементів цього вибору.

Тема 2 Концепція процесу соціально-політичного дослідження

План

1. Загальна характеристика процесу соціально-політичного дослідження як форми наукового пізнання.

2. Цілеспрямованість та організованість як основні ознаки соціально-політичної дослідницької роботи.

3. Основні методи в соціально-політичних дослідженнях.

1. Тепер перейдемо до визначення етапів соціально-політичних досліджень, які, як буде показано нижче, при виконанні теоретичних наукових досліджень та експериментальних не співпадають.

Етапи виконання теоретичних соціально-політичних досліджень, якщо ці дослідження проводяться у відповідності з правилами системного аналізу, є:

1 етап - це етап постановки задач наукового дослідження та встановлення критеріїв оцінки отриманих у подальшому результатів;

2 етап – це етап виділення об'єкту дослідження із оточуючого зовнішнього середовища, побудови його структури та визначення характеру і по- верхонь, ліній чи точок взаємодії цього об'єкту з оточуючим його зовніш- нім середовищем;

3 етап – це етап побудови математичних моделей для опису процесів в об'єктах дослідження, придатних для оцінки нинішнього чи попереднього станів цих об'єктів, або для управління процесами в них чи прогнозування їх майбутніх значень;

4 етап – це етап аналізу процесів в об'єктах дослідження, з викорис- танням синтезованих математичних моделей;

5 етап, який є заключним, – це етап оптимізації характеристик чи параметрів процесів в об'єктах дослідження з застосуванням встановлених на першому етапі критеріїв і визначених на третьому етапі математичних моделей та дотриманням заданих на другому етапі обмежень і урахуванням результатів аналізу, отриманих на четвертому етапі.

Що ж до етапів виконання експериментальних наукових досліджень, то у відповідності з усталеною практикою вони є такими: 1 етап – це визначення цілеспрямованості експериментального науко- вого дослідження та необхідності формування спеціальних зовнішніх впливів на об'єкт чи суб'єкт цього дослідження, тобто встановлення чи воно є способом підтвердження або спростування гіпотез, чи воно є способом створення бази даних, і чи достатньо лише пасивно спостерігати за процесами, які нас цікавлять, чи потрібно активно впливати на ці процеси; 2 етап - це розроблення плану проведення експериментів з застосуванням теорії їх оптимального планування; 3 етап – це формування вимог до засобів вимірювання параметрів об'єктів і процесів при експериментальному дослідженні та вибір цих засобів; 4 етап - це безпосереднє проведення експериментів на об'єктах чи суб'єктах дослідження і фіксація результатів цих експериментів; 5 етап - це обробка результатів експериментальних досліджень.

2. Цілеспрямованість та організованість в дослідницькій роботі з соціально-політичних питань визначається вдалою організацією дослідницького процесу і відповідністю структури проекту меті й дослідницьким завданням.

Весь процес наукового дослідження як самостійної науково-дослідницької роботи, можна поділити на етапи: 1. Обґрунтування наукової проблеми, формулювання теми дослідження. 2. Постановка мети і конкретних завдань дослідження. 3. Визначення об'єкта і предмета дослідження. 4. Накопичення необхідної наукової інформації, пошук літературних та інших джерел відповідно до теми і завдань дослідження, їх вивчення й аналіз. 5. Відпрацювання гіпотез і теоретичних передумов дослідження. 6. Вибір системи методів проведення дослідження. 7. Обробка, аналіз, опис процесу та результатів дослідження, що проводилося згідно з розробленою програмою і методикою. 8. Обговорення результатів дослідження. 9. Формулювання висновків та оцінка одержаних результатів, їх публічний захист. Обґрунтування наукової проблеми, вибір та формулювання теми дослідження - це початковий етап будь-якого дослідження.

Стосовно магістерської роботи важливими є її актуальність і практична спрямованість. Оскільки магістерська робота є науково-дослідницькою кваліфікаційною працею, те, як автор вміє обрати тему і наскільки правильно він її розуміє й оцінює з точки зору своєчасності та соціальної значущості, характеризує його професійну підготовленість. При виборі теми основними критеріями мають бути її актуальність, новизна і перспективність. Формулюючи актуальність теми, слід вказати, до якої сфери

діяльності або галузі знань вона належить, чим обумовлено її вибір, а також для чого і де в практиці необхідне запропоноване дослідження. Потрібно кількома реченнями висвітлити головне: суть проблеми, з якої випливає актуальність теми.

Проблема в науці – це суперечлива ситуація, котра вимагає свого вирішення. Правильна постановка та ясне формулювання 42 нових проблем іноді має не менш важливе значення, ніж їх вирішення. По суті вибір проблеми якщо не повністю, то здебільшого визначає як стратегію дослідження, так і напрямок наукового пошуку. Не випадково вважається, що сформулювати наукову проблему - означає показати вміння виокремити головне від другорядного, виявити те, що вже відомо і те, що невідомо науці з предмету дослідження. Далі логічно перейти до формулювання мети дослідження, а також конкретних завдань, які необхідно вирішити відповідно до цієї мети. Це, як правило, робиться у формі перерахування (вивчити, описати, встановити, з'ясувати, запропонувати, розробити тощо). Формулювання цих завдань необхідно робити якомога реальніше, оскільки опис їх вирішення становитиме зміст розділів магістерської роботи; це важливо також і тому, що їхні назви відповідають сформульованим завданням дослідження. При проведенні наукових досліджень відрізняють поняття «об'єкт» і «предмет» пізнання і дослідження. Об'єктом дослідження прийнято називати те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. Це процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і обране для дослідження. Об'єкт відносно автономний і має чіткі межі. Виділяють об'єкти природні, соціальні, ідеалізовані. Досліджувати можна емпіричні (якість продукції, собівартість) та теоретичні (дія закону вартості) об'єкти. На емпіричному рівні вчений має справу з природними і соціальними об'єктами, теорія оперує виключно ідеалізованими об'єктами. Усе це зумовлює істотну різницю і в методах дослідження. Предметом дослідження є досліджувані з певною метою властивості, характерні для наукового пізнання, це визначення певного «ракурсу» дослідження як припущення про найсуттєвіші для вивчення обраної проблеми характеристики об'єкта. Один і той же об'єкт може бути предметом різних досліджень і навіть наукових напрямів. Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове.

Завдання дослідника полягає у визначенні факторів, які впливають на об'єкт дослідження, відборі та зосередженні уваги на найсуттєвіших з них. Фактор – це причинно-наслідковий вплив на якісні і кількісні зміни в об'єкті дослідження. Критеріями відбору суттєвих факторів є мета дослідження та рівень накопичених знань у цьому напрямку. Відбір найсуттєвіших факторів, які впливають на об'єкт дослідження, має велике практичне значення, оскільки впливає на ступінь достовірності результатів дослідження. Якщо будь-який суттєвий фактор не враховано, то висновки, здобуті в результаті дослідження, можуть бути помилковими, неповними або зовсім хибними. Виявити суттєві фактори простіше, якщо дослідження ґрунтуються на добре опрацьованій теорії. Якщо теорія не дає відповіді на поставлені запитання, то використовують гіпотези, наукові ідеї, сформовані в процесі попереднього вивчення об'єкта дослідження. Отже, чим повніше враховано вплив середовища на об'єкт дослідження, тим точнішими будуть результати наукового дослідження. Середовище - це те, що впливає на об'єкт дослідження. Вибравши об'єкт наукового дослідження, його предмет і фактори визначають його параметри, тобто повноту вивчення об'єкта відповідно до мети наукового дослідження. Від достовірності визначення параметра дослідження і класифікації об'єктів значною мірою залежать результати виконаного дослідження. Класифікація об'єктів дослідження найчастіше здійснюється за двома методами: 1) класифікація об'єктів за наявністю і відсутністю ознак – полягає в тому, що більшість об'єктів поділяються на два класи. Один з них має певну властивість, а другий не має її. Наприклад, витрати поділяються на виробничі (далі немає поділу) та невиробничі (пов'язані з виробництвом і не пов'язані). 2) класифікація об'єктів за видозміною ознак – полягає у тому, що члени поділу являють собою такі сукупності предметів, в кожній із яких загальна для всіх сукупностей ознака виявляється по особливому, з тими чи іншими варіаціями. Для кращого пізнання об'єктів, які вивчаються, при будь-якій класифікації, необхідно з самого початку вибрати основу поділу. Наприклад, виробничі витрати можна класифікувати за функціональною роллю у процесі виробництва (витрати сировини і матеріалів, витрати на оплату праці тощо).

Наукова діяльність є складним творчим процесом, який має власну логічну послідовність, вимагає відповідної організації праці дослідника. Основні форми становлення нового знання – це науковий факт, наукова проблема, гіпотеза і теорія. Наукові дослідження проводяться насамперед в інтересах практики та для подальшого розвитку теорії. Вони також здійснюються з метою подолання певних труднощів у процесі наукового пізнання, пояснення раніше невідомих фактів або для виявлення неповноти існуючих способів пояснення відомих фактів. Труднощі наукового пошуку найчіткіше проявляються у так званих проблемних ситуаціях, коли існуюче наукове знання, його рівень і понятійний апарат недостатні для вирішення нових завдань пізнання та практики.

3. Роль філософії у науковому пізнанні зумовлена наявністю двох крайніх моделей, що склалися у вирішенні цього надзвичайно складного питання, серед яких:

- уможлядно-філософський підхід (натурфілософія, філософія історії та ін.), суть якого полягає у прямому виведенні вихід-них принципів наукових теорій безпосередньо з філософських принципів, окрім аналізу матеріалу даної науки;
- позитивізм, згідно якого «наука сама собі філософія». Роль філософії у частковому науковому пізнанні або абсолютизується, або, навпаки, принижується аж до повного заперечення. І хоча обидві моделі мали певні позитивні результати, згоди між ними не було досягнуто.

27 Розділ 1. Наука й наукові дослідження в сучасному світі Як показує історія пізнання і самої філософії, в її впливі на процес розвитку науки та її результати, можуть бути виділені такі основні характерні моменти: 1. Інтегративна функція філософії, що являє собою системне, цілісне узагальнення та синтез різноманітних форм пізнання, практики, всього людського досвіду. 2. Критична функція філософії, що спрямована на всі сфери людської діяльності. При цьому критика має носити конструктивний характер, з пропозицією нового рішення, а відсутність контструктивно-критичного підходу межує з апологетикою. 3. Філософія розробляє певні моделі реальності, крізь призму яких вчений дивиться на свій предмет дослідження, і дає узагальнюючу карти світу в його універсально-об'єктивних характеристиках. 4. Філософія озброює дослідника знанням загальних закономірностей самого пізнавального процесу в його цілісності й розвитку, в єдності всіх його рівнів. 5. Філософія дає науці найбільш загальні методологічні принципи, що формулюються на основі певних категорій. Звідси, принципи філософії реально функціонують в науці у вигляді загальних регулятивів, універсальних норм, що формують у своїй сукупності методологічну програму найвищого рівня. 6. Вчений отримує від філософії певні світоглядні ціннісні настанови та смисложиттєві орієнтири, а сама філософія певним чином впливає на наукове пізнання на всіх його стадіях, особливо при побудові фундаментальних теорій.

Філософські методи не завжди прямо проявляють себе у наукових дослідженнях, оскільки можуть застосовуватися як свідомо, так і стихійно. Однак у будь-якій науці наявні елементи всезагального значення, такі як закони, категорії, поняття, причини тощо, які і роблять будь-яку науку так званою «прикладною логікою». Філософські методи - це не жорстко фіксовані регулятиви, а сис- тема «м'яких» принципів, операцій, прийомів, що носять всезагальний, універсальний характер, тобто знаходяться на вищих «поверхах» абстрагування. Тому філософські методи не описуються у чітких термінах логіки та експерименту, не піддаються математизації та формалізації. Вони задають лише найбільш загальні регулятиви дослідження, його генеральну стратегію, але не замінюють спеціальні методи і не визначають остаточний результат пізнання прямо і безпосередньо.

Загальнонаукові методи дослідження

У структурі загальнонаукових методів можна виділити такі три рівні: 1. Методи емпіричного дослідження. 2. Методи теоретичного пізнання. 3. Загальнологічні методи і прийоми дослідження.

1. Методи емпіричного дослідження. До них відносять спостереження, експеримент, порівняння, опис, вимірювання. Спостереження - це цілеспрямоване вивчення предметів, що переважно спирається на дані органів чуттів (відчуття, сприйняття, уявлення). Під час спостереження отримуються знання не лише про зовнішні сторони об'єкту пізнання, але й про його суттєві властивості. Спостереження може бути безпосереднім та опосередкованим. Останнє здійснюється за допомогою різних приладів і

технічних засобів, а з розвитком науки стає все більш складним. Експеримент - це цілеспрямоване і активне втручання у хід процесу, що вивчається, відповідні зміни об'єкта чи його відтворення у спеціально створених і контрольованих умовах. Основними стадіями здійснення експерименту є: планування і будова; контроль; інтерпретація результатів.

Експеримент має дві взаємопов'язані функції: дослідну перевірку гіпотез і теорій, а також формування нових наукових концепцій. У залежності від цих функцій виділяють експерименти: дослідницький (пошуковий), перевірочний (контрольний), відтворюючий, ізолюваний тощо, а у залежності від характеру об'єктів - фізичні, хімічні, біологічні, соціальні і т.ін. Отже, експеримент - це найбільш загальний емпіричний метод пізнання, який не лише включає спостереження й вимірювання, а й здійснює перестановку, зміну об'єкта дослідження тощо. У цьому методі можна виявити вплив одного чинника на інший.

Емпіричні методи пізнання відіграють велику роль у науковому політологічному дослідженні дослідженні. Вони не лише є основою для закріплення теоретичних передумов, а й часто становлять предмет нового відкриття, нового наукового дослідження.

Порівняння - це пізнавальна операція, що лежить в основі умовиводів щодо схожості чи відмінності об'єктів (або ступенів розвитку одного й того ж об'єкта). За допомогою порівняння виявляють якісні й кількісні характеристики предметів. Найпростішим і важливим типом відносин, що виявляються у ході порівняння, є відносини тотожності й відмінності. При цьому порівняння має сенс лише у сукупності «однорідних» предметів, що утворюють клас. Воно є основою такого логічного прийому як аналогія і є вихідним пунктом порівняльно-історичного методу. Останній є таким, за допомогою якого шляхом порівняння виявляється загальне і особливе в історичних та інших явищах, досягається пізнання різних ступенів розвитку одного і того ж явища чи різних існуючих явищ. Цей метод дозволяє виявити і співставити рівні у розвитку явища, що вивчається, ті зміни, що відбулися, визначити тенденції розвитку.

Опис - пізнавальна операція, що полягає у фіксуванні результатів досліду (спостереження чи експерименту) за допомогою певних систем позначень, що прийняті у науці. Вимірювання - це сукупність дій, що виконуються за допомогою засобів вимірювання з метою знаходження числового значення вимірюваної величини у прийнятих одиницях виміру.

2. Методи теоретичного пізнання. До них відносять формалізацію, аксіоматичний метод, гіпотетико-дедуктивний метод і сходження від абстрактного до конкретного. Формалізація - це відображення знання у знаково-символічному вигляді (формалізований мові). Остання створюється для точного виразу думок з метою виключення можливості неоднозначного їх розуміння. За умов формалізації роздуми щодо об'єктів переносяться у площину оперування зі знаками (формулами). Формалізація будується на відмінностях природних і штучних мов. Адже природні мови як засіб спілкування характеризуються багатозначністю, багатогранністю, гнучкістю, неточністю, образністю тощо, а формалізовані (штучні) мови призначені для більш точного і чіткого вираження значення. Мова формул штучної мови стає інструментом пізнання. Аксіоматичний метод - це спосіб побудови наукової теорії, при якому в її основу покладені деякі вихідні положення - аксіоми (постулати), з яких вся решта тверджень цієї теорії виводиться суто логічним шляхом, шляхом доказу. Для виводу теорем з аксіом (і взагалі одних формул з інших) формуються спеціальні правила виводу. Аксіоматичний метод є лише одним з методів побудови наукового знання. Він має обмежене застосування, оскільки вимагає високого рівня розвитку аксіоматизованої змістовної теорії.

Гіпотетико-дедуктивний метод - це метод наукового пізнання, сутність якого полягає у створенні системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводяться твердження щодо емпіричних фактів. Звідси, метод ґрунтується на виведенні (дедукції) умовиводів з гіпотез та інших посилок, істинне значення яких невідоме. А це означає, що умовивід, отриманий на основі даного метода, буде мати лише вірогіднісний характер. З логічної точки зору гіпотетико- дедуктивний метод являє собою ієрархію гіпотез, ступінь абстрактності й спільності яких збільшується по мірі віддаленості від емпіричного базису.

Сходження від абстрактного до конкретного - це метод теоретичного дослідження і викладу, який полягає у русі наукової думки від вихідної абстракції (однобічне, неповне знання) через послідовні етапи поглиблення і розширення пізнання до результату - цілісному відтворенню у теорії предмета, що досліджується. Передумовою даного метода є сходження від чуттєво-конкретного до абстрактного, виокремлення у мисленні окремих сторін предмета та їх «закріплення» у відповідних абстрактних визначеннях. Рух пізнання від чуттєво-конкретного до абстрактного - це і є рух від одиничного до загального, тут домінують такі логічні прийоми як аналіз та індукція.

3. *Загальнологічні методи і прийоми дослідження.* До них відносяться: аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, системний підхід, вірогіднісні (статистичні) методи. Аналіз - це поділ об'єкта на складові частини з метою їх самостійного вивчення. Видами аналізу є механічний поділ; визначення динамічного складу; виявлення форм взаємодії елементів цілого; знаходження причин явищ; виявлення рівня знання та його структури тощо. Різновидом аналізу є поділ на класи (множини) предметів на підкласи - класифікація і періодизація. Синтез - це об'єднання, реальне і розумове, різних сторін, частин предмета в єдине ціле. Синтез - це не довільне, еклектичне поєднання розрізнених частин, «шматочків» цілого, а діалектична єдність з виділенням сутності. Слід розрізняти аналіз і синтез у науковому дослідженні від аналізу і синтезу у формальній логіці. Як відомо, в логіці під синтезом розуміють будь-яке поєднання за заданими ознаками. У науковому дослідженні до однієї групи включаються лише ті відомості, які відповідають головним, визначальним ознакам. Таким чином, аналіз і синтез із звичайних логічних операцій перетворюються на особливі методи дослідження. Кожна наука має свій специфічний предмет дослідження, тому з'являються притаманні саме їй прийоми аналізу й синтезу, система-тизації результатів спостереження, експерименту та обробки дослідних даних. Аналіз і синтез змістовно пов'язані між собою. Аналізуючи явище, розкладаючи його на складові й вивчаючи кожен окремо, слід розглядати їх як частини єдиного цілого. Ще Арістотель говорив, що рука, яка відокремлена від тіла, є рукою лише за назвою. Це означає, що аналіз має переплітатися із синтезом, тобто співвідносити аналізовану частину із цілим, встановлювати її місце в цьому цілому, для чого потрібно дослідити частини в їх сутності як складові цілого. У результаті такого аналізу можна виділити загальне як суттєве у предметі, що стане основою для синтезу. Завдання аналізу - це виділення тієї частини, з якої сам предмет виникає і розвивається. Об'єкт у синтезі становить єдність протилежностей, при цьому відтворюються його виникнення і розвиток. Якщо спочатку синтез виступає в аналізі, то потім включає аналіз у себе.

У сучасному науковому пізнанні теоретичні аналіз і синтез нерозривно пов'язані з практичним аналізом і синтезом - з практикою експериментування та із суспільно-історичною практикою взагалі. Лише у процесі практики перевіряються висновки, зроблені на основі аналізу, і підтверджуються теоретичні побудови синтезу. Абстрагування - це процес мисленевого відволікання від ряду властивостей і відносин явища, яке вивчається, з одночасним виділенням властивостей (насамперед, суттєвих, загальних), що цікавлять дослідника. Існують різні види абстракцій: абстракції ототожнення, ізолююча абстракція, абстракція актуальної нескінченності, абстракція потенційної здійснюваності. Абстракції різняться також за рівнем (порядком). Абстракції від реальних предметів носять назву абстракцій першого порядку; абстракції від абстракцій першого рівня - другого порядку тощо. Найвищим рівнем абстракції характеризуються філософські категорії.

Ідеалізація - мисленева процедура, яка пов'язана з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, що реально є принципово нездійсненими («ідеальний газ», «абсолютно чорне тіло», «точка» тощо), але є такими, для яких існують прообрази у реальному світі. У процесі ідеалізації відбувається відволікання від реальних властивостей предмета з одночасним введенням до змісту понять, що утворюються, таких ознак, що є реально нездійсненими. В результаті утворюється так званий «ідеалізований об'єкт», яким може керуватись теоретичне мислення при відображенні реальних об'єктів. У

розвинених наукових теоріях, як правило, розглядаються не окремі ідеалізовані об'єкти та їх властивості, а цілісні системи ідеалізованих об'єктів та їх структури.

Узагальнення - це процес становлення загальних властивостей і ознак предметів. Воно тісно пов'язано з абстрагуванням. Гносеологічною основою узагальнення є категорії загального та одиничного. Загальне є філософською категорією, що відображає схожі, повторювані риси та ознаки, що належать кільком одиничним явищам чи всім предметам даного класу, а одиничне - виражає специфіку, своєрідність саме даного явища (чи групи явищ однакової якості), його відмінність від інших. Узагальнення не може бути нескінченним. Його межею є філософські категорії, що не мають родового поняття і тому узагальнювати їх не можна.

Індукція - логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального. Оскільки досвід завжди є нескінченним, тому індуктивні узагальнення носять проблематичний (вірогіднісний) характер. Індуктивні узагальнення розглядаються як дослідні істини чи емпіричні закони. Серед індуктивних узагальнень важлива роль належить науковій індукції, яка, крім формального обґрунтування, узагальнення, яке отримане індуктивним шляхом, дає додаткове змістовне обґрунтування його істинності, - у тому числі за допомогою дедукції (теорій, законів).

Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцент робиться на необхідних, закономірних і причинних зв'язках.

Дедукція - це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає. При узагальненні емпіричного матеріалу й висуванні гіпотези провідною є індукція. У теоретичному пізнанні важлива насамперед дедукція, яка дозволяє логічно впорядкувати експериментальні дані й побудувати теорію, яка спирається на логіку їх взаємодії. За допомогою дедукції і завершують дослідження.

Аналогія - встановлення схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами. На підставі виявленої схожості робиться відповідний висновок - умозаключення за аналогією. Аналогія дає не достовірні, а вірогідні знання.

У висновку за аналогією знання, яке отримано від розгляду певного об'єкта («моделі»), переноситься на інший, менш досліджений і менш доступний для дослідження об'єкт.

Моделювання - це метод дослідження об'єктів на їх моделях. У логіці і методології науки модель - це аналог певного фрагменту реальності, породження людської культури, концептуально-теоретичних образів тощо. Форми моделювання різноманітні і залежать від використання моделей і сфери застосування моделювання. За характером моделей виокремлюють матеріальне (предметне) та ідеальне моделювання, яке виражене у відповідній знаковій формі.

Системний підхід - це сукупність загальнонаукових методологічних принципів (вимог), в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем. До числа цих вимог відносяться: а) виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій у системі з урахуванням того, що властивості цілого не можна звести до суми властивостей цих елементів; б) аналіз того, наскільки поведінка системи зумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури; в) дослідження механізму взаємодії системи і середовища; г) вивчення характеру ієрархічності, притаманного даній системі; д) забезпечення всебічного багатоаспектного опису системи; є) розгляд системи як динамічної цілісності, що розвивається.

Вірогідісно-статистичні методи ґрунтуються на врахуванні дії множинності випадкових факторів, які характеризуються стійкою частотою. Вірогідісні методи спираються на теорію вірогідностей, яку часто називають наукою про випадкове, а в уявленні багатьох вчених вірогідність і випадковість практично неподільні. У законах

динамічного типу передбачення мають точно визначений однозначний характер. У статистичних законах передбачення носять не досто- вірний, а вірогіднісний характер. Останні, хоча і не дають однознач- них і достовірних передбачень, тим не менше є єдино можливими при дослідженні масових явищ випадкового характеру. Вірогіднісно- татистичні методи широко застосовуються при дослідженні масових явищ - особливо у таких наукових дисциплінах, як математична статистика, статистична фізика, квантова механіка, синергетика та ін.

Часткові методи наук (внутрішньо- та міждисциплінарні) Вони застосовуються в кожній окремій галузі знання, в кожній науковій дисципліні. Хоча чітко «прив'язати» конкретні способи дослідження саме до певної дисципліни дуже важко, хоч кожна з них і має відносно своєрідний методологічний інструментарій. Поглиблення взаємозв'язків наук призводить до того, що результати, прийоми і методи одних наук все більш широко використовуються в інших, наприклад, застосування фізичних та хімічних методів у біології та медицині. Це породжує проблему методів міждисциплінарного дослідження. Застосування методу однієї науки в інших галузях знання здійснюється в міру того, що їх об'єкти підпорядковуються законам цієї науки. При цьому метод, характерний для однієї галузі знання, діє в інших вже як підпорядкований. Так, наприклад, психологія як і всі природничі науки, має два основних загальнонаукових методи отримання психологічних фактів: метод спостереження і метод експерименту. Кожен з цих методів має ряд модифікацій, що уточнюють, але не міняють його сутності. Розрізняють такі види спостереження: зріз (короткотривале спостереження), лонгітудинальне (довготривале, іноді багаторічне спостереження за окремою групою), суцільне (досліджуються представники всієї групи, яка вивчається), вибіркове (шляхом представницької вибірки) та включене спостереження (коли спостерігач стає членом досліджуваної групи). Вивчення власних психічних процесів здійснюється шляхом самоспостереження (інтроспекції). Щодо експерименту, то виділяють два його різновиди: природний та лабораторний. Щодо спеціальних методів наукового дослідження, то у психології застосовується, наприклад, метод аналізу продуктів діяльності.

Продуктами діяльності людей є створені ними різні речі, написані книги, листи, винаходи тощо. За ними можна певною мірою судити про особливості діяльності, що призвела до їх створення, і включених у цю діяльність психічних процесів. Одним з найпоширеніших продуктів людської діяльності є текст. Крім традиційного аналізу (розуміння, інтуїція, осмислення) у психології широко використовуються формалізовані методи вивчення текстів, наприклад такий як процентний контент-аналіз. Суть методу полягає у виділенні в тексті ключових понять (чи інших смислових одиниць) з подальшим підрахунком їх частоти і процентного співвідношення щодо різних частин тексту і загального обсягу інформації.

Таким чином, розглянуті вище методи і методологія наукових досліджень дозволяють твердити, що методологія не може бути зведена лише до одного методу, адже кожен метод застосовується не ізольовано, а у поєднанні з іншими. «Ядром» системи методологічного знання є філософія, оскільки її принципи, закони і категорії визначають стратегію наукового дослідження, своєрідно втілюючись у конкретних формах. Головне призначення будь-якого наукового метода - на основі відповідних принципів (вимог, приписів тощо) забезпечити успішне вирішення певних пізнавальних і практичних проблем, прирощення знання, оптимальне функціонування і розвиток тих чи інших об'єктів.

Тема № 3 Оперування методами наукового пізнання в соціально- політичному дослідженні

План

1. Вихідні положення про специфіку наукового пізнання в політології.
2. Загальні (загальнотеоретичні) та конкретно-емпіричні методи наукового пізнання.

3. Особливості застосування методів у пізнавальних контекстах окремих соціально-політичних проблем сучасності.

1. Політологічне дослідження включає три найважливіші аспекти: історичний, конкретно-емпіричний і теоретичний. У цьому контексті політична наука вивчає історію політичних учень і традицій, політичних систем та ідейно-політичних парадигм і течій, теорію політики, механізми ухвалення рішень і реалізації владних функцій і тощо. Сутність політологічного дослідження полягає в інтелектуальному вторгненні у сферу політичних відносин з метою отримання наукових знань. Підстав для класифікації видів політологічного дослідження існує значна кількість. Перш за все, за об'єктом дослідження. Ними можуть бути: сама політологія як наука – передбачається теоретичне осмислення понять і категорій, методів і методик, принципів і законів, історії становлення ідей; політичні інститути – держава, політичні партії, виборча система, політична система суспільства, місцеве самоврядування, громадянське суспільство; політичні процеси – ступінь мобільності або інертності суспільства, рух до прогресу або регресу, підвищена або керована конфліктність; еволюційність або революційність; корпоративність або в інтересах «загалу»; політичні технології – залучення виборців на свою сторону і дискредитація супротивника; поведінку влади у разі оприлюднення їх непристойних вчинків; політика держави щодо свобод неконтрольованих засобів масової інформації; державна політика забезпечення цілісності держави; політика запобігання масових бунтів. За масштабом політологічне дослідження може бути місцевим, регіональним, галузевим, загальнонаціональним, континентальним, міжнародним і глобальним.

За сферою суспільних відносин політологічне дослідження поділяється на власне політичне і те, що знаходиться на стику з іншими суспільними науками, може бути політико-філософським, політико-соціологічним, політико-економічним, соціально-політичним, політико-географічним, політико-ідеологічним, політико-психологічним.

За характером дослідження можна виділити наступні види політологічного дослідження: відкрите і закрите; «польове» та лабораторне; проблемне і комплексне; описове та аналітичне.

За рівнем теоретичного узагальнення це можуть бути: фундаментальне, теоретичне і прикладне політологічне дослідження. Політологія як наука має систему закономірностей, які характеризують найбільш істотні та сталі тенденції розвитку і використання політичної влади. У політологічній літературі виділяють три групи закономірностей, залежно від сфери їх прояву: політико-економічні закономірності, які відображають співвідношення між економічним базисом суспільства та політичною владою як елементом надбудови. Найважливіші закономірності цієї групи були сформульовані К. Марксом та Ф. Енгельсом. Політико-соціальні закономірності, які характеризують розвиток політичної влади як особливої соціальної системи, із власною внутрішньою логікою та структурою.

Тут основною закономірністю є зміцнення стабільності політичної влади, причому в різних системах ця закономірність реалізується по-різному. Так авторитарна система для зміцнення стабільності об'єктивно потребує максимальної концентрації влади, застосування насильства в усіх сферах суспільного життя. Демократична система передбачає розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову, опору на принципи зацікавленості, згоди та консенсусу. Політико-психологічні закономірності, що відображають комплекс існуючих зв'язків та відносин між особистістю та владою.

Найбільший інтерес з даної групи становлять закономірності, пов'язані з досягненням влади політичним лідером, уперше сформульовані ще Н. Макіавеллі. У політологічній літературі існують і інші підходи до визначення закономірностей політології як науки та навчальної дисципліни. Так слід виділити закони структури, функціонування та розвитку. Закони структури визначають способи організації політичних систем, їх внутрішню визначеність та взаємообумовленість. Закони функціонування – це істотні, необхідні зв'язки між політичними суб'єктами в процесі їх часових змін. Закони розвитку – це закони переходу від одного порядку взаємовідносин у системі до іншого, від одного стану структури до іншого.

Інший підхід (Г. Т. Тавадова) до визначення закономірностей політології включає: а) закономірності виникнення та розвитку політичних інтересів, їх взаємодію та взаємообумовленість з економічними та іншими сферами життєдіяльності суспільства; б) закономірності становлення, функціонування та розвитку політичної влади; в) закономірності виникнення, функціонування та розвитку політичних відносин, процесів, явищ, подій; г) закономірності взаємовідносин особистості і влади. Для вивчення другого питання необхідно комплексно вивчити особливості політологічного дослідження. Хід будь-якого наукового дослідження сягає до побудови багаторівневих теоретичних конструкцій певних процедур, що також припускають застосування, і правил, що передбачають не лише підсумовування отриманих у результаті спостереження і пов'язаних між собою знань, але і певний механізм побудови знання внутрішнього розгортання його теоретичного змісту, який утілює в собі усю програму дослідження і створює цілісність теорії. Для переходу політологічних досліджень на новий якісний рівень великий інтерес представляють практиковані на заході вимоги до складання програми дослідження як процесу формулювання альтернативних конкуруючих гіпотез пошуку необхідних даних для їх перевірки, правил проведення експерименту, неекспериментальних і квазіекспериментальних досліджень.

Наукова програма в політологічному дослідженні – це документ, у якому письмово схематично викладені наміри у зв'язку з майбутнім науковим осмисленням політичного явища, визначені мета і завдання, методологія, структура, передбачуваний науковий результат, а також організаційний план, впровадження рекомендацій, терміни і фінансові витрати. Програма політологічного дослідження складається з таких етапів: 1) методологічний; 2) технологічний або процедурний; 3) організаційний; 4) апробація і впровадження наукових результатів; 5) фінанси. Під час підготовки до семінару слід надати докладну характеристику змісту її розділів. Безумовно, це приблизна схема для заповнення її конкретними положеннями, доповнення необхідними елементами і виключення тих, що в конкретних умовах не є суттєвими. Особливості політології як науки, що запозичила методичну базу, її залежність від методолого-методичного підґрунтя фундаментальних та соціально-гуманітарних наук. Політичну науку можна розглядати як інтегративну галузь знань. Для комплексного дослідження політичних процесів необхідно вивчати самі політичні процеси, цінності, установки широких верств населення, політичну поведінку і т. д. У перші десятиліття ХХ ст. відомі політичні вчені Заходу Дж. Уоллес, Г. Ласкі, Г. Ласуелл порушили питання про значущість дослідження соціокультурних, релігійних, психологічних факторів, неусвідомлених і підсвідомих мотивів у політичній поведінці людей. Із цією метою були зроблені спроби застосувати в політологічних дослідженнях методи, запозичені з експериментальної психології та психоаналізу, а також емпіричної соціології. У той же період багатьма політологами була усвідомлена необхідність використання в дослідженнях методів економічної науки, історії, антропології, психології. Політологи стали широко залучати також математичні, статистичні і кількісні методи.

1. Діяльність людей у будь-якій її формі (наукова, практична й т.д.) визначається цілим рядом факторів. Кінцевий її результат залежить не тільки від того, хто діє (суб'єкт) або на що вона спрямована (об'єкт), але й від того, як відбувається даний процес, які способи, прийоми, засоби при цьому застосовуються. Методи дослідження – це прийоми й способи досягнення певних результатів у практичній і пізнавальній діяльності. Залежно від конкретної мети дослідження політологія вибирає різні прийоми й способи аналізу, яких досить багато. Умовно методи, використані при вивченні політичних явищ і процесів, можна розділити на загальнотеоретичні й конкретно-емпіричні.

В реальних дослідженнях всі методи взаємно переплітаються, доповнюючи один одного.

До групи загальнотеоретичних методів відносяться інституціональний, історичний, системний, порівняльний, психологічний, біхевіористський, математичне моделювання.

Інституціональний метод орієнтований на вивчення взаємодії політичних інститутів: держави, її органів, політичних партій й інших громадських організацій. Аналіз

будується, виходячи зі сформованих і суспільно вкорінених політичних форм і формальних правил прийняття рішень. Історичний метод заснований на вивченні політичних явищ у їхньому розвитку. Достоїнство історичного методу полягає насамперед у тому, що він дає можливість вивчати політичні процеси в контексті тієї історичної обстановки, у якій вони виникають і розвиваються. Також цей метод дозволяє аналізувати неодноразово повторювані в історії явища (наприклад, війни й революції). Використовуючи історичний метод, дослідники мають можливість узагальнювати сучасний історичний досвід розвитку політичних систем. Аналіз різних етапів у русі політичних процесів дозволяє виявити закономірності в їхньому розвитку. Важливість застосування в політичному аналізі історичного методу у великій мірі обумовлена потребами політичної практики. Своєчасне й правильне його застосування дозволяє уникнути проявів волюнтаризму й суб'єктивізму в політиці.

Порівняльний метод. Для того щоб зрозуміти істинну сутність світу політичного, необхідно вивчати різні форми його прояву в різних країнах і регіонах, соціально-економічних, суспільно-історичних ситуаціях, у різних націй і народів і т.д. У цьому контексті як об'єкти порівняльного аналізу можуть виступати не тільки політична система у всій цілісності, її форми, типи й різновиди, але і її конкретні складові. А це державні структури, законодавчі органи, партії й партійні системи, виборчі системи, механізми політичної соціалізації й т.д. Сучасні порівняльні політичні дослідження охоплюють десятки, а то й сотні порівнюваних об'єктів, проводяться з використанням як якісних підходів, так і новітніх математичних і кібернетичних засобів збору й обробки інформації. Існує кілька різновидів порівняльних досліджень: кросснаціональні порівняння орієнтовані на зіставлення держав один з другою; порівняно орієнтований опис окремих випадків; бінарний аналіз, заснований на порівнянні двох (найчастіше схожих країн); кросскультурні й кроссінституційні порівняння, націлені відповідно на зіставлення національних культур й інститутів.

Системний метод акцентує увагу на цілісності політики й характері її взаємин із зовнішнім середовищем. Найбільш широке застосування системний метод знаходить при дослідженні складних об'єктів, що розвиваються, – багаторівневих, як правило, таких що самоорганізуються. До них, зокрема, і відносяться політичні системи, організації, інститути. При системному підході об'єкт розглядається як безліч елементів, взаємозв'язок яких обумовлює цілісні властивості цієї безлічі. Наприклад, серед політичних інститутів важливе місце належить державі. При її аналізі основний акцент робиться на виявленні різноманіття зв'язків і відносин, що мають місце як усередині держави (системи), так й у її взаєминах із зовнішнім оточенням (іншими політичними інститутами усередині країни, державами). За допомогою системного методу вдається також чітко визначити місце політики в розвитку суспільства, її найважливіші функції, можливості при здійсненні перетворень. Однак системний метод малоефективний при аналізі поведінки окремих особистостей у політиці (наприклад, ролі лідера), при розгляді конфліктів і дослідженні кризових ситуацій.

Психологічний метод орієнтований на вивчення суб'єктивних механізмів політичного поведіння людей, їхніх індивідуальних якостей, рис характеру, а також на з'ясування типових механізмів психологічних мотивацій, ролі підсвідомих факторів у політичному житті. Механізми підсвідомої мотивації досліджували багато вчених, але особлива роль у цьому напрямку належить З. Фрейду. На його думку, в основі дій людини лежать несвідомі потяги до насолоди сексуальної властивості (лібідо). Але вони вступають у протиріччя з розповсюдженими соціальними обмеженнями. Виникаючи на цьому ґрунті незадоволеність і внутрішні конфлікти приводять до сублімації (тобто перемиканню) енергії інстинктів у різні області життєдіяльності, у тому числі в соціально-політичну сферу.

У цілому психологізм відіграє значну роль у дослідженнях політичної сфери по ряду напрямків: • вплив психологічних факторів на розробку й прийняття політичних рішень і на їхнє сприйняття громадянами; • оптимізація образу влади або політичної системи; • створення психологічних портретів лідерів; • аналіз залежності політичної поведінки громадян від їхнього включення в соціальне середовище; • дослідження

психологічних характеристик різних соціальних груп (етносів, класів, груп інтересів, юрби, демографічних і т.п.) і ін.

Своєрідну революцію в політичній науці зробив біхевіористський метод. Біхевіоризм (з англ. "поводження") – у буквальному значенні наука про поведінку. Суть біхевіоризму полягає у вивченні політики за допомогою конкретного дослідження різноманітної поведінки окремих особистостей і груп. Вихідним положенням біхевіоризму є твердження про те, що поведінка людини є реакція на вплив зовнішнього середовища. Цю реакцію можна спостерігати й описати. Політика, стверджують біхевіористи, має особистісний вимір. Колективні, групові дії людей, так чи інакше, зводяться до поведінки конкретних особистостей, що є головним об'єктом політичного дослідження. Біхевіоризм відкидає політичні інститути як об'єкт дослідження й визнає такими поведінку індивідів у політичних ситуаціях. Біхевіоризм зіграв значну роль у становленні й розвитку порівняльної й прикладної політології. Саме в рамках біхевіоризму одержали всебічний розвиток конкретно-емпіричні методи, використовувані політичною наукою.

До групи конкретно-емпіричних методів відносяться: опитування на- селення, аналіз статистичного матеріалу, вивчення документів, ігрові методи, математичне моделювання, вивчення фольклору (частівок, анекдотів і т.п.) і ін.

Опитування населення, які проводяться як у формі анкетування, так й інтерв'ювання, дають багатий фактичний матеріал для виявлення різного роду закономірностей. А їхній ретельний аналіз дає можливість робити політичні прогнози. Аналіз статистичних матеріалів дозволяє одержувати досить надійні результати при виявленні тенденцій розвитку політичних процесів. Вивчення документів включає аналіз офіційних матеріалів: програм партій, стенограм засідань уряду й парламентів, різного роду звітів, а також щоденників, мемуарів. Значний інтерес можуть представляти кінофотодокументи, плакати. Застосування ігрових методів дає можливість зімітувати розвиток того або іншого політичного явища (переговори, конфлікт і т.п.). Це дозволяє дослідникам розкрити внутрішні механізми досліджуваного явища, видати рекомендації для прийняття рішень. Метод математичного моделювання складається з дослідження політичних процесів й явищ шляхом розробки й вивчення моделей. Наприклад, по призначенню виділяють вимірювальні, описові, пояснювальні й передбачувані моделі. Сьогодні, у зв'язку з удосконалюванням ЕОМ і програмних технологій, моделювання політичних макро- і мікропроцесів стало одним з першо- рядних напрямків у розвитку методології політичної науки. Вивчення фольклору: анекдотів, частівок, поговірок і т. п. дає змогу одержати унікальний матеріал для політичних досліджень, допомагає зрозуміти відношення широких верств населення до тих чи інших політичних діячів, до прийнятих політичних рішень. Роль політології особливо зростає в умовах реформуючого суспільства, коли доводиться вносити серйозні зміни в структуру політичної системи, у зміст політичного процесу й характеру влади. Політологія допомагає вирішувати виникаючі на цьому шляху проблеми, регулювати суспільну свідомість і контролювати політичне поведіння різних груп людей. Особливе значення політологія має для конкретної людини в суспільстві, яке тільки створює демократичні засади життя. Політологія збагачує особистість політичним досвідом, формує свідомого та самостійного суб'єкта історичного процесу.

2. Суспільство та його складові – це постійні утворення, що функціонують у межах великого середовища. Відповідно, політична сфера суспільного життя вивчається як комплекс елементів, що утворюють цілісну систему в її зв'язку з іншими сферами суспільного життя – економічною, соціальною і духовною. Системний метод орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта й тих механізмів, які її забезпечують, на виявлення багатоманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх у єдину теоретичну конструкцію. Отже, системний підхід припускає різнобічний аналіз об'єкта, але при цьому можуть бути виділені три основних етапи:

1. Вивчення ступеня організованості об'єкта як складної системи. При цьому аналізуються елементний склад, зв'язки і структура системи при фіксуванні її стану в деякий момент часу (складається морфологічний опис моментального стану системи). 2. Вивчення законів функціонування, що описують поведінку системи в умовах реального

існування й аналіз можливих погрешностей в її поведінці, накопичення помилок (функціональний та інформаційний описи). 3. Вивчення шляху розвитку об'єкта, його походження і перспектив подальшого існування (генетико-прогностичний опис). На першому етапі можна виділити дві задачі: з'ясування складу і властивостей елементів – підсистем, включених у систему (елементний аналіз), і визначення того, як вони між собою пов'язані (аналіз зв'язків і типу структури). На другому етапі об'єкт, який досліджується, розглядається як елемент (підсистема) більш великої і складної мети системи, в якій він виконує визначені функції. Таким чином, другий етап системного підходу пов'язаний з вивченням законів внутрішнього та зовнішнього функціонування. Структурний аналіз проводиться з метою дослідження статичних характеристик системи шляхом виділення в ній підсистем та елементів різного рівня і визначення відношень та зв'язків між ними. Об'єктами дослідження структурного аналізу є різні варіанти, що формуються в процесі декомпозиції системи структур, що дозволяють усестороннє оцінити властивості системи. Функціональний аналіз припускає розгляд політики як деякої цілісності, системи, що має складну структуру, кожен елемент якої, у свою чергу, має певне призначення і виконує специфічні функції (ролі), спрямовані на задоволення відповідних потреб системи і її експектацій (очікувань). Зважаючи на значення системного підходу, його можливості, що дозволяють створювати цілісну, універсальну та багатовимірну картину дійсності та оперативно приймати рішення з метою вирішення складних суспільно-політичних проблем, слід докладно проаналізувати особливості застосування інструментарію даного підходу у політичних дослідженнях.

Вивчаючи положення біхевіоризму як загального методу дослідження систем типу «black box», необхідно звернути увагу на поняття про поведінку як об'єктивно досліджувану систему реакцій організму на зовнішні і внутрішні стимули. Дослідження в даній площині проводив І. П. Павлов (1849-1936 рр.) – один із найавторитетніших учених Росії, фізіолог, психолог, лауреат Нобелівської премії в області медицини і фізіології 1904 р. «за роботу з фізіології травлення». І. П. Павлов довів, що область психічної діяльності не вичерпується явищами свідомості суб'єкта, пізнаваними шляхом внутрішнього спостереження за ними, бо при подібному трактуванні психіки неминуче розщеплення організму на душу і тіло. У результаті свідомість відокремлюється від зовнішньої реальності, замикаючись у колі власних явищ, що ставлять його поза реальним зв'язком земних речей і включеності в хід тілесних процесів. На відміну від І. П. Павлова, Д. Уотсон досліджував процес формування емоцій, а не психічний процес взаємодії суб'єкта дослідження з навколишнім середовищем, що поглибило вивчення положень біхевіоризму.

Використання біхевіоризму в політології має велике значення та практичне застосування, оскільки суб'єктами, розробниками прикладної політології є не стільки теоретики, скільки аналітики, експерти, радники політичних діячів, працівники партійних апаратів, піармени (фахівці з політичної реклами, налагодження відносин із громадськістю) та інші особи, які частіше за все безпосередньо пов'язані з виробленням політичної лінії лідерів або цілих органів управління, із прийняттям владних рішень. Біхевіористський підхід стимулював широке застосування методів конкретної соціології: спостереження, вивчення статистичних матеріалів і документів, анкетного дослідження, опитування, лабораторних експериментів та ін. Усе це створило необхідні передумови для розвитку нового рівня політологічних досліджень – прикладної політології.

Тема № 4 Конкретно наукові прийоми та процедури у методиці соціально-політичного дослідження

План

1. Роль прикладних досліджень в процесі підготовки і прийняття рішень.
2. Інформаційний пошук в структурі фундаментальних і прикладних політичних досліджень.
3. Особливості електоральних політичних досліджень.

1. Більшість досліджень, що виконуються, наприклад, в галузі політології, носять теоретичний характер, але кожне дослідження повинно мати певні форми використання в суспільній практиці. Для теоретичних досліджень це можуть бути: публікація результатів дослідження в монографіях, наукових статтях, підручниках; оприлюднення результатів дослідження у виступах на наукових конференціях, симпозіумах, з'їздах, а для практичних досліджень у галузі соціальних наук крім означеного, ще й участь у розробці державних і регіональних програм соціального розвитку або конкретне запровадження результатів у роботу певної установи, підприємства, організації.

Як для теоретичних, так і для прикладних досліджень головною ознакою є творчість як нові відкриття, як створення за певним задумом нових цінностей, встановлення невідомих раніше науці фактів, надання нової, цінної для людини інформації. Без теоретичного творчого мислення неможливо заперечити існуючі чи створити нові наукові гіпотези, дати глибоке пояснення процесів та явищ, які раніше були незрозумілими або мало вивченими, пов'язати в єдине ціле різні явища, тобто знайти стрижень дослідження. Творчий процес потребує вдосконалення відомого рішення. Удосконалення є процесом перекоonstrування об'єкта мислення в оптимальному напрямі й до певних меж, і тоді процес оптимізації призупиняється, створюється продукт розумової праці. За певних умов означений процес приводить до оригінального теоретичного рішення. Оригінальність виявляється у своєрідному, неповторному погляді на процес чи явище. Творчий характер мислення при розробці теоретичних аспектів наукового дослідження полягає у створенні уявлень, тобто нових комбінацій з відомих елементів, і базується на таких прийомах, як збирання й узагальнення інформації; постійне зіставлення, порівняння, критичне осмислення; чітке формулювання своїх думок та їх письмовий виклад; удосконалення власних пропозицій. Часто може бути так, що творче рішення не вкладається в межі раніше наміченого плану, воно може виникнути «раптово». Творчі думки, оригінальні рішення з'являються тим частіше, чим більше сил, праці, часу витрачається на постійне обдумування об'єкта дослідження. Ефективність творчого задуму залежить від того, якою мірою науковець володіє методами дедукції та індукції, аналізу, синтезу тощо. Важливою частиною прикладних наукових досліджень є експеримент, що являє собою науково поставлений дослід чи споглядання явища в чітко врахованих умовах, що дозволяє стежити за його ходом, керувати ним, відтворювати щоразу при повторенні цих умов. Основна мета експерименту полягає в перевірці теоретичних положень, а також у більш широкому і глибокому вивченні теми наукового дослідження.

Експерименти бувають природними та штучними. Природні експерименти характерні при дослідженні певних соціальних явищ (соціальний експеримент) в умовах, наприклад, певного соціального колективу, а штучні експерименти широко застосовуються в багатьох природничонаукових дослідженнях. Експерименти бувають лабораторними (проводяться у спеціальних модельованих умовах) і виробничими (в реальних умовах існування). Наприклад, при виробничих експериментах застосовують метод анкетування, збирання статистичної інформації тощо. Експерименти виконуються за певними планами, послідовність етапів якого може включати такі складові: розробка плану експерименту; вибір засобів для його проведення; проведення експерименту; обробка й аналіз експериментальних даних. Особливе місце належить останньому етапу експерименту, оскільки він дозволяє зробити висновок про те, чи підтвердилася робоча гіпотеза наукового дослідження, чи ні.

2. Для успішного виконання наукової роботи потрібно здійснювати пошук необхідної інформації. **Інформаційний пошук** - це вияв, відбір та аналіз книг, статей та інших матеріалів за певними ознаками. З будь-якої науки, галузі знання чи проблеми у світі випускається незліченна кількість видань, інформація в яких часто дублюється. Завдання полягає в тому, щоб у цьому потоці виявити оригінальну найбільш цінну, актуальну на даний момент інформацію, яка подається у книзі, статті, будь-якому іншому джерелі в компактному вигляді, носить узагальнюючий характер, тобто містить максимум необхідних відомостей, має високий ступінь повноти. Значення та роль інформації полягають у тому, що без оперативної, повної та якісної інформації не може бути

проведене будь-яке наукове дослідження. Важливість для дослідника максимально швидкої й повного ознайомлення з джерелами необхідної інформації зумовлено її старінням унаслідок появи нових матеріалів або зниження потреби в ній. Інформація для розробників наукової проблеми під час наукових досліджень водночас є і предметом, і результатом праці. Ада вони осмислюють і переробляють цю інформацію, а як результат наукової праці виникає специфічний продукт - якісно нова інформація. У період навчання в університеті кожен студент за допомогою викладача формує індивідуальну систему пошуку, яка включає різ способи й прийоми. Така система визначається культурою читання, також рівнем загальноосвітньої та професійної підготовки студента. Відпрацьована система пошуку дозволяє з найменшими витратами сил і часу стежити за надходженням нової літератури, швидко й раціонально відбирати книги, статті та інші матеріали з конкретної теми, оперативно й повно вилучати з них необхідні відомості.

Потреба в інформаційному пошуку виникає при: • вивченні теми лекції, підготовці до семінарського заняття, контрольної роботи, до заліків та іспитів; • написанні рефератів, курсових, наукових, кваліфікаційних робіт, при підготовці доповіді для читання на науковій конференції чи на засіданні наукового гуртка. Усі ці форми навчання стимулюють студента до пошук, до самостійного поглибленого вивчення проблеми.

Наукова діяльність студента, як правило, значною мірою базується на аналізі літературних документальних джерел. Будь-яка бібліотека, її книжковий фонд, читальна зала мають стати для нього справжньою науково-дослідною лабораторією. Наукова діяльність студента визначається переважно навчальним процесом, тобто переліком дисциплін навчального плану та їхнім змістом, викладеним у навчальних програмах. Саме тут окреслено коло тем і проблем, які мають стати предметом постійної уваги студента, зумовлюють потребу в інформації для закріплення й розширення знань. Пошук інформації для навчальної та наукової діяльності проходить такі два етапи: перший етап - визначення теми пошуку і складання списку літератури для її вивчення; другий етап - пошук самих джерел для безпосереднього їх читання (перегляду) і вилучення потрібної інформації. Такий пошук називають повним.

Проте часто при підготовці до семінарського заняття, заліку чи іспиту студент здійснює так званий частковий пошук за вже готовими списками літератури, які наведено у підручниках, методичних та навчальних посібниках, програмах і які складають викладачі спеціальних і загальнонаукових кафедр. Щоб інформаційний пошук був ефективним, слід насамперед чітко визначити тему, за якою добирається література, а також хронологічні, мовні, географічні межі, за якими вестиметься пошук інформації.

Хронологічні межі передбачають чітке уявлення про те, джерела яких років видання необхідні (це хронологічна глибина пошуку).

Мовні межі виникають при пошуку літератури іноземними мовами (книги невідомою студенту мовою виявляться недоступними, і в такому разі говорять про мовний бар'єр пошуку).

Географічні межі визначаються за місцем, в якому видано чи якому присвячено книгу. Усі існуючі джерела поділяються за змістом і характером подання інформації на дві групи: • документальні, які дають інформацію за суттю теми (питання): монографії, підручники, навчальні посібники, наукові журнали, довідкові видання тощо; • бібліографічні покажчики, списки, огляди монографій, підручників, наукових статей та інших документальних джерел.

Інформацію за суттю теми - первинну інформацію - складають факти, ідеї, концепції, проблеми в різних поєднаннях і формах викладу. Вони знаходять відображення в науковій, навчальній, довідковій літературі, що випускається у вигляді книг, брошур, журналів, бюлетенів, газет тощо. Разом з тим, існує така інформація, яку іноді не- можливо знайти у книгах чи журналах. Вона міститься у так званих спеціальних видах літератури: стандартах, описах винаходів і патентів тощо. До джерел вторинної інформації відносять бібліографічні джерела - покажчики, списки, огляди літератури, бібліотечні каталоги. Бібліографічні джерела не дають безпосередньої інформації щодо суті питання, теми, але вказують документальне джерело, де ця інформація міститься. Цілеспрямовано підібрані фонди документальних і бібліографічних джерел мають бібліотеки, служби наукової

інформації, архіви, музеї. Для пошуку інформації можна використовувати такі загально-державні бібліотеки: 1. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (03039, Київ, проспект 40-річчя Жовтня, 3. Електронна адреса сайту бібліотеки: <http://www.nbuv.gov.ua/>. Обсяг фондів - близько 15 млн. одиниць зберігання. Це унікальне зібрання джерел інформації, що включає книги, журнали, про- довжувані видання, карти, ноти, образотворчі матеріали, рукописи.

стародруки, газети, документи на нетрадиційних носіях інформації. Бібліотека має найповніше в державі зібрання пам'яток слов'янської писемності та рукописних книг, архіви та книжкові колекції видатних діячів української й світової науки та культури. Складові фондів - бібліотечно-архівна колекція «Фонд Президентів України», архівний примірник творів друку України з 1917 р., архівний фонд Національної академії наук України. Щорічно до фондів надходять 160–180 тис. документів (книг, журналів, газет тощо). Бібліотека комплектується всіма українськими виданнями, отримує примірник дисертацій, які захищаються на території України, веде міжнародний книгообмін з понад 1500 науковими закладами і бібліотеками 80 країн світу. До бібліотеки як депозитарію документів і матеріалів ООН в Україні надсилаються публікації цієї організації та її спеціалізованих установ. З 1998 р. здійснюється цілеспрямоване комплектування електронними документами. Пошуковий апарат Бібліотеки має в своєму складі систему бібліотечних каталогів та картотек і фонд довідково-бібліографічних видань обсягом 200 тисяч примірників. Цей фонд включає документи нормативного характеру (закони, укази, постанови тощо), енциклопедії, тлумачні словники, довідники, бібліографічні посібники. Систему бібліотечних каталогів і картотек утворюють генеральний алфавітний каталог, читачькі алфавітний і систематичний каталоги та понад 30 каталогів і картотек підрозділів бібліотеки. З 1994 р. наповнюється електронний каталог, з 1998 - загальнодержавна реферативна база даних «Україніка наукова». У локальних інформаційних мережах Бібліотеки знаходиться 450 комп'ютерів; на Інтернет-порталі - 3,5 млн бібліографічних і 260 тис. реферативних записів, а також 55 тис. повних текстів документів; у Інтранет-середовищі - 700 тис. публікацій. Пошук у електронних ресурсах здійснюється програмним модулем WWW-ISIS (ЮНЕСКО). Інформаційне обслуговування читачів здійснюється в 16 галузевих та спеціалізованих залах основного бібліотечного комплексу, а також у 6 залах філії, де розміщено найбільше в Україні зібрання газет, фонди рукописів, стародруків і рідкісних видань, естампів і ре- продукцій, нотних видань, зібрання юдаїки, а також значна частина архівного фонду Національної академії наук України.

2. Національна парламентська бібліотека України (01601, Київ, вул. М. Грушевського, 1. Електронна адреса сайту бібліотеки: <http://www.nplu.kiev.ua/>. Національна Парламентська бібліотека України є провідним державним культурним, освітнім, науково-інформаційним закладом. Це загальнодоступна установа з універсальними за змістом фондами і характером обслуговування населення. Фонд Національної парламентської бібліотеки України - універсальний, складає більше 4 млн примірників українською, російською, англійською, французькою, німецькою, польською, чеською та іншими іноземними мовами, в т.ч. стародруки, рідкісні, цінні видання. Склад і зміст фондів НПБ України розкривають каталоги та картотеки, які створені в традиційній картковій і електронній формах. Інформацію про наявність у бібліотеці необхідного документа користувачі можуть отримати з абеткових каталогів: документів українською, російською та іноземними мовами, а про наявність літератури з окремих галузей знань - з систематичний каталог документів українською, російською та іноземними мовами, авторефератів дисертацій, стародруків, цінних і рідкісних книг. Електронний каталог включає документи з 1995 року. Стати читачами цієї бібліотеки студенти можуть вже з першого курсу навчання в університеті. 3. Державна історична бібліотека України (01017, Київ, вул. І. Мазепи (Січневого повстання), 21, Києво-Печерський історико- культурний заповідник, корпус 24. Електронна адреса сайту бібліотеки: <http://www.dibu.kiev.ua/>). Створена була бібліотека у 1939 р. Фонд її складає понад 800 тис. одиниць зберігання. Вона є Всеукраїнським депозитарієм історичної літератури та методичним центром в галузі наукової бібліографії з історії України. Каталоги і картотеки, що відображають фонд бібліотеки такі: алфавітний каталог книг, генеральний алфавітний каталог книг і

продовжуваних видань, алфавітний каталог фонду відділу рідкісні, цінних та стародрукованих книг та ін. Є електронний каталог. Стати читачем цієї бібліотеки студенти можуть, починаючи з першого року навчання в університеті. 4. Державна науково-технічна бібліотека України (01171, Київ, вул. Антоновича (колишня Горького), 180 Електронна адреса бібліотеки: <http://gntb.gov.ua/ua/>)

ДНТБ України - одна з найбільших бібліотек країни з унікальним багатогалузевим фондом науково-технічної літератури і документації, що нараховує майже 21 мільйон примірників документальних джерел інформації. В ньому представлені: найбільший фонд патентних документів в Україні, унікальні фонди промислової та нормативно-технічної документації, дисертацій, звітів про науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки, депонованих наукових робіт, фонд вітчизняних та зарубіжних книг та періодичних видань науково-технічного спрямування. Бібліотека є місцем збереження всіх звітів про виконані науково- дослідні роботи та повних текстів дисертацій з усіх галузей знань, які захищені в Україні (у вигляді комп'ютерних файлів). Також у бібліотеці є реферативна база депонованих наукових робіт. Для того, щоб користуватися цими матеріалами для написання кваліфікаційних робіт різних освітньо-кваліфікаційних рівнів, дисертацій, треба у деканаті факультетів взяти лист із зазначенням конкретної теми наукової роботи, і тоді студентів і аспірантів записують до бібліотеки.

5. Бібліотека імені М. Максимовича Київського національного уні- верситету імені Тараса Шевченка (01017, Київ, вул. Володимирська, 64 <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/title4.php3>) Наукова бібліотека ім. М. Максимовича є структурним підрозділом Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Організована разом з університетом у 1834 році. Основою її фондів стали колекції ліцеїв, інститутів та приватних осіб.

В науці значну роль відіграє інформація про сучасний стан розвитку нових здобутків як в галузі досліджень в цілому, так і в суміжних галузях. Тому електронний пошук та використання наявної інформації дозволяє суттєво скоротити час та підвищити ефективність наукових досліджень. Одним з ключових показників, який широко застосовується в усьому світі для оцінки роботи дослідників та наукових колективів є індекс цитування. Для оцінки впливу вченого або наукового закладу на світову науку, для кількісного визначення проведених наукових досліджень використовуються статистичні дані вказівників Science Citation Index (SCI) та Journal Citation Reports (JCR), що випускаються американським закладом Institute for Scientific Information (ISI). Індекс цитування та його Internet версія (http://thomsonreuters.com/products_services/scientific/Web_of_Science) містить бібліографічний опис усіх статей з опрацьованих наукових журналів та відображає публікації за фундаментальними розділами науки у провідних міжнародних та національних журналах.

В мережі Internet існує величезна кількість інформації, більша частина якої організована невпорядковано та розподілена між багатьма сайтами. Значна кількість організацій (в тому числі й офіційних) розташовує нормативну інформацію на власних сайтах. Тому для ефективного пошуку інформації в мережі Internet існують спеціальні сайти, які називають пошуковими системами. Вони використовують пошукових робітників для збору інформації з сайтів та подальшої ефективної обробки за системою, аналогічною до побудови індексу цитування наукової літератури. На даний час основними пошуковими системами є: <http://www.google.com> <http://www.yandex.ru> Кожен з цих сайтів має власні переваги та недоліки. Перевагами пошукової системи Google вважають точність пошуку визначених фраз, великий обсяг проіндексованої інформації (декілька мільярдів проіндексованих сторінок), можливість перекладу запитів користувача на іншу мову за допомогою супровідного сервісу <http://translate.google.com/>.

Види інформаційного пошуку (за проф. Гондюлом В.П.)

Інформаційний пошук - обов'язковий етап задоволення інформаційних потреб користувача. Він охоплює весь діапазон комунікацій, що виникає між людиною і масивом інформації.

Під інформаційним пошуком розуміють сукупність логічних і технічних операцій, кінцева мета яких - пошук документів (текстів), відомостей про них, фактів, даних, релевантних до запиту користувача.

Основним поняттям інформаційного пошуку є поняття релевантності, тобто ступеня відповідності пошукового документа запиту користувача. При цьому розрізняють релевантність документа і релевантність інформації.

Релевантність документа - це об'єктивне поняття, оскільки документи, релевантні запиту, можна порахувати, а релевантність інформації - поняття суб'єктивне.

У залежності від характеру запиту, кінцева мета пошуку буває різноманітною:

- якщо потрібно знайти первинний документ або замовити його копію, достатньо знайти його адресу (шифр);

- якщо потрібно знайти фактографічні дані, то пошук може обмежитися анотацією, рефератом або ж необхідно вивчити весь документ.

У залежності від мети пошуку розрізняють:

- пошук документальний, тобто пошук відомостей про документ або пошук документа; пошук

- фактографічний, тобто пошук даних, фактів, відображених у документах.

За засобами пошуку документальний і фактографічний не відрізняються, різниця полягає в змістовній стороні пошуку: у першому випадку шукають власне документ або відомості про нього, а в другому - факт, відображений у документі.

У кожному виді пошуку по-різному використовують семантику документа. За цією ознакою розрізняють пошук:

- *формально-механічний;*

- *семантичний;*

- *ситуаційний.*

Формально-механічний пошук застосовують у роботі з картковими каталогами, коли шукають адресу (шифр) або бібліографічний опис документа, а також у найпростіших механізованих і автоматизованих інформаційно-пошукових системах.

При семантичному пошуку зміст документа виражається штучно створеною мовою, яку називають інформаційно-пошуковою. Користуючись цією мовою, початковий документ скорочують різноманітними засобами, які певним чином відображають зміст, тобто створюють заміник документа, що називається пошуковим образом документа. Такий же заміник створюють для запиту. У цьому випадку він називається пошуковим образом запиту. Використання пошукових образів замість документів і запитів дає можливість зберігати в пам'яті ЕОМ великі масиви інформації. Пошук відбувається шляхом зіставлення пошукових образів запиту і документів за відповідними правилами. Пошук програмним засобом підвищує його оперативність, але при цьому можуть бути втрачені релевантні документи, а також частково можуть видаватися документи не релевантні запиту.

Ситуаційний пошук передбачає більш глибоку значеннєву переробку документів і інформації, коли логічним опрацюванням з існуючої інформації утвориться нова. Такий пошук здійснюється в інформаційно-логічних системах.

Регламент пошуку

Регламент пошуку розробляють відповідно до інформаційних вимог і запитів користувачів інформації.

База для пошуку документальних джерел інформації включає:

- *інформаційну модель* (ієрархічна структура) і рубрикатор з проблеми (теми) із виділенням конкретних задач (питань), що підлягають аналізу;

- *перелік галузей знань, науки*, у яких може бути потрібна інформація;

- *перелік країн, фірм і організацій*, де може бути інформація;

- *перелік необхідних видів документальних джерел.*

При цьому використовують:

- *іменний метод пошуку;*

- *посилковий метод пошуку;*

- *безпосередній перегляд документів.*

Іменний метод пошуку передбачає використання іменних показників до реферативних часописів, книг, винаходів, патентовласників, довідників фірм і т.д.

Посилковий метод пошуку полягає у використанні пристатейних, прикнижкових списків літератури, а також показників цитованої літератури.

При **безпосередньому перегляді документів** особливу увагу потрібно приділяти таким документальним джерелам:

- **серед опублікованих:**
 - офіційним (директивним) документам;
 - статтям прогнозного й оглядового характеру;
 - матеріалам науково-технічних товариств;
 - довідникам по фірмах і інших організаціях;
 - річним звітам фірм;
 - стандартам і технічним умовам;
 - статтям (повідомленням техніко-економічного, ліцензійного, кон'юнктурно-торгового характеру;
 - програмам майбутніх семінарів, конференцій, симпозіумів,
 - ставок тощо;
- **серед неопублікованих:**
 - постановам, рішенням, протоколам;
 - плановим документам;
 - науково-технічним і техніко-економічним оглядам, прогнозам;
 - звітам;
 - укладеним торговим, патентно-ліцензійним угодам, контрактам;
 - дисертаціям тощо.

Методи пошуку інформації

Методи пошуку використовують усі канали (4k+1) і різноманітні форми:

- 1). **4k+1 у формі "дош, що мрячить,"** - метод, що використовується при нормальному функціонуванні служби інформації. Щодня, одноманітно відбувається пошук інформації.
- 2). **4k+1 у формі "гроза"** - метод пошуку інформації при обмеженні на час пошуку. При цьому необхідно перевірити наявність інформації в існуючих базах.
- 3). **Вихід на сімейство джерел** використовують при необхідності повторного огляду інформації, забезпечення її достовірності.
- 4). **Метод "Стежина інформації"** застосовують при пошуку інформації шляхом аналізу посилань на джерела інформації.

3. Біхевіористичні дослідження зосереджені на кількох основних напрямках. Найважливішим з них є електоральна поведінка громадян. Напрями дослідження електоральної поведінки можна поділити на чотири групи. «Мікро-мікро» – дослідження, в яких вивчають зв'язки між біографічними даними людини, її ролями та мотиваціями у поєднанні з політичними настроями та рішеннями. «Макро-макро» – дослідження впливу структурних зв'язків на рівень політичних рішень, стабільність і спрямованість «мікро-мікро-зв'язків». «Мікро-макро» – дослідження впливу громадян на політику, стратегію й тактику політичних структур (партій, суспільних організацій, рухів, процедури прийняття рішень). «Макро-мікро» – дослідження, пов'язані з функціями системи структурних обмежувачів з підтримування, легітимізації та стабілізації всієї політичної системи. Зауважимо, що біхевіоризм набув широкої популярності серед політологів, сприяв значному розвитку дослідницької техніки, такої як контент-аналіз, спостереження, інтерв'ю, статистика, аналіз конкретних випадків. Проте методологічна революція відбувалася тут значно активніше, ніж теоретична. Це зумовило появу постбіхевіоризму, який намагався вирішити суспільний конфлікт ідеалів, урахувати ціннісні аспекти та оцінні теорії, що їх ігнорували біхевіористи. Кількісні методи тісно пов'язані з біхевіористичними, оскільки політична практика, яка потребує вимірювання політичних процесів і явищ, виходить з розуміння принципової можливості дослідження останніх.

Прихильники біхевіористичного методу активно використовують кількісні методи обробки інформації. Насамперед, ідеться про електронно-обчислювальну техніку у сфері дослідження політичних орієнтацій, позицій і поведінки громадян стосовно політичних інститутів суспільства, виборів тощо. Біхевіоризм набув широкого розповсюдження в методології політичної науки. Біхевіористична концепція наголошує на тому, що політологія має вивчати виключно ту поведінку людей, яку можна безпосередньо спостерігати і вивчати за допомогою строго наукових, емпіричних методів. У політології біхевіоризм орієнтується на особистісний вимір політики, домінування психологічних мотивів у політичній поведінці, розмежування фактів і цінностей, використання методів природничих наук, кількісний вимір політики.

Біхевіористична методологія дає змогу здійснювати аналіз не стільки держави, скільки влади і процесу її реалізації шляхом спостереження за політико-психологічною поведінкою індивідів у формальних та неформальних групах. У межах цього методологічного підходу сформувалися такі напрямки дослідження політичного процесу: статистичні дослідження політичної, особливо електоральної активності; анкетні дослідження й опитування громадської думки; лабораторні експерименти; застосування теорії ігор у процедурах прийняття політичних рішень. Біхевіористичний підхід застосовується в системі суспільних наук: економіка, соціологія, лінгвістика, педагогіка; природничих наук: біологія, фізіологія, фізика, хімія, психологія (економічна, екологічна, медична, авіаційна, космічна та інші). В системі технічних наук використовується для врахування параметрів реакцій людини на зовнішні і внутрішні подразники, характер сприймання, збереження і переробки різних форм інформації.

Тема № 5 Методологія порівняльного соціально-політичного дослідження

План

1. Порівняння як метод і процедура абстрактно взятого наукового дослідження.
2. Компаративістика у методології соціально-політичних досліджень.
3. Види порівняльних досліджень.

1. На основі порівняльної політології лежить метод порівняльного аналізу, з допомогою якого виявляються типічні і особливі риси тих або інших політичних явищ. Визначаються тенденції їх розвитку, розробляються варіанти, моделі перспективного характеру. Порівняння в світі політики має крупний масштаб і, на відміну від досліджень природи, не може бути абсолютним по своїм результатам, воно в значній мірі є умовним. Для того щоб бути об'єктивним, політичне порівняння повинно відповідати певним науково-методичним правилам, чітко сформульованим американськими політологами Д.Мангеймом і Р.Ричем.

По-перше, досліджувані питання повинні забезпечувати можливість порівняння реально існуючих параметрів, які піддаються порівнянню і являються для компаративіста першоступеневою проблемою.

По-друге, всі використані в аналізі змінні величини повинні бути еквівалентною мірою понять для всіх досліджуваних політичних культур - це позбавляє від не точних оцінок або хоча б змінює їх величину.

По-третє, країни, які аналізують повинні мати культури, які піддаються порівнянню і лише в не значній мірі можуть вплинути на об'єктивність результатів.

По-четверте, нагляд і збір фактологічних матеріалів по кожній країні повинні носити незалежний характер. Перечисленні критерії використовуються в порівняльній політології вченими різних країн, в тому числі і російськими, або являються як би методологічними настановами порівняльних досліджень.

В пізнанні політики, політичного розвитку в масштабі людства принциповим являється вивчення всього спектра політичного різновиду, політичних систем, які по різному виражаються в різних країнах і регіонах, в різних народів, в не схожих соціально-економічних, історичних ситуаціях. Як правило дослідниками вибирається один з двох можливих варіантів об'єкта порівняльного аналізу: або політичні системи у всій сукупності притаманній їм елементів, або окремі, але співпадаючі по змісту елементи

політичних систем, такі як державні інститути, законодавчі структури, політичні партії, суспільно-політичні рухи, виборчі системи, механізми політичної соціалізації тощо. Вибір об'єкта здебільшого визначає масштаб і основну направленість всього дослідження, але панування загального принципу залишається в будь-якому випадку випадку. На Заході такий підхід назвали «держава до держави», його використання стимулювало не тільки пізнання, але і «інтеграції суспільних інструментів і звичаї різних країн і регіонів».

Порівнювальний підхід активізував використання біхевіористського (поведінкового) і інституціонального наукових методів. Їх злиття в процесі вивчення соціально детермінованих систем забезпечило більш глибоке проникнення у суть політичних процесів у всіх країнах, успішне моделювання можливих змін і еволюцій різних політичних систем.

Надзвичайно широко обидва методи використовуються при вивченні взаємовідносин влади і суспільства, державних структур і окремих соціальних груп. Головну функцію при порівняльному підході виконує статистичний і систематичний методи дослідження, з допомогою яких виявляються, узагальнюються і структуруються кількісні і якісні признаки політичних явищ. На їх основі їх порівняння присвоює потужну аргументацію, базу доведень, більш об'єктивний характер.

Взагалі методологія порівняльної політології користується великим арсеналом дослідницьких методів. З'явившись на основі метода порівняння суспільно-політичних явищ і процесів, порівняльна політологія в русі свого розвитку, проникаючи у всі більш важкі проблеми сучасного суспільства, розширила свою методологічну базу до рівня комплексної, багатомірної методології. Причому процес збагачення цієї методології продовжується за рахунок практичного використання всіх нових методів дослідження. Але при цьому порівняльний підхід залишається центральним, зміцнюючи різновидні методи в цілну методологію порівняльного дослідження.

2. Класики політичної науки з самого початку прагнули розкрити методологічну роль порівняння як певного розумового акту. І. Кант бачив у порівнянні "логічну рефлексію", за допомогою якої на основі фіксованої установки оцінюється, впорядковується і класифікується зміст пізнання. Д. Юм підкреслював, що за допомогою порівняння світ осягається як "зв'язне різноманітність", проте сам акт порівняння має сенс лише для тих об'єктів "між якими є хоч якесьнебудь схожість". Таким чином, порівняння покликане виявляти насамперед відносини *тотожності і відмінності* між політичними явищами і процесами.

О. Конт, Дж. С. Мілль та Е. Дюркгейм обґрунтували значення порівняльного методу як найкращого і навіть "єдино придатного" для суспільних наук, що дозволяє здійснювати "непряме експериментування". Вони вважали, що *цей метод об'єктивний: він весь пройнятий ідеєю, що соціально-політичні факти суть речі і повинні розглядатися як такі*. О. Конт при цьому підкреслював, що порівняльний аналіз повинен бути обов'язково доповнений *історичним*, аби в широкому історичному контексті бачити рух людської еволюції в цілому.

Питання про те, які методологічні принципи повинні бути покладені в основу порівняльного аналізу, з самого початку викликав серйозні розбіжності. Дж. Мілль наполягав на тому, що при вивченні політичних подій важко чітко виявити все різноманіття причинно-наслідкових зв'язків: "Множинність причин майже безмежна і сліdstва здебільшого невіддільне переплетені один з одним. До завершення утруднень більшість досліджень в суспільних науках стосуються виникнення наслідків надзвичайно широкого характеру". На цій підставі він не вважав можливим розглядати причинно-наслідкові зв'язки в якості основи порівняльного аналізу.

Навпаки, Е. Дюркгейм був переконаний в тому, що за основу порівняльних досліджень потрібно взяти саме пошук причинно-наслідкових зв'язків. Він висунув таке положення: "Одному і тому ж сліdstву завжди відповідає одна і та ж причина". На цій підставі Е. Дюркгейм стверджував: якщо у одне явища є кілька причин, значить, існує кілька видів такого явища. В якості ілюстрації він наводив приклад з актом самогубства: якщо самогубство залежить від декількох причин, то, отже, існує кілька видів самогубств.

Тому його порівняльна методологія підпорядкована пошуку і виявлення причинно-наслідкових зв'язків в порівнюваних об'єктах.

Однак у світлі новітніх досягнень синергетики як науки про самоорганізацію складних систем така однозначна інтерпретація зв'язку причини і наслідки не відповідає біфуркаційну, вибухонебезпечного, нестабільний характер сучасного політичного розвитку. Наприклад, для саморозвиваються, до числа яких відносяться і політичні структури, характерні нелінійні зворотні зв'язки, тобто жорсткі причинно-наслідкові залежності в таких системах, як правило, не проявляються.

Однак деяке перебільшення ролі причинно-наслідкових зв'язків в класичній компаративістиці анітрохи не применшує значення обґрунтованих Е. Дюркгеймом фундаментальних принципів порівняльного аналізу. Саме Дюркгейм одним з перших звернув увагу на те, що застосування *методу збігів і методу відмінностей* для політичної компаративістики вельми обмежене, оскільки вони припускають, що порівнювані випадки або збігаються, або розрізняються тільки в одному пункті. У складних хитросплетіннях політичного життя ніколи не можна бути впевненим, що не пропущено яке-небудь обставина, що збігається або различаючись, тому такий метод порівнянь може породити лише припущення.

Дюркгейм обґрунтував також провідну роль *методу супутніх змін*. Для того щоб він мав доказову силу, в порівняльних дослідженнях не потрібно строго виключати всі зміни, відмінні від порівнюваних. Проста паралельність змін, що відбуваються в двох явищах, якщо тільки вона встановлена в достатній кількості різноманітних випадків, може бути доказом існування між ними якогось причинного відносини. При цьому досить часто збіг змін залежить не від того, що між двома явищами є причинно-наслідковий зв'язок, а від того, що вони обидва - наслідок третій причини або між ними є опосередковану ланку (як наслідок першого і причина другого явища). Наприклад, схильність до самогубства в різних культурах змінюється паралельно з прагненням до освіти. Але обидва цих явища є наслідком ослаблення релігійного традиціоналізму в сучасному суспільстві.

Важливе методологічне значення має також положення Дюркгейма про те, що не можна довести гіпотезу в процесі порівняльного дослідження, просто проілюструвавши її якимись прикладами; *потрібно порівнювати ні ізольовані зміни, Але регулярно встановлювані і досить довгі ряди змін, які примикали б один до одного можливо повніше*. Бо з змін можна вивести закон лише тоді, коли вони ясно висловлюють процес розвитку цього явища. Отже, пояснити скільки-небудь складний політичний факт можна, тільки простеживши весь процес його розвитку в усіх політичних формах. Іншими словами, необхідно використовувати досить широкий історичний контекст, щоб порівняльне дослідження було репрезентативним. Цей метод порівняння отримав назву *історико-генетичного*.

При цьому порівняння може бути доказовим тільки в тому випадку, якщо виключений спотворює його фактор відмінностей у стадії розвитку політичних явищ: *необхідно порівнювати суспільства в один і той же період їх розвитку*. Наприклад, безглуздо порівнювати періоди виникнення політичних інститутів в одних суспільствах з руйнуванням цих інститутів в інших. Так, навряд чи має сенс порівняння молодих держав Чад або Бангладеш з нараховує більше двох тисячоліть Китаєм. Е. Дюркгейм підкреслював, що дотримуватися синхронність в еволюції політичних явищ при порівнянні важливо для розуміння загального напрямку розвитку кожного суспільства.

Це не означає повного заперечення методу *асинхронних порівнянь*, який передбачає зіставлення аналогічних політичних подій у різних історичних епохах, Але вносить до нього істотні обмеження. Відомо, наприклад, що порівняння процесів формування держав у сучасній Африці і середньовічній Європі було зроблено на основі "разючого паралелізму" цих двох ситуацій. При цьому в даному випадку порівнювалися суспільства в один і той же період їх розвитку, Але в різні історичні епохи, і все-таки спотворень в такому порівняльному аналізі не вдалося уникнути.¹

Питання про те, чому виникають такі спотворення в асинхронних дослідженнях, пізніше детально досліджував відомий американський компаративист А. Липгарт. Закликаючи вчених збільшувати число досліджуваних ситуацій за рахунок історичних

прикладів, він попереджав: асинхронні порівняння можуть дати хибні уявлення про перспективи розвитку. Перш за все, ми маємо далеко не повну інформацію про попередніх історичних епохах.

Але найголовніше: історія вносить суттєві викривлення у розвиток політичних явищ за рахунок появи принципово нових факторів на кожному новому витку розвитку цивілізації. Так, нові можливості інформаційної революції відкривають принципово інші перспективи для розвитку політичних інститутів ніж ті історичні умови, які були кілька століть тому.

У ХХ ст. розвиток методології порівняльної політології пішло двома основними шляхами: для одних політологів був важливий акцент на культурної значущості політичного простору, тут на перший план виводилася "містерія індивідуальності культури" (Е. Трельч). У процесі порівняльного аналізу для таких дослідників "розуміти цінності, якими хтось володіє, стало важливіше, ніж вважати себе абсолютно вільними від упереджень". У більшості випадків це були представники континентальноєвропейської політології.

Навпаки, для багатьох дослідників англо-американської політичної традиції одним з методологічних правил компаративістики став пошук універсалій політичного розвитку, "зведення до мінімуму впливу культури, яке може спотворити результати дослідження". Наприклад, у відомій роботі американських дослідників Дж. Б. Мангейма і Р. К. Річа "Політологія. Методи дослідження" главу, присвячену методам порівняльної політології, написала Д. Л. Барі. Саме вона сформулювала наведене вище правило компаративістики. Але для нас важливо оцінити всю методологічну концепцію.

■ *Перше правило:* необхідно упевнитися, що питання, які ми ставимо, реально допускають проведення порівняльного аналізу, тобто застосовні до різних країн і цілком політично коректні відносно різних держав.

■ *Друге правило:* кожна змінна величина, використовувана нами, повинна бути еквівалентною заходом понять, які відповідають кожній культурі в нашій вибірці країн. Іншими словами, при порівнянні об'єктів дослідження в різних країнах необхідно користуватися одними і тими ж термінами (або вибирати поняття, специфічні для кожної країни, Але що означає по суті одне і те ж).

■ *Третє правило:* країни для аналізу потрібно відбирати таким чином, щоб звести до мінімуму вплив культури, яке може спотворити результати дослідження. Тут можливі два варіанти: *вибір країн за принципом максимальної схожості*, тоді при поясненні відмінностей можна виключити подібні риси; *вибір країн за принципом максимального відмінності*, тоді при поясненні подібності можна знехтувати відмінностями.

■ *Четверте правило:* спостереження по кожній країні повинні бути незалежними, тобто по можливості слід виключити процес *дифузії* - коли події в одній країні впливають на життя іншої країни. Тому в процесі порівняльного аналізу необхідно виявляти всі ознаки впливу однієї країни на іншу, після чого виключати останню з дослідження. Важливо мати на увазі так звану *проблему Гальтона*, коли в процесі порівняння можна углядіти причинно-наслідковий зв'язок між двома подіями в одній країні, якої насправді не існує, оскільки обидві події викликані сильним впливом іншої держави.

Два перших правила є загальноприйнятими для компаративістів і означають проведення концептуалізації передбачуваного об'єкта дослідження та операціоналізації основних понять. Але третє і четверте правила можуть викликати деякі заперечення.

Ще Дж. Мілль вказував на те, що шляхом скорочення, наскільки можливо, числа взаємодіючих змінних, можна в процесі порівняльного аналізу простежити вплив тих чинників, які нам хотілося б вивчити. Але при цьому необхідно пам'ятати і про презумпцію Г. Гегеля: важливо "разом з брудною водою не виплеснути з корита і дитини". Якщо в процесі порівняльного аналізу ми станемо нехтувати соціокультурними відмінностями і зводити до мінімуму вплив культури, то саме в цьому випадку і отримаємо спотворені результати дослідження, оскільки пояснити відмінності в політичному житті різних країн і народів можна, лише глибоко проникнувши в їх соціокультурні особливості. Саме культура є головним генератором політичної унікальності країн і народів, про що переконливо написав у класичній роботі

"Протестантська етика і дух капіталізму" М. Вебер. Тому, прагнучи звести до мінімуму впливу культури, ми вихолощуємо порівняльний аналіз. Наприклад, роль інститутів президентства і парламенту в західноєвропейських і африканських країнах неможливо зрозуміти без урахування соціокультурних традицій, особливо беручи до уваги, що конституції багатьох африканських держав за формою копіюють західні інститути.

Д. Л. Барі стверджує: "... політичну культуру часом важко виміряти. І отже, є сенс відсікти її як фактор, що впливає на відмінності в масштабах урядової діяльності ...". Напевно, багато в чому тому, що мислителі з часів Аристотеля і Платона намагалися проникнути в суть найскладніших суспільних явищ, не «відсікаючи» їх як занадто складні чинники, і стала можливою наука.

Не можна не зупинитися і на проблемах дифузії. В умовах глобалізації та інформаційної революції процес дифузії став воістину глобальним. Потужна система глобальних комунікацій не залишає сьогодні можливості для проведення яких би то не було "незалежних" досліджень, якщо мати на увазі під останніми виняток дифузій. До процесу дифузій необхідно ставитися як до об'єктивної реальності, яку слід вивчати і брати до уваги як об'єктивний фактор впливу. Сьогодні проблема Гальтона як ніколи актуальна, і в тих випадках, коли в процесі порівняння декількох країн можна углядіти сильний вплив на деякі з них іншої держави, необхідно не виключати такі країни з дослідження, а поставити цей феномен у центр уваги порівняльного дослідження.

Чи зможемо ми змістовно провести порівняльний аналіз ролі нових держав - членів ЄС у процесах європейської інтеграції, якщо виключимо процес дифузії, в тому числі з боку несвропейських держав? Чи можливо здійснити серйозний порівняльний аналіз ролі політичних лідерів в "оксамитових революціях" країн СНД, якщо не взяти до уваги процес дифузії - фінансової та інформаційної підтримки цих лідерів з боку інших держав?

Тому методологічні принципи порівняльних досліджень, розроблені в рамках континентальноєвропейської політичної традиції, нам видаються більш змістовними. Наприклад, говорячи про порівняння схожих країн, французькі вчені М. Доган і Д. Пелассі підкреслюють: компаративист повинен шукати аналогії або в соціокультурному контексті, або в структурах, "їх однорідність буде носити скоріше культурний характер, якщо для порівняння вибираються, наприклад, англо- саксонські країни, і більшою мірою структурний характер, якщо дослідник вибирає однопартійні режими".

Точно так само при порівнянні контрастних країн протиставлення не повинні зводитися лише до виділення найбільш очевидних і помітних з першого погляду контрастів. Подібно альпіністові, який подолав одну гірську вершину і потім відкриває за нею нові, компаративист повинен діяти поетапно. Саме поспішне "зведення до мінімуму впливу культури" призвело до того, що західні політологи спочатку стали називати тоталітарними практично всі незахідні політичні режими, відштовхуючись від контрастних понять "демократія" і "тоталітаризм". І тільки в середині 1970-х рр. Х. Лінц уважно досліджував ряд "недемократичних" режимів сучасного світу і показав, що відрізняє авторитарні режими від тоталітарних. Точно так само в західній політичній науці спочатку ототожнювалися сталінізм і фашизм, хоча це зовсім різні політичні феномени.

3. Методологія порівняльних досліджень, на яку спираються М. Доган і Д. Пелассі, включає цілий ряд різноманітних принципів, і заслуга авторів бачиться насамперед у тому, що жоден з них вони не абсолютизують, підкреслюючи як сильні сторони, так і недоліки:

■ *Сегментація як початок порівняльного аналізу* - чітке обмеження сфери, на якій буде зосереджений аналіз, допомагає досягти точності результатів порівняння. Така сегментація зазвичай передуює вибору підлягають порівнянню країн. Зосередившись на інституті державної служби, парламенті чи партіях, дослідник зменшує вплив контекстуальних відмінностей між країнами. З одного боку, вибір сегментів дає можливість цілеспрямовано і результативно порівнювати різні політичні системи. *Але це не є абсолютною гарантією релевантності аналізу.* Коли беруться для порівняння сегменти занадто різних в соціокультурному і політичному плані країн, виникає

небезпека, що порівнювані політичні інститути виявляться схожими лише по назві. Наприклад, таким недоліком володіє книга Ж. Блонделя "Світові лідери" (1980), в якій порівнюються політичні кар'єри всіх глав урядів Заходу і Сходу післявоєнного періоду, яким довелося діяти в принципово різних соціокультурних та політичних умовах.

■ *Ідентифікація областей дослідження в кожній країні.* Вони можуть бути визначені відповідно або з відносно постійними соціально-політичними характеристиками, або до обраних критеріїв. Наприклад, дослідник, який займається порівняльним аналізом впливу державної політики на соціально політичний розвиток країн, може на свій розсуд вибрати певні суб'єкти федерації і навіть окремі райони і округи в досліджуваних федеральних державах, щоб вибірково простежити такий вплив у віддалених і центральних регіонах. Безсумнівно, будь-яка ідентифікація області дослідження пов'язана з обмеженнями і деяким спрощенням предмета дослідження.

■ *Метод вивчення окремого випадку* - вибирається і досліджується один випадок (case study). Це може бути одна країна, яку знають особливо добре, або декілька країн - тоді дослідження визначається як вивчення обмеженого числа конкретних історичних прикладів (historical cases). Вивчення окремого випадку стає евристичним, коли сприяє подальшому розвитку теорії. Воно призначене для ілюстрації стійких рис деяких загальнозначущих політичних ситуацій і процесів. Наприклад, дослідження Стародавнього Риму з позицій культурного плюралізму (П. Вейн). Ця особливість методу виявляється ще більш чітко, коли розглянутий випадок є "клінічним" або відхиленням від норми, тим самим втілюючи виняткову політичну ситуацію. Наприклад, дослідження занепаду німецької демократії в період диктатури Гітлера дозволило виявити, яка з проявів її слабкості стала вирішальною у критичній ситуації (К. Брейкер). Безперечно, такі дослідження сприяють проясненню багатьох політичних загадок і виробленню нових критеріїв для порівняльного дослідження. Відомо, що критерії для аналізу націоналізму й авторитаризму були спочатку розроблені саме в рамках таких досліджень. Однак будь-яке моноісследование не застраховане від деякого суб'єктивізму і перебільшеної уваги до страновой специфіці.

■ *Метод регіоналізації* (area study) - полягає в тому, щоб обмежити дослідження близькими в географічному і соціокультурному плані країнами, розташованими часто в одному регіоні. Це іноді дозволяє природним чином забезпечити контроль над значною частиною політичних змінних, щоб краще зрозуміти коливання і зміни інших. Наприклад, вибір декількох сусідніх держав Латинської Америки або Азіатсько-Тихоокеанського регіону дозволить провести порівняльний аналіз в досить однорідному географічному та соціокультурному просторі. Але такі дослідження свідомо спрощують соціокультурний контекст, значно перебільшуючи його регіональну однорідність.

■ *Лонгитюдное порівняння* - порівняння декількох об'єктів в їх історичній динаміці протягом досить тривалого історичного періоду. Цей підхід має два серйозних обмеження: по-перше, фрагментарний характер історичної інформації, з різним ступенем подробиці описує політичні інститути та процеси минулих історичних епох різних країн і народів; по-друге, неминучі деякі спотворення, що вносяться історією в опис політичних феноменів, які не завжди вдається адекватно розшифрувати мовою сучасної науки.

■ *Бінарний аналіз* обмежений рамками порівняння двох країн, ретельно відібраними відповідно до предметом дослідження. Існують два різновиди бінарного аналізу - непрямий (опосередкований) і прямий. Бінарне дослідження є *опосередкованим*, якщо будь-який інший несхожий політичний об'єкт постійно розглядається в якості альтернативи залежно від власного бачення дослідження. Наприклад, французькому вченому А. Токвіля перебування в Америці допомогло краще побачити специфічні політичні особливості Франції, а німецькому досліднику Р. Дарендорф більш глибоко зрозуміти вітчизняну політичну культуру допомогло подорож до Англії. Багато глибокі країнознавчі роботи були написані "іноземцями", оскільки певну відстань, віддаленість від об'єкта дослідження сприяють глибшому розумінню іншої країни. Наприклад, робота англійця Е. Берка про арабському світі та американця Р. Роуза про Великобританії по праву вважаються класичними.

■ *Прямий* (безпосередній) *бінарний аналіз* заснований на систематичному прямому зіставленні двох держав, часто він спирається на історичний метод і включає певний історичний ракурс. У цьому випадку за допомогою методу протиставлення ми можемо досить глибоко досліджувати загальне і особливе в двох країнах і підвищити рівень своїх знань про досліджуваних системах. Наприклад, Д. Растоу і Р. Уорд провели порівняльне дослідження Японії та Туреччини, С. Ліпсет досліджував США і Великобританію, П. Абрамсон-Англію та Італію. Однак бінарна стратегія, дозволяючи встановити взаємозв'язки між культурним контекстом і політичними структурами, досить рідко дає можливість побачити загальні універсальні закономірності. Це особливо часто відбувається в тих випадках, коли країни контрастні і сильно відрізняються один від одного, представляючи собою моделі двох різних політичних категорій держав.

■ *Концептуальне моделювання* - додання концептуальної однорідності неоднорідною галузі дослідження. Точка зору формує об'єкт дослідження (Ф. де Соссюр), і така інтегруюча позиція дослідника неминуче передбачає певне спрощення реальності, що веде до певних перекручень. Створення концептуальної моделі передбачає вироблення системи понять або критеріїв для порівняльного аналізу, знаходження певного "ключа" або схеми, що дозволяють проводити компаративне дослідження. У результаті факти набувають особливого значення завдяки тому місцю, яке їм відводиться в концептуальній конструкції (П. Вейн) .

Таким чином, використовуючи в компаративном дослідженні представлені вище методи, необхідно мати на увазі не тільки їх евристичні можливості, Але і серйозні обмеження, які можуть вносити спотворення до порівняльний аналіз.

На закінчення необхідно розглянути методологічне значення *структурного функціоналізму*, що отримало в останні роки широке поширення в практиці порівняльних досліджень. Ця методологія призводить компаративістів до пошуку *функціональних еквівалентностей* в порівнюваних об'єктах дослідження.

Патріарх американської порівняльної політології Г. Алмонд багато зробив для популяризації методології структурного функціоналізму. Суть цієї методології полягає у виділенні деяких досить абстрактних функцій, необхідних для цілого ряду товариств, що дозволяє порівнювати здійснення там цих функцій на прикладі самих різних формальних і неформальних структур. Алмонд не раз вказував, що використання високоабстрактних понять "політична система", "структура", "функція" для опису політичних феноменів дало можливість ученим проводити порівняння самих різних за рівнем політичного розвитку товариств, іноді навіть не мають офіційних державних структур. Термінологія структурного функціоналізму дозволила брати до уваги "позаправові", "біляправову" і "соціальні" інститути, такі важливі для розуміння політики в незахідних країнах.

Слід підкреслити, що термін "еквівалентність" в цієї методології можна ототожнювати з поняттям "подобу": найрізноманітніші, зовсім не схожі один на одного політичні структури в різних суспільствах можуть виконувати одні й ті ж функції. Тому порівняльний аналіз не повинен обмежуватися пошуками традиційного подібності: еквівалентність інститутів і процесів повинна бути саме функціональної - тобто полягати у виконанні подібних функцій. Наприклад, цілком можливо порівнювати такі далекі один від одного за принципами організації та структурам судові системи, як індонезійська і канадська, якщо використовувати принцип функціональних еквівалентностей, а не обмежуватися пошуком простих аналогій і подіб.

Найбільш відомою роботою останніх років, виконаної в цьому ключі, є книга американських політологів Г. Алмонда, Дж. Пауелла, Р. Далтона і норвезького вченого К. Строма "Порівняльна політологія сьогодні. Світовий огляд, що витримала сьомий видань і перекладена на багато іноземні мови. Як стверджують самі автори, загальна схема подачі матеріалу - *система, процес, політика* - є *аналітичною матрицею порівняльного дослідження*, яка сьогодні "є домінуючою у викладанні порівняльної політології".

Тема № 6 Базові методики прикладного аналізу міжнародних відносин і політико-світових інститутів

План

1. Соціально-політичні методи аналізу міжнародних відносин.
2. Специфіка застосування методології соціології до міжнародних політико-правових організацій.
3. Методика когнітивного картування.

1. Найбільш ж поширеними у вивченні міжнародних відносин і зовнішньої політики є такі соціально-політичні методи: спостереження, дослідження документів, системний метод, синергетичний метод, моделювання, контент-аналіз, івент-аналіз.

Спостереження дозволяє експерту зробити висновки на підставі того, що він бачить. Елементами даного методу є суб'єкт спостереження, об'єкт та засоби спостереження. Спостереження може бути безпосереднє та інструментальне (проводиться за допомогою технічного обладнання); зовнішнє (не передбачає безпосередньої участі суб'єкта спостереження у тому чи іншому процесі, що досліджується) і включене (спостерігач є прямим учасником того чи іншого процесу, що вивчається) (П. Циганков). Головний недолік даного методу – значна роль суб'єктивних факторів, пов'язана з ідеологічними установками суб'єкта, недосконалістю засобів спостереження (Ю. Кукулка). Дослідження документів передбачає вивчення доступних офіційних матеріалів у сфері міжнародної політики: повідомлень прес-служб дипломатичних та консульських відомств, інформації про візити державних діячів, статутних документів, заяв, декларацій, міждержавних угод тощо. Проте незважаючи на очевидні переваги даного методу, значними є й недоліки в його використанні. Так, часто необхідні документи містять таємну інформацію, що значно звужує коло осіб, які мають до них доступ. Існує й інша проблема, котра ускладнює можливість широкого використання даного методу для вивчення зовнішньої політики – це фінансові кошти, які необхідні для їх придбання, обробки і зберігання. Звісно інформаційні технології спростили процедуру пошуку документації, яку сьогодні можна отримати в електронному вигляді, проте повністю не усунули такі незручності через недостатнє фінансування сфери науки. Системний метод передбачає комплексний аналіз механізмів функціонування політичних явищ. Його популярність пов'язана з використанням найновіших досліджень у галузях математичного аналізу, комп'ютерного моделювання і соціології. Системний метод передбачає систематизацію всіх процесів міжнародно-політичної діяльності у вигляді моделей (модель бюрократична, раціональна / ірраціональна, моделі зовнішньої політики демократичних / транзитивних / авторитарних держав). Основне положення системного методу полягає в тому, що будь-який об'єкт являє собою складну, відносно самостійну систему, якій притаманна єдність множинності елементів, сторін та відносин: структурних, функціональних, генетичних, необхідних та випадкових, об'єктивних та суб'єктивних.

Системний метод важливий ще й тим, що дозволяє вивчати міжнародну політику не лише як суму її складових елементів, а й як складний єдиний механізм, властивості якого в цілому не вичерпуються ознаками, притаманними кожному з його складових. Починає активно використовуватися у міжнародно-політичній науці з 50-х рр. ХХ ст. (М. Каплан, Т. Парсонс, Р. Роузкранц). З точки зору синергетичного методу, що був названий його творцями Іллею Пригожином та Ізабеллою Стенгерс «новим поглядом на світ», міжнародна політика представлена як нелінійна, відкрита, флуктуативна, складноорганізована і самоутворююча система компонентів міжнародно-політичної діяльності (внутрішнє і зовнішнє середовище). Самоорганізація виражається в еволюції взаємин, в складних поєднаннях станів існування: від порядку до хаосу і назад. Характерні прояви хаосу в міжнародній політиці в глобальних, міжрегіональних і локальних масштабах – це періоди військових сутичок, війн, криз. Така ситуація зазвичай виникає в екстремальні моменти, в періоди історії, коли на міжнародній арені активно діють всупереч один одному претенденти на світове панування і виникає гранична неупорядкованість, для якої притаманні значні відхилення від усталених міжнародних зв'язків і стосунків. Внаслідок досягнення хаотичними процесами критичної межі, виникають жорсткі конфронтації, що можуть мати непередбачуваний результат. А пік неупорядкованості загрожує існуванню всьому людству. В цей самий момент, згідно із синергетикою, відбувається пошук системою варіантів подальшого розвитку із новою структурою.

Іншими словами, відбувається переформатування зовнішньої політики. Метод моделювання дозволяє вивчати об'єкт на основі його конструйованого образу, що відображає визначені сторони, зв'язки, функції об'єкта дослідження.

Як правило, моделювання вимагає від дослідника відповідних математичних знань. Методика контент-аналізу є одним з найбільш поширених наукових інструментів обробки текстового матеріалу. Сутність даної методики полягає у систематичному виокремленні і фіксації певних одиниць змісту тексту, квантифікації даних з подальшою їх інтерпретацією, прогнозуванням подій. У другій половині ХХ ст. було видано цілу низку наукових праць з методики контент-аналізу, зокрема: «Аналіз невідповідних зв'язків» (Ч. Осгуд), «Система слів» (Р. Ікера), «Аналіз висловлювань» (С. Вейман). Одним з найбільш відомих прикладів застосування методики контент-аналізу у галузі міжнародних досліджень вважається «Стенфордський план». Група вчених Стенфордського університету адаптувала техніку контент-аналізу до проблематики міжнародної кризи (на прикладі світових подій 1914 р.), зокрема до аналізу документів, якими обмінювалися ворогуючі сторони. На підставі отриманих результатів Д. Циннес запропонувала логічну модель внутрішньополітичної інформаційної поведінки держави під час кризи.

Івент-аналіз – методика вивчення подій, спрямована на обробку інформації, що вказує на те, хто (що) говорить і хто (що) робить, по відношенню до кого і до чого. Методика івент-аналізу дозволяє простежити за перебігом та інтенсивністю зовнішньополітичних зусиль держави, виявити основні тенденції її дипломатії при розв'язанні конкретної міжнародної проблеми, встановити характерні ознаки її поведінки в окремих країнах, регіонах. Дана методика також може бути використана й для аналізу поведінки країни на переговорах: дослідження частоти внесених пропозицій, оцінки динаміки поступок (К. Боришполець).

Оцінюючи методологію аналізу міжнародних відносин, звертає на себе увагу два аспекти: по-перше, незважаючи на наявні переваги в кожному з методів / методик жоден з них окремо не може надати цілісне уявлення про зміст міжнародних відносин. У цьому плані справедливою є теза О. Коппель про доцільність використання комплексного підходу в дослідженнях з міжнародно-політичних проблем; по-друге, наявність в аналізі міжнародних відносин різних підходів, і зокрема, ізоморфних (структурно-функціональний підхід, статистичні методики) є ознакою незавершеності становлення даного наукового напрямку. На це вказує і відсутність домінуючого дослідницького методу (М. Хрустальов).

2. Методи проведення соціологічних досліджень. При розгляді цього питання слід зазначити, що жоден з методів соціологічних досліджень не є універсальним, але має свої чітко визначені пізнавальні можливості. А тому не існує взагалі «добрих» чи «поганих» методів, є методи або адекватні або неадекватні поставленому дослідником завданню; надійність методу забезпечується не тільки його обґрунтованістю, але й дотриманням правил його застосування.

Найбільш економічним з точки зору затрат праці та аналіз документів. Він має й ряд інших переваг у порівнянні з іншими методами. Аналіз документів дозволяє оперативно отримувати фактографічні дані, наприклад про підприємство в цілому і його робітників та службовців. Ця інформація носить об'єктивний характер. Але при цьому не можна забувати про обмеження, які зв'язані з якістю такої інформації.

Документом у соціології є спеціально створений людиною предмет, призначений для передачі чи зберігання інформації. Документами є: письмові документи (державні архіви, архіви організацій, особисті документи); іконографічні документи (твори образотворчого мистецтва - картини, гравюри, скульптури тощо); кіно-, відео-, фотодокументи; фонетичні документи (магнітофонні записи, грамплатівки).

Є два основних типи аналізу документів:

- традиційний (класичний);
- формалізований (контент-аналіз).

Традиційний метод аналізу - це різноманітні операції, спрямовані на інтерпретацію даних, що містяться в документі, з прийнятої соціологом певної точки зору - інтерпретацію з'ясування змісту документа. Слабкість такого аналізу в його суб'єктивності.

Щоб позбутись елементів суб'єктивізму традиційного аналізу, розроблені формалізовані (кількісні) методи аналізу документів (контент-аналіз). Суть цих методів полягає в тому, щоб знайти такі ознаки, риси, властивості документа (наприклад, частота вживання певних термінів), які б відображали істотні сторони його змісту. Тоді зміст документа робиться вимірюваним, над ним можна провести необхідні обчислювальні операції і результати аналізу можуть досягти певної об'єктивності. Водночас формалізований аналіз має свою обмеженість, яка полягає в тому, що не весь зміст документів можна виміряти за допомогою формальних показників. Об'єктом контент-аналізу є зміст газет, кінофільмів, теле- і радіопередач, публічних виступів, суспільних і особистих документів, інтерв'ю, відповіді на відкриті запитання анкет тощо.

Важливий метод соціологічного дослідження - **спостереження**. У соціологічному дослідженні під спостереженням мається на увазі метод збору первинних емпіричних даних, котрий полягає у свідомому, цілеспрямованому, систематизованому, безпосередньому сприйнятті й реєстрації соціальних фактів, які можна проконтролювати й перевірити. Головною перевагою безпосереднього спостереження є те, що воно дозволяє фіксувати події та елементи людської поведінки в момент їх здійснення, в той час як інші методи збору первинних даних базуються на попередніх або ретроспективних судженнях індивідів.

Спостереження як метод застосовується тоді, коли інформація, яка необхідна досліднику, не може бути отримана ніякими іншими способами. Так буває, якщо не хочуть чи не можуть детально описати послідовність своїх дій. Спостереження використовується як джерело інформації для побудови гіпотез, служить для перевірки даних, отриманих за допомогою інших методів.

Метод спостереження в соціології класифікується за такими принципами: за мірою формалізованості (структуралізоване й неструктуралізоване спостереження), залежно від ступеня участі дослідника в ситуації, що вивчається (включене та невключене), за місцем проведення, умовами організації спостереження (польове й лабораторне), за регулярністю проведення (систематичне й несистематичне спостереження) тощо.

Найбільш поширеними методами збору соціологічної інформації є опитування та анкетування

3. Когнітивне картування – це методика спрямована на аналіз того, як той чи інший політичний діяч сприймає певну політичну проблему, і встановлення його ймовірнісної реакції на розвиток ситуації.

Методика когнітивного картування народилася в рамках одного з провідних напрямків сучасної психології - так званої когнітивної психології. Когнітивна психологія концентрує свою увагу на особливостях організації, динаміки і формування знань людини про навколишній світ.

В основі методики лежить побудова когнітивної карти - графічної стратегії збору, переробки та зберігання інформації, що міститься у свідомості людини.

На початку 70-х р. XX ст. Г. Бонхам і М. Шапіро вперше провели дослідження з використанням ЕОМ для зіставлення когнітивних карт різних політичних діячів та моделювання на цій основі їх майбутньої поведінки. При цьому в рамках їх підходу фактично поєднувалися елементи якісного контент-аналізу і власне когнітивного картування.

У підсумку виявляються стійкі когнітивні блоки, що відображають уявлення конкретного актора про те, як «суб'єкт А» впливає або впливає на «суб'єкт В». На цій основі аналітик може робити найрізноманітніші висновки і, перш за все, сформулювати висновки, важливі або не важливі події певного типу в сприйнятті конкретного політика.

Етапи когнітивного картування:

Першим етапом виступає формування інформаційної бази та відбір матеріалів, які стануть об'єктом аналітичної обробки.

На **другому етапі** застосування методики передбачається:

по-перше, виявлення основних понять, якими оперує політичний діяч;

по-друге, визначення існуючих між ними причинно-наслідкових зв'язків;

по-третє, оцінка значимості і «щільності» цих зв'язків.

Третій етап включає кількісні підрахунки причинно-наслідкових зв'язків.

На **четвертому** етапі здійснюється інтерпретація результатів когнітивної карти.

На **п'ятому** етапі здійснюється верифікація отриманих результатів.

Сильною стороною методики служить її ефективність при аналізі мислення у сфері політичних відносин, міжнародних процесів. У той же час методика більш трудомістка, ніж, наприклад, контент-аналіз.

Центральним поняттям прикладної методики виступає «*схема*» (карта). Когнітивна карта являє собою графічне відображення наявного у свідомості людини плану (стратегії) збору, переробки та зберігання інформації, а отже, є основою його уявлень про минуле, сьогодення і ймовірне майбутнє.

Застосування когнітивного картування для встановлення особливостей політичного мислення індивідуальних і групових суб'єктів міжнародних відносин

За допомогою цього методу здійснюється аналіз того, як політичні особи, які приймають рішення, сприймають певну політичну проблему. У зв'язку з цим психологічні аспекти зовнішньополітичної діяльності суб'єктів міжнародних відносин починають вивчатись лише після Другої світової війни. Популярними стають такі підходи, як аналіз політичних біографій та складання психологічних портретів. У 70-х роках виникає новий напрямок у вивченні особливостей індивідуального та групового політичного мислення – когнітивне картування.

У сфері міжнародних відносин когнітивне картування орієнтоване на встановлення того, як особи, що приймають зовнішньополітичні рішення, бачать ті чи інші політичні проблеми та ситуації

Науковий розвиток методу когнітивного картування у сфері міжнародних відносин отримав розвиток у роботах О. Холсті, Р. Аксельрода, Р. Джервіса та багатьох інших авторів. Так у 1976 році Р. Джервіс у роботі "Восприятие и неверное восприятие (mis-perception) в международной политике", показав, що, крім емоційних факторів, на рішення, які приймаються тим чи іншим лідером, впливають і когнітивні фактори.

Когнітивне картування є апробованим і достатньо ефективним засобом аналізу індивідуального і групового мислення в сфері міжнародних відносин, сприйняття політичними лідерами зовнішньополітичних ситуацій і процесів. Проте на сьогоднішній день ця методика застосовується порівняно рідше, чим контент-аналіз. Вона більш трудомістка в порівнянні з контент-аналізом і не дозволяє проводити опрацювання за допомогою ЕОМ на початкових стадіях дослідження.

Тема № 7 Методика і методологія розробки аналітичного документа при дослідженні областей державної політики

План

1. Роль інформації у політичній діяльності.

2.

1. Роль інформації у політичній діяльності

Людству відомо, що успіх будь-якої практичної діяльності, у тому числі і зовнішньополітичної, визначається великою кількістю факторів, і передусім якістю її інформаційного забезпечення. Нехтування інформацією або її не достаток неодмінно призведуть до прорахунків та поразок.

Суспільству з давніх-давен зрозуміло, що інформація несе в собі таємницю сили та влади. Хто краще поінформований про реальний стан речей, той має значно більше можливостей обрати кращий варіант для вирішення проблеми. Невипадково, що з роками найбільш важлива і «чуттєва» інформація стала зберігатись як особливий державний скарб. Доступ до неї став обмежуватись.

У загальному розумінні, *інформація – це сукупність відомостей про внутрішній та зовнішній стан системи, які використовуються для оцінки ситуації та вироблення рішень. Вона має такі характеристики, як накопичення, рухомість, збереження при русі, комунікативність, висока вартість.* При цьому це стосується не тільки інформації про економічну чи оборонну міць держави, але й науково-технічної, політичної, соціально-

гуманітарної та інших видів інформації. Саме тому інформація, її повнота, достовірність, своєчасність та точність визначають силу країни, її міжнародний потенціал.

Якщо соціальна піраміда, яка має широку основу, поступово звужується до верху, і закінчується главою держави, то інформаційна піраміда виглядає, так би мовити, перевернутою основою до верху. Найбільш проінформовані соціальні шари та управлінські структури, які знаходяться зверху, саме тут приймаються важливі рішення з управління державою.

Також ця закономірність характерна й для дипломатичної служби. Молодий дипломатичний працівник проходить свою першу інформаційну підготовку у відповідному департаменті центрального апарату МЗС. При цьому підготовку достатньо ґрунтовну – в апараті для цього є всі необхідні умови, технічні засоби та джерельна база.

На розсуд керівництва департаменту (або відповідного відділу) дипломатичний співробітник, який збирається до від'їзду у довгострокове відрядження, може ознайомитись із основними інформаційними матеріалами, які надійшли від іноземних представництв та працюють у необхідному йому географічному регіоні. Рівень повноти вказаної інформації, ступінь її таємності визначається керівництвом департаменту в залежності від посади та рангу конкретного співробітника: він отримує доступ тільки до тієї інформації, яка йому дійсно необхідна для кваліфікованого виконання посадових зобов'язань.

Джерело цієї інформації досить широке. Це може бути Інформаційний бюлетень Департаменту інформації та друку, інформаційні матеріали департаментів зовнішньополітичного планування, інформаційного забезпечення, з міжнародного гуманітарного співробітництва та правам людини, Історично-документального департаменту тощо. Серед загальнодержавної проблематики найбільш корисні прес-релізи уряду, повідомлення прес-служб міністерств та відомств. Традиційно особливу увагу в МЗС звертають на повідомлення, які надходять з РНБО, Верховної Ради тощо.

Немає жодних обмежень для працівників дипломатичного відомства в отриманні та використанні інформації зі стрічок новин інформаційних агентств, сайтів газет, наукових аналітичних центрів. Головне, «не потонути» у величезному потоці інформації, навчитись чітко формулювати завдання інформаційного пошуку та аналізу.

У пересічної людини часто складається враження, що вона живе в насиченому інформаційному полі. Велика кількість та різноманітність телевізійних та радіопередач, газет та журналів, вільний доступ до ресурсів Інтернету формують хибне уявлення про те, що будь-яка людина може мати достатню кількість інформації, щоб приймати правильні рішення. Але в дійсності це не зовсім так. Різноманіття відкритої для всіх інформації часто є важливим інструментом для управління суспільством, формування у людей відповідного світосприйняття і концептуальних установок. Часто величезні масиви інформації створюються та викидаються в інформаційне поле з однією метою – розважити читачів або глядачів, допомогти провести вільний час, відвернути від серйозних питань політичного або соціально-економічного життя.

Використовуючи практичну незахищеність пересічної людини від лавиноподібного інформаційного потоку, військово-політичні організації держав, окремі країни, транснаціональні економічні структури, великі монополії, політичні партії, релігійні організації цілеспрямовано моделюють свідомість користувачів інформації у потрібному їм напрямі. Сенс та цілі всього цього добре розуміють політики та суспільні діячі, не говорячи про політтехнологів, які професійно займаються маніпулюванням суспільною свідомістю. Не випадково, в свій час Р. Ніксон, виступаючи в Раді Національної Безпеки США, запевняв, що більш вигідно вкласти один долар у пропаганду, ніж десять у зброю, оскільки зброя навряд чи буде застосовуватись, а пропаганда працює щодня та цілодобово.

Тому можна сформулювати вимоги, які висуваються до інформаційного забезпечення зовнішньополітичної діяльності та інформаційної роботи дипломатичних співробітників: кожен працівник дипломатичного представництва повинен знати особливості інформаційного поля держави перебування, справжніх власників тих чи інших засобів масової інформації, їх соціально-політичні орієнтації та

пріоритети, ступінь заангажованості перед урядом або альтернативними політичними силами. Професіоналізм дипломатичного працівника у сфері інформаційних технологій – найбільш надійний його захист від потрапляння в інформаційні пастки, захист держави, яку він представляє, від необачних рішень та кроків. Дипломатична інформація – це інформація особливого виду. Це не просто передача повідомлень від країни перебування до МЗС. Незалежно від її джерел, видів та ступені достовірності вона часто кардинальним чином змінює відносини між державами. Головне, щоб у потрібний момент, вона була актуальною та звучала переконливо.

Щодо безпосередньо зовнішньополітичної проблематики, то її висвітлення в ЗМІ у розвинених демократичних державах (США, їх союзники по НАТО, Японія тощо.) відрізняється ситуативністю, націленістю на отримання підтримки більшості населення тих чи інших військово-політичних або дипломатичних акцій. Саме в цьому й полягає головна відмінність та соціально-політична роль інформації.

Тому ретельне відстеження нюансів відображення зовнішньої політики в ЗМІ дає велику можливість передбачити, в якому напрямі можуть розвиватись події. Часто військово-політичні організації та уряди країн вміло та активно використовують засоби масової інформації для демонстрації тиску на будь-яку державу або групу країн, та досягають значних результатів. При цьому використовують фальсифіковані факти, чутки, погрози та навіть ультимативні вимоги. Розрахунок робиться на те, що опонент не витримає морально-політичного тиску, в свою чергу, прийме нав'язані йому умови та навіть рішення.

Таким чином, роль ЗМІ у зовнішньополітичному процесі важко переоцінити. Однак із глобалізацією світової політики, удосконаленням інформаційно-комунікаційних технологій у функціонуванні сучасного суспільства все більш вагоме місце посідає Інтернет. За останні 15-20 років Інтернет став ключовим ресурсом і важливим чинником світової політики, економіки, суспільного життя, а з початку 2000-х років предметом активних дискусій на міжнародному рівні. Сьогодні понад 1,2 млрд людей у світі (тобто близько 19 % населення земної кулі) можна вважати користувачами Інтернету, причому зростання числа користувачів триває у геометричній прогресії. Важливість даної проблематики виразно продемонстрували й дискусії в рамках Всесвітнього саміту з інформаційного суспільства (WSIS), найбільшої міждержавної події у даній області останніх років, що відбувся у Женеві в 2003 р.

Однак, разом із новими можливостями, що надає Інтернет для людства, він формує й нове коло проблем і загроз, у тому числі й у сфері міжнародних відносин та зовнішньої політики.

Серед загроз і викликів, пов'язаних із розповсюдженням і розвитком Інтернету – «цифровий розрив» між країнами і в рамках окремої держави, проблеми інформаційної безпеки (на всіх рівнях – від світової політичної системи до індивіда), боротьба зі злочинністю у сфері високих технологій, забезпечення свободи слова та контролю над змістом Інтернету, захист інтересів етнічних меншин та молодого покоління, збереження національної мови і культурної спадщини в умовах «інформаційної глобалізації», захист інтелектуальної власності та забезпечення доступності інформації.

Проблеми, пов'язані з Інтернетом, за визначенням, глобальні – для Інтернету не існує державних кордонів, обмежень часу і простору. Миттєва глобальна комунікація, доступність інформації в будь-якому місці і в будь-який час означають, що настільки ж миттєво, глобально і «невідомо звідки» можуть діяти і спілкуватися між собою терористи і злочинці. Транскордонна просторова структура Інтернету (і пов'язаних з ним проблем), стверджують дослідники, перебуває у протиріччі з кордонами, в рамках яких звикли діяти національні держави. Наприклад, розміщуючи в Інтернеті інформацію, її автор у більшості випадків не може передбачити, користувачі з якої країни отримають до неї доступ, і як вони нею скористаються.

З урахуванням вищезазначеного не дивно, що у 1990-і і 2000-і роки в багатьох країнах значні сили були спрямовані на вироблення стратегії відповіді на виклики нових технологій, максимального використання їх потенціалу або, навпаки, протидії їх впливам

на ситуацію, політичне, економічне, суспільне життя. *Аналізуючи різні варіанти відповіді міжнародних акторів (у першу чергу, держав) на появу глобального інформаційного середовища, можна виділити такі варіанти: відторгнення, прийняття, прийняття з обмеженнями, використання, ставка на розвиток.*

Однією з перших міжнародних зустрічей, де розглядалась означена проблематика стала 5-та Європейська конференція міністрів з питань політики у галузі засобів масової інформації, що відбулася в грудні 1997 р. у Греції. Визначені теми стають основними й на щорічних Форумах з управління Інтернетом, які проходять під егідою Генерального секретаря ООН.

Водночас, незважаючи на активні дискусії на національному та міжнародному рівнях, правове поле в галузі кіберзлочинності поки залишається невизначеним. Так, єдиним багатостороннім міжнародним документом у цій сфері є Конвенція Ради Європи з кіберзлочинності, що набула чинності у 2004 р. (підписана в 2001 р.). Конвенція стосується проблем шахрайства, порушення авторських прав, дитячої порнографії. Прийнятий протокол до Конвенції додав до списку злочинів розповсюдження матеріалів, що пропагують расизм і ксенофобію.

Найважливішими ж загрозами на рівні держав вважаються можливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій проти інформаційних інфраструктур країни у політичних, у тому числі військових цілях, злочинна і терористична діяльність у кіберпросторі.

Проте, засобами масової інформації не обмежуються поле зору дипломатичних та консульських працівників в період їх перебування в іноземних відрядженнях. Широкі зв'язки з колегами по дипломатичному та консульському корпусу в країні перебування, офіційні та неофіційні бесіди з політичними та суспільними діячами країни акредитації, журналістами, діячами науки та культури відкривають простір для обміну думками з широко кола питань. У ході бесід виявляються важливі моменти в іншому інформаційному форматі, ніж їх надають засоби масової інформації. Така інформація (після відповідного осмислення та обробки, а також оформлення у дипломатичних структурах) вважається конфіденційною інформацією обмеженого доступу. Доступ до неї визначається особливими грифами: «Для службового використання», «Таємно», «Цілком таємно» тощо.

Однак незалежно від документів, ***принципи інформаційної роботи державних структур у сфері зовнішньої політики однакові, а саме:***

- не дублювати повідомлення засобів масової інформації;***
- вести збір фактичних даних своїми специфічними засобами;***
- давати свій власний аналіз отриманим даним та фактам;***
- формулювати пропозиції щодо доцільності тих чи інших кроків не з кон'юктурних міркувань, а на основі наукових висновків.***

Співробітники зовнішньополітичних відомств, незалежно від того, чи будуть вони працівниками посольств, консульств, інших іноземних представництв, або просто експертами у сфері міжнародних відносин та зовнішньої політики, вони повинні всіма силами та засобами збирати інформацію про країну перебування, про регіон та світ в цілому.

Але ця робота підзвітна деяким кваліфікаційним принципам та критеріям. Їх не цікавить і не повинна цікавити інформація взагалі. У полі їх зору повсякденно повинні знаходитись відомості про:

- внутрішню та зовнішню політику держави перебування;*
- соціально-економічне життя суспільства;*
- наукове та культурно-просвітницьке середовище;*
- кількісні та якісні зміни у політичному істеблішменті;*
- стан та перспективи відносин держави перебування з Україною;*
- інші проблеми, які торкаються інтересів Української держави та її громадян.*

У забезпеченні зовнішньополітичного процесу важливе місце, як вже зазначалося, посідає розвідувальна інформація.

Розвідувальна інформація – це отримувані засобами розвідки закриті (таємні) відомості щодо планів та намірів іноземних держав та практичні дії по їх реалізації, що стосуються національних інтересів держави, до якої належить розвідка, а також щодо міжнародних проблем, процесів та подій.

Можна виділити наступні *види розвідувальної інформації*:

- документальні (цілком таємні, таємні) матеріали, для яких не потрібна додаткова інтелектуальна обробка;
- аналітико-синтетичні інформаційні матеріали, підготовлені в результаті інтелектуальної обробки закритих документальних матеріалів та інших першоджерел (аналітичні довідки, повідомлення, огляди, висновки, що підготовлені з пріоритетних проблем);
- тематичні підбірки (в сфері політики, економіки, науки та техніки, діяльності спецслужб, адміністративно-правового режиму) та окремі документальні матеріали, що містять інформацію з пріоритетних проблем розвідки, для реалізації яких необхідна додаткова інтелектуальна обробка (звіти, доповіді, дисертації, матеріали конференцій, копії законодавчих та нормативних актів і інструкцій, що регламентують питання отримання громадянства, виду на житло, режиму проживання іноземців, осіб без громадянства та іноземних громадян);
- організаційно-розпорядчі, фінансово-економічні документи та країнознавчі матеріали (статистичні звіти, відомості про країну, інофірми, установи та конкретні особи, контракти та комерційні пропозиції, інформація з різних аспектів адміністративно-правового режиму).

Оскільки розвідку цікавить переважно закрита інформація, здійснюється комплексний її аналіз за рядом характеристик. Це дає змогу не лише забезпечувати державні органи необхідною інформацією, а і надавати при цьому загальну характеристику проблеми та рекомендації, що надзвичайно важливо при прийнятті відповідних рішень державними органами, що інформуються. Така інформація аналізується за наступними критеріями:

- за ступенем обмеження поширення розвідувальної інформації;
- за достовірністю;
- за актуальністю;
- за повнотою, комплексністю та новизною;
- за відповідністю завданню, заявці;
- за аналітичним рівнем.

За ступенем обмеження поширення розвідувальну інформацію поділяють на:

– особливо таємні дані (про плани та наміри керівних кіл розвідуваних країн в політичній, військовій галузях, в сфері економіки, науки, техніки, розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, що здатні нанести серйозну шкоду безпеці України, її економічному та оборонному потенціалам, територіальній цілісності і значно впливати на політичну та економічну ситуацію в нашій країні);

– дані таємного характеру (що допомагають керівництву країни у виробленні політичного курсу, направлені на укріплення позицій України на міжнародній арені, що сприяють прискоренню вирішення пріоритетних проблем в економіці, науці та техніці, виявленню та припиненню підривної діяльності та протиправних дій розвідувальних та контррозвідувальних органів іноземних держав);

– дані внутрішньовідомчого, внутрішньофірмового характеру, відомості обмеженого поширення, в тому числі матеріали інформаційних повідомлень (що стосуються обстановки в тому чи іншому регіоні світу, її оцінка відповідними політичними, військовими, діловими та іншими колами, дані про неофіційні зустрічі та закриті переговори, що представляють інтерес для керівництва України, матеріали для службового користування).

За достовірністю розвідувальну інформацію поділяють на:

- достовірну (перевірену та таку, що підтверджується іншими джерелами);
- правдоподібну (не розходиться з відомими у розвідці даними, чи розходиться, але джерело не викликає сумнівів);

- сумнівну (розходиться з відомими розвідці даними та потребує подальшої перевірки чи викликає сумніви джерело отримання інформації);
- схожу на дезінформацію.

За актуальністю розвідувальна інформація визначається як:

- особливо актуальна (прогнозного характеру чи отримана заздалегідь про плани та наміри, програми і перспективні розробки тощо);
- актуальна (отримана своєчасно і містить поточні відомості по проблемі);
- обмеженої актуальності (висвітлює другорядні проблеми чи містить відомості про минулі події, що представляють інтерес для замовника чи розвідки).

Повноту, комплексність та новизну розвідувальної інформації характеризують як:

- достатньо повні відомості по проблемі, отримані вперше, що дозволяють приймати конкретні рішення та не потребують додаткової інформації;
- неповні відомості по проблемі, отримані вперше та дозволяють приймати конкретне рішення після незначних доповнень;
- відомості та матеріали, що доповнюють наявну інформацію, чи такі, що містять дані, достатні для постановки конкретного завдання розвідці, розкриття теми та вироблення прогнозу.

За відповідністю завданню, заявці розвідувальну інформацію поділяють на таку, що:

- відповідає терміновому завданню, заявці вищих державних інстанцій, підприємств, організацій;
- відповідає довгочасному завданню інстанції, заявці міністерства, відомства, державної організації, підприємства оборонної та військово-прикладної сфери діяльності;
- відповідає завданню, заявці міністерства, відомства, державної організації та підприємства цивільної сфери діяльності;
- відповідає завданню недержавної організації чи підприємства, що бере участь у реалізації державних програм;
- без заявки, але відповідає завданню.

За аналітичним рівнем розвідувальну інформацію поділяють на таку, що:

- містить обґрунтовані прогнози по висвітлюваній проблемі;
- містить обґрунтовані висновки по висвітлюваній проблемі та діям, що цікавлять розвідку;
- включає в себе ініціативні пропозиції;
- пояснює та коментує відомі події.

Роль розвідувальної інформації в інформаційному забезпеченні діяльності органів у сфері зовнішньої політики «матеріалізується» з боку розвідки у направленні інформаційних матеріалів у відповідні інстанції. Цінність інформації у даному випадку визначається наступним:

- інформація використана самостійно в якості документа, направленою Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, міністерствам та відомствам;
- інформація використана як основа для узагальненого документа, направленою Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, міністерствам та відомствам;
- інформація використана частково при підготовці узагальненого документа Верховній Раді України, Президенту України, Кабінету Міністрів України, міністерствам та відомствам;
- інформація використана в інформаційних повідомленнях, бюлетенях;
- інформація направлена в інші відомства та установи.

Найбільш правильна оцінка інформації розвідки може бути дана її споживачами з урахуванням їх постійно змінюваних потреб, конкретних завдань.

Таким чином, можна зробити наступні висновки стосовно особливостей, які пояснюють необхідність та постійну зацікавленість органів державної влади та управління в розвідувальній інформації.

1. Розвідувальна інформація носить закритий характер і не може бути отримана

іншим шляхом через відкриті джерела.

2. Розвідувальна інформація має упереджувальний характер і попереджає керівництво держави стосовно планів та намірів інших країн по відношенню до України, на відміну від іншої інформації, що, як правило, має риси моніторингу.

3. Отримуючи матеріали по проблематиці, експерти розвідки можуть зробити обґрунтовані прогнози і запропонувати керівникам країн кращі варіанти вирішення різноманітних проблем.

4. Інформація розвідки носить позавідомчий та об'єктивний характер за присутності комплексного підходу в оцінці тих чи інших подій (Прикладом відсутності комплексного аналізу можуть стати угоди, укладені Міністерством Оборони України на продаж зброї одночасно двом ворогуючим країнам, незважаючи на ряд політичних та інших факторів, які можуть в даному випадку негативно вплинути на Україну, її внутрішню та зовнішню політику).

5. Матеріали розвідки інформують керівництво держави стосовно того, як та чи інша держава дотримується зобов'язань, взятих на себе після підписання міжнародних угод з Україною, а також про факти їх порушення.

Отже, потреба в інформації у зовнішньополітичній діяльності у керівних ланках державного апарату є високою. Інформація необхідна для правильної орієнтації у проблемах і процесах, вироблення оптимальної лінії поведінки на міжнародній арені у конкретній ситуації.

У сфері зовнішньої політики держапарат функціонує ефективно за умови високої якості відомостей, що добуваються закордонними установами, серед яких і прогностичні, за наявності їх вмілої обробки аналітиками у відомствах, своєчасного доповідання керівництву країни і прийняття ним на основі отриманої інформації правильних рішень та адекватних заходів. І, навпаки, інформація може виявитися «мертвим вантажем» і не принести користь, якщо її вчасно і правильно не проаналізувати, не дати точної оцінки і не доповісти у керівні структури.

Найбільш високої оцінки заслуговує робота експертів та інформаційно-аналітичних структур держапарату в тих випадках, коли їм вдається обґрунтовано прогнозувати появу нових тенденцій і змін у міжнародних відносинах, змін у розстановці сил у ключових регіонах та країнах світу, точно і заздалегідь передбачити (в тому числі на основі надійної розвідувальної інформації) терміни початку збройних конфліктів, виникнення криз, державних переворотів тощо. Разом з тим, прогностична робота пов'язана з великими складнощами, успіх у ній залежить від багатьох факторів, особливо від професіоналізму тих осіб і структур, які залучаються до даної роботи. Правильно передбачити конкретну дату початку, зокрема, військового конфлікту, архіскладно, тому що держава, яка готується до війни, проводить широку дезінформаційну роботу. Від аналітиків вимагається у випадку відсутності надійних конкретних даних від носіїв таємної інформації виявляти й аналізувати цілий ряд непрямих ознак, які можуть свідчити про назрівання збройного конфлікту. Передбачення подій вимагає найвищої майстерності. Легко оцінювати дії (багато хто при цьому не утримується від спокуси зарозуміло засуджувати «тих, хто провинився») відповідних органів та керівників держави після того, як подія відбулася, точно знаючи її хід і результат.

Особам, які обирають професію аналітика у сфері міжнародних відносин та зовнішньої політики, очевидно слід уважно вивчати досвід роботи держструктур у кризових ситуаціях, з тим, щоб забезпечити ефективну роботу на своїй ділянці у випадку виникнення нових криз у майбутньому.

2. Інформаційно-аналітичні документи

У повсякденній свідомості під документом розуміють будь-який юридичний документ, що щось засвідчує, надає певні права чи накладає обов'язки. У соціології поняття документ набуває ширше поняття, наприклад, документ – це спеціально створений людиною предмет, який призначений для передачі чи зберігання інформації, чи матеріальний носій запису (папір, кіно- і фотоплівка, магнітний запис тощо) із зафіксованою на ньому інформацією для її передачі у часі і просторі. Також під *документом розуміють засіб закріплення різними способами на спеціальному*

матеріальному носії інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності й розумової діяльності людини.

Розбігаються думки дослідників і про те, що вважати змістом документів. За визначенням американського дослідника В. Берельсона – це сукупність значень, які виражені символами. З цією думкою перегукується визначення російського вченого О. Алексєєва, який розуміє під документом сукупність зовнішніх виявів людської діяльності, що набула системи знакових функцій.

Таким чином об'єктом аналізу може бути документ як інформація, закріплена на будь-якому носії і незалежно від каналу його передачі.

До інформаційних документів у сфері зовнішньої політики висуваються такі вимоги:

- у них повинна висвітлюватися актуальна тема, тобто інформація має допомагати прийняттю рішень з важливих проблем, які ставить на порядок денний життя. Наприклад, у період, коли США заявили про вихід з Договору по ПРО 1972 року, навряд чи буде доречно доповідати керівництву країни документ про становище, скажімо, в Нікарагуа;

- інформація повинна бути повною і конкретною, тобто дозволяти скласти за можливістю більш вичерпне уявлення про предмет. Важливо в стислій формі відобразити генезу проблеми, влучно розповісти про її стан на даний момент, окреслити її параметри, охарактеризувати основних учасників подій, дати оцінку перспектив розвитку подій та їх значення для інтересів України.

Працюючи над інформаційно-аналітичним документом у держструктурах, важливо пам'ятати, що керівники країни, члени уряду зовсім не зобов'язані (та й не в стані) знати на рівні експерта-професіонала про всі події або процеси.

Тому до такого документу висувається жорстка вимога – він має бути зрозумілим для будь-якої людини, навіть якщо вона вперше знайомиться з висвітлюваною темою.

Але повнота не означає, що матеріали можуть бути довгими і багатослівними. Об'ємні матеріали забирають час у керівництва і можуть бути просто проігноровані, тобто не принесуть користі.

Досвід показує, що навіть найбільш пріоритетну і складну тему можна висвітлити на 2-3 машинописних сторінках.

Такі жорсткі вимоги змушують у держструктурах відпрацьовувати кожну фразу, вимагати більшої насиченості інформацією кожного рядка, ретельно добирати кожне слово для висловлення думок;

- інформаційно-аналітичний документ повинен відрізнятися новизною. Ця вимога легко виконується, якщо експерт зачіпає нову подію, нове явище, новий процес, на якому до цього не фокусувалась увага аналітиків і споживачів інформації.

Щоб робота містила елементи новизни, експерти повинні постійно відслідковувати підвідомчі проблеми, розвиток міжнародних відносин, обстановку в світі у цілому;

- інформація викликає особливий інтерес, якщо вона містить таємні відомості. Таємна інформація може бути як документальною, так і усною.

Дуже важливо виявити таємниці ще на стадії опрацювання та формування позиції тієї чи іншої держави з конкретної проблеми. До цього процесу активно залучаються провідні науково-дослідні центри та фонди, тому необхідно уважно відстежувати публікації цих наукових установ з ідеями і пропозиціями щодо конкретних питань зовнішньої політики досліджуваної країни;

- керівники всіх рангів гостро потребують документів, які носять випереджуючий характер. У цих документах прогнозуються або передбачаються дії, які ще не здійснені, але, напевно, відбудуться. У такому випадку керівництво заздалегідь має можливість спланувати свої кроки, скорегувати позиції.

Особливо цінними є документи, у котрих керівництво завчасно інформується:

- про плановані акції інших держав, організацій, які здатні зашкодити інтересам України, або завдати їй негативних наслідків;

- про назрівання конфліктів, криз в тому чи іншому регіоні, країні, особливо, якщо при цьому зачіпляються інтереси України;

– про позицію інших держав на переговорах з українською стороною (це дозволяє завчасно підготувати аргументи для відстоювання позиції Києва у ході переговорів);

Критична вимога до інформації – достовірність.

Інколи необхідно мати мужність точно слідувати правді, казати її, якою б вона не була. Потрібно відстоювати свою думку, якщо вона підтверджується доказами. Але експерт повинен мати сміливість переглянути свої висновки, якщо його погляди змінилися, або якщо він знайшов нові докази.

Непорушним правилом для аналітика має бути націленість на складання об'єктивної інформації, а не дотримання принципу «Чого бажаєте?», «Що накажете?». Прагнення догодити керівництву не можна виправдати. Спотворена, недостовірна інформація неминуче призведе до прийняття помилкових рішень, або не дозволить вжити конче необхідних заходів. Щоб забезпечити достовірність та об'єктивність інформації, автор документу повинен вміти виявляти серед широкого потоку інформації дезінформацію і неправдиву інформацію.

Розглянемо підготовку інформаційно-аналітичних документів з питань зовнішньої політики.

Слід ретельно підходити до відбору інформації для складання аналітичного документа. Офіційні і неофіційні заяви та висловлювання керівників держави, уряду, міністерств і відомств, документи центральних державних установ (особливо цінні з грифом таємності), вимагають критичного підходу.

Якщо експерт цитує чиєсь висловлювання або якийсь документ, то обов'язково слід наводити цитати з оригіналів заяв або документів, а не покладатися на інтерпретацію (виклад) інших джерел або осіб.

Цінними є відверті заяви керівної особи у своєму оточенні, коли вона викладає власну точку зору на ту чи іншу проблему. Якість інформації залежить від службового становища, рівня знань і досвіду співрозмовників.

Вимоги підготовки до бесід наступні:

- підготовка має бути ретельною;
- важливо скласти план бесіди (бажано письмово);
- одразу після завершення розмови скласти запис бесіди, щоб уникнути «випаровування» інформації.

В аналітичній роботі можуть враховуватися:

- інтерв'ю, публічні лекції, брифінги тощо;
- дослідження та публікації науково-дослідницьких центрів, спеціалізованих інститутів, фондів;
- журнали (суспільно-політичні, спеціалізовані);
- газети;
- повідомлення радіо і телебачення (найбільш оперативний канал отримання первинної інформації про поточні події). Але не варто з ними «змагатися» в оперативності висвітлення подій.

При підготовці інформаційних матеріалів, перш за все, необхідно чітко сформулювати тему (заголовок). Заголовок передає основну ідею, викликаючи у читача ті чи інші очікування.

Важливо визначити завдання, яке ставить перед собою аналітик (що він хоче висвітлити в роботі).

В одному аналітичному документі оптимальним є відображення 4-5 головних (ключових) ідей, що відносяться до висвітлюваної теми.

Неодмінна умова – перш ніж почати формулювати текст, треба скласти план-проспект роботи, тобто намітити її структуру, основні розділи.

Особлива увага приділяється формулюванню першого речення, яке по суті має бути ключовою фразою, свого роду конструкцією всієї роботи. Перше речення повинно донести до споживача інформації тему, воно має бути аналітичним, узагальнюючим, а не зводитися до констатації окремого випадку, факту.

Прикладом простої констатації факту може служити фраза «прем'єр-міністр країни серйозно хворий». Інформація отримує принципово нове звучання, якщо на основі цього

факту перше речення сформулювати наступним чином: «найближчим часом в країні у зв'язку з хворобою прем'єр-міністра може вибухнути урядова криза». Друге речення носить аналітичний характер, містить елемент прогнозу.

Потім ця «ключова фраза» доповнюється доказами: викладаються аргументи, що підтверджують її або впливають з неї.

Небажано починати фразу з підрядного речення. Для досягнення ясності важливо намагатися формулювати короткі фрази, основну думку викладати на початку речення. Це дозволить вкласти максимум відомостей у дану інформацію, а споживачу буде легше її сприймати. *Нижче наводяться деякі приклади «економії» слів при складанні речень.*

1. В інформаційному повідомленні про поточні події, наприклад, про переговори, початок першої фрази, як правило, має будуватися за схемою хто (що)? де? коли? Тим самим споживач інформації перш за все дізнається про головну дійову особу і тільки потім – про додаткові обставини висвітлюваної події. Невдалою видається, зокрема, фраза, складена в такому порядку: «У ході переговорів, що відбулися у Вашингтоні, держсекретаря США і міністра закордонних справ України сторони приділили пріоритетну увагу обговоренню проблем нерозповсюдження зброї масового знищення». Увага читача на початку фрази відволікається на обставину місця, що відіграє у даному випадку другорядну роль. І лише потім в тексті викладаються відомості, що дійсно становлять інтерес.

Оптимальний, очевидно, такий варіант речення: «Держсекретар США і міністр закордонних справ України у ході переговорів у Вашингтоні приділили пріоритетну увагу проблемі нерозповсюдження зброї масового знищення».

У цьому випадку споживач відразу одержує інформацію про те, які особи вели переговори і що вони обговорювали.

2. Останнім часом у ЗМІ і документах державних установ часто вживають пасивний стан.

Як правило, можна почути або прочитати: «Урядом прийнято рішення», «мною підписано розпорядження» тощо.

Тим часом у більшості випадків бажано будувати речення з прямим порядком слів (в активному стані), тобто розміщувати підмет перед присудком, а не використовувати пасивний стан. Це робить фрази більш чіткими, короткими і легкими для сприйняття (Див.: таблиця 2).

Таблиця 2

Приклади формулювання речень в інформаційно-аналітичних документах

№ п/п	Пасивний стан	Речення з прямим порядком слів (активний стан)
	Книга прочитана хлопчиком.	Хлопчик прочитав книгу.
	Урядом дана вказівка з посилення негласного контролю за опозиційними партіями.	Уряд дав вказівку посилити негласний контроль за опозиційними партіями.
	Кордон був перетений групою терористів.	Група терористів перетнула кордон.
	Представниками США буде запропоновано приділити пріоритетну увагу на конференції проблемі боротьби з атиповою пневмонією.	Представники США запропонують приділити пріоритетну увагу на конференції проблемі боротьби з атиповою пневмонією.

Пасивний стан бажано використовувати тільки у тому випадку, якщо без нього не можна обійтися.

Наприклад,

а) якщо потрібно виділити додаток:

– Чисельність миротворчих контингентів в Афганістані буде збільшена вдвічі з метою забезпечення стабільності у всіх районах країни;

б) якщо немає необхідності акцентувати увагу на виконавці, що бере участь у подіях або дії.

– Терористи були перекинуті до місця здійснення теракту ще 2 тижні тому.

1. При складанні тексту по можливості слід не включати в речення слова, які «засмічують» його, не потрібні для передачі думки, зокрема, при цьому, у даному контексті тощо. Можна навести додаткові приклади (Див.: таблиця 3):

Таблиця 3

Приклади формулювання речень в інформаційно-аналітичних документах

№ п/п	Фрази зі словами-баластом	Правильні речення
	Експерти виключають будь-яку можливість добровільної відставки прем'єра.	Експерти виключають добровільну відставку прем'єра.
	Марокко ставить перед собою завдання сприяти взаєморозумінню між членами Ліги арабських держав.	Марокко ставить завдання сприяти взаєморозумінню між членами Ліги арабських держав.
	США намагаються перш за все забезпечити безпеку присутності американських військ в Афганістані.	США намагаються перш за все забезпечити безпеку американських військ в Афганістані.
	Французи схильні брати участь в миротворчій операції в Іраку лише за умови отримання мандату ООН.	Французи схильні брати участь в миротворчій операції в Іраку лише за мандатом ООН.
	Президент у своєму близькому оточенні заявив.	Президент у своєму оточенні заявив.
	Ситуація в Іраку продовжує залишатись вкрай складною.	Ситуація в Іраку залишається вкрай складною.

Робота повинна мати чітку структуру.

Аналітичний документ, як правило, повинен складатися з інформативної і пропозиційної частин.

Не менше важливим є етап підготовки для направлення в МЗС вже обробленої, вивідної інформації, що подається у відповідних інформаційно-аналітичних документах.

Найпростішим з них є «Огляд друку» іноді його називають «Оглядом поточних подій», «Хронікою подій». Підготовку такого документу, як правило, доручають молодим дипломатичним працівникам. Їх завдання: грамотно обробити одержувану пресу, вибрати найзначущіші за важливістю повідомлення, скласти короткі анотації до них. За ставленням працівника до складання цього документа можна легко визначити, наскільки точно і правильно працівник відбирає і фільтрує потік інформаційних повідомлень, наскільки розвинене у нього відчуття актуальності й аналітичне мислення.

«Огляд друку» є по суті літописом подій, що відбуваються, виявляється вельми корисним для всіх, хто звертається у МЗС за інформаційною підтримкою у зв'язку з поїздками різного роду делегацій або окремих осіб закордон. Огляди друку часом заповнюють інформаційний вакуум по тих малих країнах, де немає українських дипломатичних або консульських установ.

При роботі над «Оглядом друку» укладач не дає своєї оцінки описуваним подіям, він обмежується точним викладом їх в інтерпретації того або іншого органу преси. Стислість формулювань і місткість тексту вважаються головною перевагою «Огляду друку».

Не менш важливим інформаційно-аналітичним документом є «Інформація». Це короткий, лаконічний документ обсягом не більше 2-3 сторінок, що містить конкретну фактологічну інформацію з будь-якого окремого питання. Темою для однієї «Інформації» може бути з'їзд впливової політичної партії, виклад певного важливого закону, що істотно

змінює політичну, економічну або соціальну обстановку в країні, подія, що набула міжнародного звучання тощо. В «Інформації» зазвичай не міститься елементів глибокого аналізу і довгострокового прогнозу. Вона призначена для оперативного використання у відділах, управліннях і департаментах Міністерства закордонних справ. Постійно накопичуючись, такі «інформації» створюють ґрунтовне досвід з країнознавчої проблематики.

Більш великим за обсягом (3-5 стор.) і змістом документом є «Довідка». У ній висвітлюється широкоформатна тема, наприклад, зовнішня торгівля країни перебування за рік, або півроку, питання стану відносин країни перебування з третіми країнами, участь країни перебування в роботі міжнародних організацій тощо. У будь-якому випадку йдеться не про окреме питання або подію, а про проблему більш широкого плану і її розвиток впродовж тривалого відрізка часу. У більшості випадків довідки пишуться на такі теми, які напряму не зачіпають інтересів України і не торкаються двосторонніх відносин. Вони також слугують для накопичення країнознавчого матеріалу, банків даних для відповідної аналітичної роботи в майбутньому у дипломатичному представництві або в підрозділах Міністерства закордонних справ.

У таблиці про ранги більш високе місце, ніж довідка, хоча за своїми розмірами може і не перевищувати її, займає «Інформаційний лист». Для інформаційного листа характерним є те, що він торкається значних внутрішньополітичних або зовнішньополітичних проблем країни перебування. Якщо в країні пройшли, наприклад, парламентські вибори, або тим більше, вибори глави держави, то для висвітлення їх ходу і результатів цілком підійде форма інформаційного листа. Виникнення нової політичної партії або руху, рівно як і поразки і розпад старих традиційних політичних інститутів – привід для чергового «інформаційного листа» у МЗС.

У цьому документі цілком доречні не лише короткий аналіз висвітлюваної проблеми, але і прогнозні оцінки. Інформаційні листи потрапляють в поле зору керівників управлінь і департаментів, можуть бути докладені керівництву міністерства. До них може бути виявлена цікавість з боку структур виконавчої влади і законодавців особливо, якщо з країною перебування налагоджена стабільна співпраця по їх лінії.

В інформаційному забезпеченні зовнішньополітичного процесу вкрай важливою є підготовка інформаційно-аналітичних документів щодо перебігу виборів у певній країні. Розглянемо її більш детально.

Загалом аналіз і прогнозування результату парламентських (президентських) виборів – одне з найбільш складних, відповідальних і ризикованих завдань в аналітичній роботі. У даному випадку доводиться займатися соціальним прогнозуванням, найбільш складним з усіх видів прогнозування.

Процеси, що відбуваються у суспільстві, хоча їм і притаманна певна інерційність (що дає підставу вважати їх в принципі передбачуваними), чутливі до великої кількості нових факторів, які можуть кардинально вплинути на розвиток подій і зробити марними чимало навіть найбільш переконливих прогнозів. Підтвердженням цьому можуть слугувати наступні приклади.

Напередодні виборів до нижньої палати парламенту Японії в 1979 році об'єктивні показники свідчили на користь правлячої Ліберально-демократичної партії (ЛДП). На її однозначну перемогу вказували опитування громадської думки. Насправді ж ЛДП втратила два місця в парламенті. Несподівані підсумки голосування стали предметом жвавого обговорення на експертному рівні. Як по суті єдиною причиною поразки ЛДП називалися несприятливі погодні умови (у день виборів йшов сильний дощ). За таких умов значна частина погано організованих прихильників ЛДП, заспокоєна сприятливими прогнозами, вважала за краще не йти на виборчі дільниці, а опозиційні партії, завдяки механізмам мобілізації прихильників, зуміли забезпечити їх максимальну явку.

У 1980 році після винесення парламентом вотуму недовіри уряду, прем'єр-міністр Охіра розпустив нижню палату і призначив позачергові вибори. Через кілька днів він помер від серцевого нападу. На вибори ЛДП йшла в несприятливій для себе ситуації. Через відкриту внутрішньопартійну боротьбу не вдалося обрати нового партійного лідера, що негативно позначилося на передвиборчій кампанії партії. Тим не менш, на виборах

ЛДП здобула перемогу, в першу чергу за рахунок того, що більшість виборців, які сумнівались, віддали свої голоси їй на знак співчуття у зв'язку із смертю прем'єра. Цікаво, що це співчуття майже не проявлялось під час опитувань громадської думки.

У зв'язку з викладеним можна сказати, що прогнозування виборів в аналітичній роботі носить приблизний характер. Через складність досліджуваної теми прогнозування виборів є по суті прогнозуванням багатоваріантним, що допускає формулювання прогнозу мінімум в двох варіантах з виділенням, однак, найбільш ймовірного з них.

У цьому випадку можуть бути використані як традиційні (логіко-інтуїтивні) методи, так і математичні (статистичні) методи.

Логіко-інтуїтивні методи: аналіз-синтез, індукція-дедукція, абстрагування, узагальнення, порівняння, аналогія, висунення гіпотез, екстраполяція, соціологічні методи, евристичні методи, методи експертних оцінок.

Взаємозв'язок аналізу і синтезу добре простежується на прикладі прогнозування загальних виборів. Аналітик розділяє весь контингент виборців на найбільш значущі з точки зору результатів виборів групи і з'ясовує для себе позицію кожної з них на майбутніх виборах. Потім він синтезує дані по кожній групі в єдиний прогноз ймовірного результату виборів.

При прогнозуванні виборів ефективно можуть бути застосовані математичні (статистичні) методи дослідження у поєднанні з логіко-інтуїтивними.

У передвиборчий період численні центри вивчення громадської думки регулярно публікують результати своїх досліджень. Ці матеріали можна активно використовувати в аналітико-прогностичній роботі. Разом з тим треба бути дуже пильним. Слід завжди ретельно з'ясовувати, чи не є ці результати такими, що спрямовані на формування певної громадської думки. Чи не публікує той чи інший центр свої дослідження на політичне замовлення? Прогнозні матеріали, що поширюються штабами провідних кандидатів, потребують критичної оцінки.

Щоб убезпечити себе від можливих помилок при прогнозуванні виборів, бажано знайти способи отримати коментарі опитувань громадської думки від кваліфікованих фахівців країни, де проходять вибори.

Період прогнозу майбутніх подій після виборів не повинен бути надто великим. За цією ознакою прогноз виборів можна віднести до розряду короткострокових (від місяця до 1 року) або, скоріше, до оперативних (до 1 місяця) прогнозів.

При прогнозуванні виборів особливо важливо дотримуватися принципу безперервності корегування прогнозів. Цей принцип вимагає постійного уточнення прогнозів по мірі надходження нових даних про об'єкт прогнозування. У тих випадках, коли в прогнозах не було допущено помилок, ця робота зводиться головним чином до їх підтвердження або конкретизації.

Досвід показує, що оптимальний період прогнозу на випередження – не менше двох тижнів.

Після виборів аналітична робота є порівняно менш складною і ризикованою. Аналітик має чітку картину щодо розстановки політичних сил у країні.

У документах за підсумками виборів пріоритетна увага приділяється висвітленню наступних основних аспектів:

– оцінка стійкості позицій партії-переможниці чи коаліції партій, що формують уряд;

– характеристика взаємин у керівництві правлячої партії або в урядовій коаліції;

– прогноз основних напрямів зовнішньої політики нового керівництва країни;

– виклад підходу нового керівництва країни до розвитку відносин з Україною.

У разі приходу до влади нового політика бажано разом з аналізом підсумків виборів подати і матеріал з біографічними даними і характеристиками на цю особу. Завбачливі аналітики готують довідку про нового прем'єра (президента) завчасно. При складанні розділів довідки, що характеризують лідерів, особлива увага приділяється розкриттю (висвітленню) особливостей політичного мислення політичного діяча, бачення ним певних політичних проблем.

Найважливішим різновидом інформаційного листа є *«Політичний лист»*. Протягом року у посольства може виникнути необхідність поінформувати Міністерство закордонних справ, уряд або Президента країни про певну назрілу або раптову серйозну проблему, яка безпосередньо зачіпає інтереси України, двосторонні відносини з країною перебування. Автором політичного листа найчастіше є голова дипломатичного представництва, хоча він може доручити написати його текст одному із старших дипломатів або навіть групі дипломатів.

У політичному листі не лише висловлюється сутність подій, що відбулися або відбуваються, аналізуються їх причини, висловлюються міркування щодо вірогідного розвитку їх в майбутньому, але і формуються рекомендації, які кроки належить зробити українській владі для захисту інтересів наших громадян, організацій або держави в цілому. Наприклад, якщо уряд країни перебування неодноразово допускає недружні акти (наприклад, захоплення українських кораблів з надуманих причин, арешти майна, що належить українським громадянам або організаціям, створення перешкод для консульського і дипломатичного персоналу), то виникає питання про відповідну реакцію, рівень і формат якої може стати темою «політичного листа».

І навпаки, якщо загальний фон двосторонніх відносин характеризується доброзичливістю, у політичному листі може висуватися пропозиція про обмін візитами на рівні міністрів, керівників уряду або глав держав, рівно як і про проведення інших акцій, що сприятимуть зміцненню позитивних тенденцій.

«Річний звіт посольства» (представництва) – головний інформаційний документ. Обсяг річного звіту може змінюватися залежно від світового статусу країни перебування та інтенсивності відносин з нею нашої держави від 20 до 40 сторінок.

Складається він один раз на рік (як правило, у січні, за підсумками попереднього року) і направляється за підписом керівника диппредставництва на адресу керівництва МЗС. У складанні річного звіту бере участь практично весь дипломатичний склад, оскільки документ відображає весь спектр подій, що мали місце в країні перебування і у відносинах з нею України. У звіті, як правило, робиться оцінка внутрішньополітичного становища, тенденціям його розвитку, коротка характеристика політичних сил і їх лідерів. Міститься теза ступеня міцності і стійкості існуючої влади, уряду. Важливим компонентом є розділ про соціально-економічне становище в країні перебування з виявленням тенденцій розвитку і прогнозом на осяжний час. Значне місце посідає розділ про зовнішню політику, складовою частиною якого є двосторонні відносини між Україною і країною перебування.

Професійно складений звіт є базовим документом, що дозволяє ставити питання про внесення тих або інших корективів в зовнішньополітичну лінію України відносно даної країни.

У практиці дипломатичної роботи виникає необхідність вести *записи бесід*. Працівник диппредставництва часто може опинитися в статусі перекладача на бесіді високопосадовців і на нього покладається обов'язок скласти запис бесіди. Достатньо часто виникають ситуації, при яких співробітник посольства або центрального апарату МЗС повинен сам записати свою бесіду з фінозним представником, бо вона відбувалася віч-на-віч. Іноді, коли переговори проводяться між делегаціями, дипломатичний працівник може одержати завдання ведення запису – як його основного обов'язку.

Головною вимогою до запису бесіди є уміння точно висловити основний зміст розмови, виділити квінтесенцію розмови, сформулювати позиції співбесідників, їх аргументи, логіку міркувань. Можна посилити запис, якщо відповідним сюжетом вдасться показати емоційний стан партнера, його реакцію на ваші зауваження. Особливу увагу в записі бесіди слід приділити точці зору і висловам співрозмовника.

На практиці зустрічаються *дві типові помилки при записі бесід*:

- *перша, коли занадто детально записуються неістотні моменти (вітання, компліменти тощо);*
- *друга, коли багато уваги надається викладу своєї власної позиції.*

Досвід показує, що у таких документах достатньо вказати: «У записі виклав точку зору відповідно до наявних директив».

У той же час наприкінці необхідно точно вказати, за якими позиціями досягнута домовленість, а за якими немає, які зобов'язання узяли на себе сторони на майбутнє. У ході бесіди можна робити короткі примітки, що особливо стосуються цифр, імен, дат, що становлять інший раз ключову конструкцію бесіди.

Запис бесіди рекомендується робити по «гарячих слідах», поки в пам'яті свіжі всі обставини і деталі бесіди. Стиль запису бесіди повинен бути діловим, спокійним, без зловживання прикметниками і епітетами. Прямі вислови співрозмовника допускаються в обмеженій кількості і лише у тих випадках, коли в них міститься основна думка партнера.

У роботі диппредставництв іноді виникають потреби у зіставленні *політичних портретів* (характеристик) на головних державних і суспільних діячів країни перебування. Особливий попит на характеристики виникає, коли очікується приїзд делегації з країни перебування до України або навпаки, коли планується візит української делегації в країну перебування. Робота над складанням характеристик носить перманентний характер через поступову зміну поколінь політичних діячів, заміни однієї урядової команди іншою внаслідок поразки або перемоги на виборах тощо.

Окрім біографічних відомостей на особу, що цікавить у політичній характеристиці повинні бути присутні, в першу чергу, світоглядні позиції, політичні погляди і ціннісні орієнтації фігуранта, роль, місце і вплив в політичному істеблішменті країни, сильні і уразливі сторони його як політичного або державного діяча, особливості характеру. Якщо у об'єкта політичної характеристики є друковані праці, вони повинні бути зазначені з коротким викладом їх змісту.

Бажано відобразити специфічні особливості і нахили людини: її релігійні погляди, сімейний стан, захоплення (хобі) і навіть шкідливі звички, якщо такі є, стан здоров'я, тип характеру. Все це виявиться корисним для правильної організації роботи з цією людиною. Зрозуміло всі відомості повинні бути абсолютно достовірними – будь-яка помилка в такому документі може мати вкрай негативні наслідки.

Всі перераховані інформаційно-аналітичні документи носять історичний характер. Вони виконуються на традиційних паперових носіях і доставляються із зарубіжних дипломатичних представництв в МЗС дипломатичними кур'єрами у спеціальних дипломатичних валізах.

Не менше важливими для інформаційної роботи є канали доставки інформації. За останні десятиріччя у зв'язку з бурхливим розвитком комунікаційних технологій і техніки обробки інформації, у тому числі її шифрування, щільне місце зайняли шифртелеграми. Ця форма зв'язку приваблива тим, що при абсолютній гарантії таємності, вона забезпечує доставку інформації в найкоротші терміни. Крім того, її пересилка коштує дешевше, ніж при кур'єрському зв'язку.

До *шифрпереписки* допускаються тільки дипломатичні працівники, що набули певного досвіду, залежно від важливості тих повноважень, які вони мають, і питань, якими вони займаються відповідно до розподілу посадових обов'язків у закордонному представництві. Укладачем шифртелеграм може бути будь-який допущений до шифрпереписки дипломатичний працівник, але підписує готовий текст або голова дипломатичного представництва, або особа, яка офіційно виконує його обов'язки. Текст телеграми складається від руки у відповідному робочому зошиті. На користь безпеки і збереження потрібної конфіденційності такого роду телеграми пишуться у спеціально для цього відведених приміщеннях. У них же проводиться ознайомлення з шифртелеграмами, що прийшли з МЗС.

Адресатом шифртелеграм є керівництво МЗС, за рішенням якого текст телеграми може бути розмножений і розісланий (за затвердженими списками) особам, що очолюють провідні урядові структури. Через це до змісту шифртелеграм встановлюються підвищені вимоги, головними з яких є важливість і значущість проблем, що розглядаються. Висока цільність інформації, стислість викладу і ясність мови повинні носити істинно телеграфічний характер. Ретельно вивіряються цифри, імена, назви організацій. Аббревіатури повинні бути розшифровані, коли вони вперше зустрічаються в тексті. Якщо тема зачіпається не вперше, то слід послатися на номери телеграм, в яких раніше йшлося про це.

Доцільно в одній телеграмі торкатися і розвивати лише одну інформаційну тему. Інформація повинна бути «моноблоковою». Лише у такому випадку вона може бути легко і правильно введена в автоматизовані банки даних будь-якого відомства з метою тривалого зберігання і використання. В шифртелеграмах не прийнято вказувати точне джерело інформації. Робиться це на користь безпеці. Достатньо вказати: «за відомостями з достовірного джерела» або, навпаки, вказати: «за даними, що вперше потрапили до нас і вимагають додаткової перевірки».

Серед інформаційно-аналітичних документів особливе місце посідають *документи про державний переворот у країні*.

Підготовкою такого документу доводиться займатися, перш за все, експертам, яким доручено аналізувати і висвітлювати процеси в країнах, що належать до держав із нестабільною соціально-політичною ситуацією, без ефективно діючих інститутів демократії, традицій мирної передачі влади від одного лідера іншому.

Успішно вирішити завдання з глибокого і всебічного висвітлення питань, що стосуються раптової зміни влади силовим (неконституційним) шляхом, можна лише за умови ретельної завчасної і цілеспрямованої роботи зі збору, накопичення та аналізу відомостей, які терміново будуть потрібні у випадку перевороту.

Аналітик повинен уважно відстежувати і глибоко знати, зокрема, наступне:

- фактори, проблеми, що мають до перевороту віддалене відношення (культура і традиції країни, новітня історія держави, економічні, соціальні та політичні проблеми, що стоять перед нею, устрій і функціонування ключових державних структур, перш за все, сил безпеки і збройних сил);
- діяльність провідних діячів правлячої еліти та їх прихильників;
- взаємини між основними представниками правлячої еліти, наявність у верхівці режиму неформальних угруповань, фактори, що сприяють їх виникненню;
- на кого спирається лідер існуючого режиму, його сильні і слабкі сторони;
- зміцнюються чи слабшають сили, що підтримують лідера режиму;
- з якими державами та іноземними представниками підтримують тісні зв'язки лідер режиму і його найближче оточення;
- які особи чи угруповання (партії) претендують на державне керівництво;
- у чому їх сила і хто їх підтримує;
- зміцнюється чи послаблюється опозиція, і чому;
- які ускладнення (наприклад, неврожай, розпад правлячої коаліції, тиск іншої держави) можуть поставити під загрозу існування правлячого режиму або призвести до його падіння;
- яка ймовірність виникнення подібних ускладнень;
- які вирішальні чинники, що визначають розвиток подій у цій країні.

Визначивши основні сили суспільного розвитку досліджуваної країни, причини успіху і невдач різних суспільних груп, експерт-аналітик може зосередити увагу на вирішальних факторах і спрогнозувати ймовірність зміни влади силовим (неконституційним) шляхом.

Під час аналізу вирішальних факторів, що визначають розвиток подій напередодні перевороту, на особливу увагу заслуговують питання, що стосуються взаємин потенційних основних осіб під час перевороту із керівниками збройних сил, спецслужб та інших силових структур, а також із найбільш впливовими діловими колами і політичними структурами. Якщо аналітик буде мати ґрунтовну інформацію з цих питань, йому буде легше орієнтуватися у вирії подій безпосередньо під час перевороту, коли в умовах «інформаційного голоду», обумовленого різкою зміною обстановки, доведеться оперативно давати оцінку розстановці сил у країні, де відбувається переворот.

У ряді випадків прогнозувати зміну влади в результаті перевороту (з різним ступенем імовірності) експерт може також в результаті аналізу доступних відкритих відомостей. Проте, об'єктивну картину становища правлячої верхівки, співвідношення сил у суспільно-політичних, військових і ділових колах досліджуваної країни можна скласти тільки з опорою на матеріали від надійних і поінформованих джерел.

Конкретні дані щодо точного терміну перевороту також доводиться отримувати з неофіційних джерел.

Важливо мати на увазі, що з початком перевороту потреба інформації щодо нього буває надзвичайно високою, тому перевагу буде мати той експерт (експертна група), який (яка) зуміє гранично оперативно дати чітку картину розстановки сил під час перевороту, охарактеризувати його основних учасників, висвітлити можливий вплив перевороту на інтереси України.

Тому є виправданим по можливості заздалегідь, ще до перевороту, підготувати проект аналітичного матеріалу з найбільш вірогідним сценарієм розвитку подій або два проекти документу (один з викладом найбільш вірогідного сценарію, інший – з альтернативним сценарієм). Тоді під час перевороту експерт може використовувати проект, що найбільше підходить для висвітлення подій, що відбуваються, і йому достатньо буде лише внести до нього необхідні корективи і не доведеться витрачати час на складання аналогічного матеріалу наново.

Коли переворот розпочався, він неминуче стає новиною номер один у ЗМІ, перш за все на телебаченні і радіо, які намагаються докладно висвітлювати переворот з місця подій. Експертам-аналітикам навряд чи варто змагатися з журналістами в описі подій. Завдання аналітиків – максимально вичерпно і ясно висвітлити стан протидіючих сил, шанси тієї чи іншої сторони на успіх, зв'язки кожної зі сторін із іноземними державами, наслідки перевороту для України.

Переворот висуває на політичну арену державу, в якій він відбувається, нового лідера і його оточення. Експерт-аналітик виграє, якщо йому вдасться оперативно реалізувати споживачам інформації довідниковий матеріал з біографічними відомостями, і (особливо важливо) такими даними, що дають характеристику нового лідера країни. З цим завданням успішно можна впоратися у випадку завчасного, планомірного складання банку даних (відкритих і закритих відомостей) не тільки на керівників вищої ланки, а й на діячів другого ешелону, здатних висунутися за неординарних обставин на ключові ролі в державі.

Досвід доводить, що за зовнішніми подіями під час перевороту бажано стежити за повідомленнями CNN і BBC, які, як правило, випереджають інші компанії у висвітленні інформації.

Завчасні збір і обробка матеріалів, які можуть знадобитися під час різкої зміни влади у результаті переворотів виправдані і у зв'язку з тим, що в період перевороту експерт і його помічники, як правило, бувають позбавлені можливості підтримувати зв'язки з джерелами, з якими вони спілкувалися в нормальній обстановці. У перші години і дні перевороту доводиться в більшості випадків задовольнятися повідомленнями ЗМІ, які також дають або дозовані, або фрагментарні (у всіх випадках уривчастості, неповні) дані.

У зовнішньополітичній діяльності чільне місце посідають переговори, до яких готуються відповідні інформаційно-аналітичні документи.

Як правило, підготовка інформаційних матеріалів починається завчасно, фактично з моменту узгодження конкретної дати переговорів.

Готуються три основні групи (три типи) матеріалів:

1) тексти вітальних виступів під час офіційних протокольних заходів (на офіційному обіді, на офіційному прийомі тощо);

2) офіційні договори, угоди та інші документи, які підписуються главами держав або урядів, міністрами;

3) матеріали (тези) до переговорів віч-на-віч, у складі офіційних делегацій.

З'ясуємо досвід підготовки останніх двох груп матеріалів.

Офіційні документи для підписання по завершенню переговорів готуються та узгоджуються заздалегідь. Попередньо кожна із договірних сторін готує свій проект документу. Цей проект, як правило, складається у МЗС країни, потім він узгоджується на міжвідомчому рівні (до цієї роботи залучаються зацікавлені міністерства та відомства). Робота важлива і відповідальна. Документ слід сформулювати таким чином, щоб він сприяв подальшому зміцненню відносин двох держав (України та її партнера), відповідав

повною мірою інтересам України і не завдавав шкоди відносинам України з третіми країнами. Потім схвалений на міжвідомчому рівні матеріал використовується для узгодження проектів договірних сторін.

У ході переговорів особи, що їх проводять, тобто глави держав та урядів, користуються, як правило, «тезами для бесіди». У них детально прописаний сценарій бесіди. Це – свого роду підсумковий документ, складений на підставі інформаційних матеріалів з посольств, центрального апарату МЗС та інших відомств.

Кожне відомство до переговорів на вищому рівні направляє у МЗС, Адміністрацію президента чи на адресу президента чи голови уряду окрему аналітичну записку або пакет документів.

У цих матеріалах, як правило, висвітлюються питання, що належать до компетенції одного міністерства та відомства і виносяться (або які можуть бути внесені) до порядку денного переговорів.

У пакеті документів до переговорів зазвичай повинні міститися: – основна записка, в якій розкривається значення, яке надають переговорам наші партнери. Відзначається, які ключові питання голова іноземної делегації збирається порушити під час переговорів, яку позицію він збирається зайняти під час діалогу, на яких пунктах він має намір зайняти жорстку позицію, і в яких – може піти на суттєві поступки чи досягти компромісу. У цій же записці наводяться пропозиції і рекомендації щодо оптимальної лінії поведінки нашої делегації з питань порядку денного переговорів. У підготовці цього матеріалу можна використовувати і аналізувати всі доступні відомості:

– їх можна отримати через ЗМІ, в яких напередодні самітів, як правило, широко висвітлюється передісторія відносин двох країн, перераховуються об'єкти і проекти співпраці, наявні суперечки і розбіжності, питання, що згадуються найчастіше і в обговоренні яких зацікавлена кожна зі сторін. Публікуються матеріали про голову та членів кожної із делегацій;

– матеріали про стан та перспективи співробітництва по лінії різних міністерств та відомств (їх можна отримати з міністерств – для МЗС та Адміністрації президента це не викликає складностей).

Але найбільш потрібними виявляються відомості, які інша сторона переговорів хоче зберегти в таємниці аж до початку переговорів і отримати психологічні та інші переваги для досягнення успіху (бажаного результату) під час дискусії, торгу.

Як правило, у ході переговорів голови делегацій обмінюються думками з широкого кола проблем міжнародного та регіонального співробітництва, що становлять спільний інтерес. Тому корисним може виявитися документ з оцінкою та аналізом основних аспектів зовнішньої політики даної держави, її позиції щодо ключових міжнародних проблем. У такому матеріалі важливо вказати на ті проблеми, під час обговорення яких, голові делегації слід проявляти обережність у висловлюваннях та ретельно формулювати позицію.

У ході переговорів голові делегації необхідно бути поінформованим про становище країни, представники якої беруть участь у переговорах, про стабільність існуючого там режиму, про розстановку сил у правлячій еліті, про роль і можливості опозиції, про стан економіки і фінансові можливості країни (ці дані особливо корисні під час переговорів з питань військово-технічної співпраці, торговельно-економічного співробітництва). Тому в пакеті документів до візиту (до переговорів) зазвичай подається матеріал про внутрішнє становище в країні, що направляє делегацію на переговори.

У пакеті документів обов'язково присутній матеріал з даними, що характеризують особу (осіб), що прибуває (прибувають) до Києва. У ньому дається докладна політична характеристика діяча, що нас цікавить. Робота над складанням характеристик ведеться постійно. Поступово накопичуються дані з різних джерел, які характеризують людину (ЗМІ, бесід, біографічних нарисів, монографій).

Щоб характеристика вийшла об'єктивною, важливо використовувати судження про особу як її політичних прихильників, так і опонентів.

Зазвичай характеристика складається у суворо хронологічному порядку, тобто викладаються біографічні дані з моменту народження до призначення на останню посаду. Особлива увага звертається на характер отриманої освіти, формування політичної кар'єри.

Після завершення переговорів нагально потрібен матеріал із оцінками їх змісту та підсумків. Це може бути оцінка переговорів головою делегації, викладена у своєму оточенні, або оцінка авторитетними представниками еліти, суспільно-політичних кіл.

Після повернення делегації на Батьківщину результати переговорів аналізуються і оцінюються на засіданні уряду або урядовими експертами, намічаються заходи із реалізації підписаних угод і усних домовленостей. Інформація з викладенням таких оцінок користується підвищеним інтересом.

Важливим в інформаційному забезпеченні зовнішньої політики є складання *документів, що висвітлюють ситуацію у «гарячій точці»*. Вони містять, як правило, такі змістовні вузли:

- характеристику зони конфлікту;
- учасників конфлікту;
- оцінку залучення до конфлікту провідних країн світу;
- аналіз впливу конфлікту на національні інтереси України.

Пріоритетну увагу у держструктурах України на нинішньому етапі приділяють висвітленню конфліктів, які впливають на національні інтереси України, зосереджуються або наближені до кордонів країни, у врегулюванні яких бере участь український миротворчий контингент, у зоні яких перебувають наші співвітчизники.

Важливе значення надається висвітленню конфліктних ситуацій, які мають історію і привертають увагу всього світу:

- близькосхідний конфлікт (триває більше 50 років);
- індо-пакистанський конфлікт;
- Афганістан;
- Ірак.

Конфліктні ситуації далеко від кордонів та такі, що перебувають на периферії наших інтересів, проте тим не менш привертають нашу увагу:

- конфлікти у Латинській Америці;
- конфлікти в Африці

Увага держструктур до конфлікту також залежить від того, яка держава бере участь в ньому та у якому ступені. Одна справа, якщо в ньому беруть участь США і їх союзники, Китай та інші впливові держави (наприклад, Афганістан, Ірак). Інше – якщо у конфлікт практично не залучені провідні держави світу (індо-пакистанський конфлікт).

Напруга (гострота) конфлікту не буває постійно високою. Бувають гострі фази, «мляві» фази, іноді настає спад напруженості, потім знову відбувається ескалація.

Важливе завдання держструктур – не пропустити фази назрівання конфлікту, спрогнозувати можливість розв'язання (спалаху) воєнного насилля.

Треба також забезпечити точну оцінку (точні прогнози) масштабів і тривалості конфлікту, визначити його інтенсивність.

Якщо конфлікт носить локальний характер, необхідно висвітлювати ставлення до нього впливових держав світу та країн регіону, де виник конфлікт.

І знову ж таки, в інформаційних матеріалах слід відображати, як конфлікт може торкнутись інтересів України, які наслідки будуть для нашої країни у разі того чи іншого результату конфлікту.

Таким чином, головними властивостями інформаційно-аналітичних документів у сфері зовнішньої політики є такі:

1. Документ, як і будь-який матеріальний об'єкт, має форму й розміри. Розміри визначають фізичний обсяг документа, що вимірюють габаритними розмірами, площею, обсягом тощо. Фізичний обсяг книг і часописів оцінюють кількістю друкованих аркушів (один друкований аркуш дорівнює 40 тис. знаків).

2. Документ має властивість дискретності.

3. Документ характеризується формальними ознаками: автор, назва, знакова система (мова), місце видання, видавництво, рік видання тощо. Наявність цих ознак дає можливість однозначно визначати будь-який документ, об'єднувати документи у групи.

4. Інформаційний обсяг документа визначає частину корисно використаного фізичного обсягу документа для розміщення інформації. Відношення інформаційного обсягу до фізичного називають компактністю документа.

5. Інформаційна ємність документа визначається реальним обсягом інформації, вкладеної його автором у фізичний обсяг. Вторинні інформаційні документи мають більшу інформаційну ємність у порівнянні з первинними, тому що їх основний зміст більш стислий і зафіксований у документі невеликого обсягу.

6. Інформативність документа – кількість інформації, отриманої з документа конкретним користувачем. Це суб'єктивний показник, що залежить від інформаційних потреб користувача і його рівня знань. У більшості випадків у документі міститься деяка частина непотрібної конкретному користувачу інформації, тому інформативність будь-якого документального джерела інформації, виражена у відсотках, завжди менше 100 %.

Відношення інформативності документа до його інформаційної ємності характеризує інформаційну компактність документа. Інформаційна компактність документа залежить від мови й стилю автора. Популярність і доступність викладу полегшує сприйняття, але розтягують текст і знижують інформаційну компактність.

7. Динамічні властивості документа виявляються в можливості його переміщення в просторі й часі. При цьому документ може існувати в одному примірнику, документи можна тиражувати, копіювати (частково або цілком), мікрофільмувати тощо.

8. Документ має властивість застарівати як фізично, так і морально. Фізично документ застаріває, коли зношується його матеріал або стирається запис інформації, морально – якщо частота звертання до документа зменшується, тому, що зафіксована в ньому інформація стала широко відомою або з'явилися нові документи, що містять нову інформацію з тих же питань.

Аналіз первинних та особливо вторинних даних у сфері зовнішньої політики у цільову інформацію вимагає знання методів аналізу досліджуваних даних.

Можна виділити два основних типи аналізу: традиційний, класичний, і формалізований (контент-аналіз). Істотно розрізняючись між собою, вони не виключають, а взаємно доповнюють один одного, дозволяючи компенсувати наявні в кожному недоліки, тому що обидва у підсумку переслідують ту ж саму мету – одержання дослідником необхідної достовірної та надійної інформації.

Під традиційним (класичним) аналізом розуміється різноманіття розумових операцій, спрямованих на інтерпретацію відомостей, що містяться у документі з певної точки зору прийнятої дослідником у кожному конкретному випадку.

Інформація, закладена у документі, часто присутня у неявному вигляді, у формі, що відповідає цілям, з якими документ був створений, але що далеко не завжди відповідає цілям досліджень. Проведення традиційного аналізу означає перетворення первісної форми цієї інформації у необхідну дослідникові форму. Фактично це є ні чим іншим, як інтерпретацією змісту документу, його тлумаченням.

Традиційний аналіз дозволяє вловлювати основні думки й ідеї, простежує генезу цих думок та ідей, з'ясовує логіку їхнього обґрунтування, зважає наслідки, що випливають з них, виявляє логічні зв'язки та протиріччя між ними, оцінює їх з погляду економічних, політичних та інших позицій, виявляє логіку самої організації матеріалу тощо.

Даний вид аналізу дозволяє охоплювати найбільш глибокі, сховані сторони змісту документа: цей аналіз прагне як би до кінця проникнути вглиб документу, досягнути його змісту.

При проведенні традиційного аналізу дослідник має відповісти на наступні питання: Що являє собою документ? (Задаючись цим питанням, варто звернути увагу на вид, форму документу, вирішити, чи потребує його аналіз застосування будь-яких спеціальних методів тощо).

Який його контекст? Хто його автор? Які цілі створення документу? Яка надійність самого документа? Яка вірогідність зафіксованих в ньому даних? Який фактичний зміст документа? (У результаті відповіді на ці питання повинні бути повністю з'ясовані всі факти, які відбиває документ). Як оцінений зміст документа? (Результатом відповіді на це питання має бути повна ясність щодо того, що саме в документі можна вважати оцінкою мотивів).

Окремі види документів, у силу своєї специфіки, вимагають спеціальних методів аналізу та залучення для їхнього виконання методів з інших галузей знань.

Історичний метод ставить проблему валідності у трьох аспектах:

Об'єктивність тексту та встановлення його автора. Дослідник має бути впевнений, що документ є саме тим, яким він його приймає, і дійсно належить авторові. Така дійсність встановлюється за характеристиками документу. Валідність інтерпретації тексту, його значення стосовно автора тексту, за характером, цілями, які він переслідує. Нарешті, правдивість фактів, викладених у документі. Перший аспект, тобто об'єктивність особливо важливою.

Літературний метод виявляє дійсність тексту та автора, вивчаючи тон, стиль і словник.

Психологічний метод застосовується, як правило, при оцінці ставлення автора до будь-якого політичного, економічного або соціального явища. На основі таких досліджень може бути отримане знання про формування громадської думки, суспільних настанов тощо. Пояснення може бути психоаналітичним, екзистенційним тощо, залежно від школи, до якої належить дослідник.

Юридичний метод застосовується для всіх видів юридичних документів. Дозволяє порівнювати тексти, досліджувати мотиви рішення, цілі законодавця тощо.

Соціологічний метод пояснює документ у його соціальному контексті.

Лінгвістичний метод за останні роки ступнув далеко вперед і ще не вичерпав всіх своїх можливостей. За часом виникнення він може бути віднесений до числа класичних, однак його специфічність та особливості еволюції останнім часом автономізують метод і зближують із структурним.

Так звані класичні методи, крім лінгвістичного аналізу документів, мають чимало спільного, хоча вони можуть бути не тільки раціональними (юридичний аналіз), але й певною мірою інтуїтивними, суб'єктивними. Якісний елемент є тут основним, а те, що може обчислюватися кількісним шляхом, сприймається тільки інтуїтивно та неподільно.

У традиційному аналізі розрізняють зовнішній і внутрішній аналіз.

Зовнішній аналіз – це аналіз контексту документа та всіх тих обставин, які супроводжували його появу. Мета зовнішнього аналізу – встановити вид документа, його форму, час і місце появи, хто був його автором й ініціатором, які цілі переслідувалися при його створенні, наскільки він надійний і достовірний, який його контекст. Зневага таким аналізом у багатьох випадках загрожує неправильним розумінням змісту документа.

Внутрішній аналіз – це дослідження змісту документа. Власне кажучи, вся робота спрямована на проведення внутрішнього аналізу документа, що включає з'ясування рівня вірогідності фактів і статистичних даних, встановлення рівня компетенції автора документа, виявлення його особистого ставлення до описуваного у документі факту.

Методи неформалізованого аналізу значною мірою формуються на інтуїції дослідника та містять потенційну можливість суб'єктивних зміщень у сприйнятті та інтерпретації змісту документів. Такі зміщення можуть спричинити, наприклад, психологічні особливості дослідника (стійкість уваги, пам'яті, стомлюваність), неусвідомлені захисні психічні реакції на зміст документів (виділення «приємних» і пропуск «неприємних» аспектів) тощо. Ймовірність і небезпека таких зміщень зростає зі збільшенням кількості проаналізованих документів і обсягу їх змісту.

Недоліки традиційного аналізу документів вимагали пошуків нових методів їх розгляду. Ними стали формалізовані, кількісні методи. Формалізований метод покликаний подолати суб'єктивізм традиційного методу.

На думку В. Ядова, прагнення позбутися суб'єктивності традиційного аналізу спровокувало розробку принципово інших, формалізованих, або, як часто їх називають, кількісних методів аналізу документів (наприклад, контент-аналізу).

Сутність цих методів полягає у тому, щоб знайти легко підраховувані ознаки, риси, властивості документа (наприклад, частота вживання певних термінів), які за необхідністю відбивали б певні суттєві сторони змісту. Тоді зміст робиться вимірюваним, доступним точним обчислювальним операціям. Основні методики були сформульовані Г. Ласуелом і Б. Барельсоном.

Новизна сучасних засобів контентного аналізу полягає у тому, аби враження дослідника, які залежать від його особистих якостей, замінювалися більш стандартизованими процедурами, які часто припускають вимірюваність, у будь-якому випадку, виражають матеріал у вигляді даних, які можуть розглядатися науково. Для цього необхідно розчленувати текст, іншими словами, досліджувати його, виходячи з функцій окремих понять або слів, які обираються та враховуються залежно від цілей дослідження.

Головними вимогами до контент-аналізу є такі:

Об'єктивність. Аналіз повинен підкорятися досить ясним і точним правилам, щоб дослідники, працюючи з тим самим текстом, одержували однакові результати. Це припускає можливість домовитися з усіх аспектів аналізу, домогтися однакового розуміння всіх категорій і робочих визначень кожної з них.

Систематичність. Весь зміст має бути впорядкованим та інтегрованим у категоріях, обраних залежно від переслідуваної мети. Ніякі елементи інформації, що мають відношення до мети, не повинні залишитися поза полем зору.

Вимірність. Найчастіше мова йде про перерахування значимих елементів, про підрахунок їхньої частоти тощо. Але цих умов не завжди дотримуються, іноді застосовуються й прийоми якісного аналізу до проблем, які не підлягають виміру.

Основні принципи контент-аналізу:

- чіткість аналізу, тобто його обґрунтованість і відтворювання; повне охоплення всіх досліджуваних джерел інформації;
- об'єктивність аналізу.

Мета і завдання контент-аналізу – дослідження документа або сукупності документів для вивчення закономірностей внутрішньої побудови документів, установок і умов, що спричинили їх появу.

Виділяють такі види контент-аналізу:

- пошуковий і контрольний;
- спрямований і ненаправлений;
- прямий і непрямий;
- структурний.

Пошуковий контент-аналіз характеризується тим, що в ньому фіксується наявність або відсутність певних елементів змісту.

Контрольний контент-аналіз розглядає частоту наявності елементів змісту.

Спрямований контент-аналіз повинен мати чітку мету і фундаментальну наукову гіпотезу.

Ненаправлений контент-аналіз, застосований до великих обсягів даних і не містить заздалегідь сформульованої гіпотези.

Прямий контент-аналіз передбачає простий підрахунок одиниць дослідження в тому вигляді, у якому вони подані.

Непрямий контент-аналіз тонко інтерпретує те, що подано в змісті документа, тому може визначити прихований зміст комунікації.

Структурний контент-аналіз обумовлений тим, що деякі елементи не можна підрахувати, не звертаючи уваги на контекст, на їх зв'язок з іншими словами.

Контент-аналіз також поділяють на:

- семантичний (класифікація елементів змісту на підставі їхніх значень);
- прагматичний (ув'язування з елементами змісту характеристик комунікатора або адресата);

- текстовий (розчленовування тексту повідомлення на елементи змісту і синтез категорій моделі змісту тексту);
- послідовний (аналіз динаміки змісту в часі з жорсткою фіксацією ланцюжка перехідних станів).

До переваг контент-аналізу як методу дослідження документів відносять:

- об'єктивність;
- чіткість;
- системність;
- квантифікацію об'єкта дослідження.

Недоліками контент-аналізу експерти називають такі:

- не дозволяє розрізняти півтони в документі, завуальовані акценти;
- губить своєрідність документа;
- висновки пропорційно залежать від обсягу тексту: чим менший текст, тим менш обґрунтовані висновки.

Процес контент-аналізу містить такі етапи:

- вибір категорії аналізу (ємних і одночасно лаконічних висловлювань проблеми дослідження, відповідно до яких сортуються одиниці аналізу і квантифікується текст);
- вибір одиниць дослідження (тієї частини змісту, яка виділяється як елемент, що потрапляє під ту або іншу категорію);
- квантифікація тексту (підрахунок і кількісне зіставлення одиниць аналізу в документі або частині документа);
- інтерпретація даних дослідження (відслідковування тенденцій статистичних змін, внутрішньотекстові порівняння, зіставлення контент-аналітичних і інших джерел).

Таким чином, бачимо, що контент-аналіз це методика з широким спектром застосування, з певними перевагами у вигляді високої рентабельності. Завдяки йому можна одержувати високоформатні результати, які, втім, повинні інтерпретуватися лише у заданому контексті. З цієї причини цей метод використовується найчастіше у поєднанні з іншими методами аналізу документів.

Твердження про складність методики контент-аналізу пояснюється не його слабкими можливостями, а незнанням їх, невмінням користуватися цим методом, а також некоректною постановкою завдань дослідження. Можливості ж контент-аналізу насправді значні. За його допомогою можна розглядати весь комплекс проблем, пов'язаних зі створенням та сприйняттям тих чи інших документальних джерел.

Контент-аналіз розкриває зв'язок між тематикою змісту і кількістю інформації. Значення контент-аналізу полягає в тому, що за його допомогою можна об'єктивно, повно і достовірно досліджувати усе коло питань, пов'язаних з документами, причому повнота аналізу тієї чи іншої проблеми залежить тільки від завдань дослідження, наскільки ґрунтовно і в якому напрямку обрав фахівець категорії аналізу.

11. Комплекс ККР, завдань для змістовно-модульних контрольних робіт, тестові контрольні роботи

МКР № 1

1. Науково-теоретичні та методичні основи політології.
2. Критерії розмежування теоретичної та прикладної політичної науки.
3. Політичні дослідження у структурі політичної науки
4. Предмет політичних досліджень та категоріальний апарат дисципліни.
5. Концептуальні основи політичних досліджень.
6. Методи політичної науки.
7. Методичне забезпечення прикладних політичних досліджень.
8. Інформаційне забезпечення прикладних політичних проектів.
9. Структура політичного дослідження.
10. Складання плану дослідження і вибір методів
11. Обробка і узагальнення результатів
12. Представлення результатів і написання звіту
13. Структура та характерні риси загальних методів політичних досліджень.

14. Методи збору даних для політичних досліджень.

15. Кількісні та якісні методи інтерпретації даних.

МКР № 2

1. Поняття та принципи організації політичного прогнозування

2. Методологія і способи політичного прогнозування.

3. Класифікація методів політичного прогнозування.

4. Проблема верифікації прогнозів.

5. Аналіз найбільш відомих теоретичних прогнозів у зіставленні з реальною політичною практикою.

6. Модернізм у політичному прогнозуванні.

7. Постмодернізм у політичному прогнозуванні.

8. Понятійно-категоріальний апарат політичного прогнозування.

9. Підходи та принципи політичного прогнозування.

10. Технології розробки політичних прогнозів.

11. Інтуїтивні методи політичного прогнозування.

12. Індивідуальні інтуїтивні методи політичного прогнозування.

13. Колективні методи політичного прогнозування.

14. Формалізовані методи політичного прогнозування.

15. Метод колективної генерації ідей.

12. Інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних занять

Методи навчання

Метод навчання – спосіб подання (представлення) інформації студентові у ході його пізнавальної діяльності, реалізований через дії, які зв'язують педагога та студента.

Основними методами, які використовуються у навчальному процесі при вивченні предмету «Теорія міжнародних відносин» є:

1. Пояснювально-ілюстративний метод або інформаційно-рецептивний.

Даний метод знаходить широке застосування для передачі великого масиву інформації на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник у «готовому» виді. Студенти сприймають і осмислюють факти, оцінки, висновки і залишаються у рамках репродуктивного (відтворюючого) мислення.

2. Репродуктивний метод (репродукція – відтворення).

Використовується переважно на семінарських заняттях, коли діяльність студентів організовується за кількарізним відтворенням засвоєних знань. Для цього використовуються різноманітні роботи і різні форми самоконтролю.

3. Метод проблемного викладу,

використовується у побудові змістовної частини курсу (теми лекцій і семінарів). Важливою складовою даного методу є розкриття пошуків різних підходів у вирішенні тієї чи іншої проблеми. При цьому викладач реалізує розкриття системи доказів, порівняння точок зору, різних підходів. Студенти не тільки сприймають, усвідомлюють і запам'ятовують готову інформацію, але й стежать за логікою доказів, за рухом думки викладача.

4. Частково-пошуковий, або евристичний, метод,

який полягає в організації активного пошуку рішення висунутих у навчанні (або сформульованих самостійно) пізнавальних завдань. Метод дозволяє активізувати мислення, викликати зацікавленість до пізнання на семінарах.

Методи контролю

Контроль та оцінювання навчальних досягнень студентів є важливою складовою навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Процес контролю передбачає декілька етапів:

1) перевірку (виявлення рівня отриманих студентами знань, умінь і навичок);

2) оцінювання (вимірювання рівня знань, умінь і навичок і порівняння їх з певними стандартами, окресленими вимогами навчальної програми);

3) облік (фіксація результатів у вигляді оцінок, балів, рейтингу у журналі, заліковій книжці, залікових чи екзаменаційних відомостях).

У перевірці знань з предмету «Теорія міжнародних відносин» передбачаються такі **види контролю**:

поточний (відповіді на семінарах),

тематичний (підготовка доповіді чи виступу з обраної студентом теми),

підсумковий (підсумкове *тестування* й *іспит*).

Семестровий контроль проводиться у формі іспиту. **Семестровий іспит** – форма підсумкового контролю з окремої навчальної дисципліни за семестр, що спрямована на перевірку засвоєння теоретичного та практичного матеріалу.

Студента допускають до семестрового контролю за умови виконання ним усіх видів робіт, передбачених навчальним планом на семестр з цієї дисципліни. Відповідно до принципів кредитно-модульної системи, якщо підсумкова (загальна) оцінка з навчальної дисципліни (сума оцінок в балах за окремі оцінювані форми навчальної діяльності) є достатньою для продовження навчання (наприклад, 50 Е), то студент має право не складати семестровий іспит.

13. Завдання на курсові та дипломні проекти

1. Науково-теоретичні та методичні основи політології.
2. Критерії розмежування теоретичної та прикладної політичної науки.
3. Політичні дослідження у структурі політичної науки
4. Предмет політичних досліджень та категоріальний апарат дисципліни.
5. Концептуальні основи політичних досліджень.
6. Методи політичної науки.
7. Методичне забезпечення прикладних політичних досліджень
8. Інформаційне забезпечення прикладних політичних проектів.
9. Структура політичного дослідження.
10. Складання плану дослідження і вибір методів
11. Обробка і узагальнення результатів
12. Представлення результатів і написання звіту
13. Структура та характерні риси загальних методів політичних досліджень.
14. Методи збору даних для політичних досліджень.
15. Кількісні та якісні методи інтерпретації даних.
16. Теорії та гіпотези в політичних дослідженнях.
17. Принципи та способи концептуалізації проблеми та побудови гіпотези.
18. Контент-аналіз у політичних дослідженнях: етапи, види.
19. Івент-аналіз та його застосування у політологічному дослідженні
20. Соціологічні методи політичного дослідження, інтерв'ювання, анкетування, експертне опитування.
21. Стратегічне планування у політиці.
22. Стратегічний аналіз і управління політичними конфліктами.
23. Стратегічний аналіз політики на рівні регіону.
24. Когнітивне картування у політичному дослідженні.
25. Моделювання політичних проблем.
26. Групова дискусія та її використання у політичному дослідженні.
27. Математичні методи політичного дослідження
28. Узагальнена модель технології політичного дослідження.
29. Експертні методи в політичних дослідженнях.
30. Оцінка, експертиза, прогноз, моделювання як результати політичного дослідження.

14. Контрольні завдання до семінарських, практичних занять

Семінар № 1 Методологія соціально-політичних досліджень як цілісна концепція

1. Наука як зведені у систему знання та рід людської діяльності
2. Еволюція наукових підходів до осмислення політики від найдавніших часів до сучасності.

3. Парадигмальна періодизація політичної гносеології.

Семінар № 2 Концепція процесу соціально-політичного дослідження

1. Перехід від історико-описових до аналітико-прогностичних досліджень.
2. Охарактеризуйте критерії розмежування теоретичної і прикладної політології.
3. Сутність соціально-політичного пізнання як культурного феномену.
4. Методологія соціально-політичного дослідження як наукова дисципліна.

Семінар № 3 Методика налагодження процесу соціально-політичного дослідження

1. Аналіз і синтез як методи соціально-політичних досліджень.
2. Індуктивно-дедуктивний метод соціально-політичного дослідження.
3. Теоретичні методи соціально-політичних досліджень.
4. Розкрийте сутність інформації як особливого ресурсу наукової діяльності.

Семінар № 4 Оперування методами наукового пізнання в соціально-політичному дослідженні

1. Предметна організація зв'язків методу, предмета і об'єкта соціально-політичних досліджень.
2. Методичне забезпечення політичних досліджень.
3. Міждисциплінарний інструментарій наукового пошуку.

Семінар № 5 Конкретно наукові прийоми та процедури у методиці соціально-політичного дослідження

1. Особливості вивчення політики на прикладному рівні.
2. Спрямованість дослідницьких розробок на розробку прикладного інструментарію здійснення політики.
3. Формування інформаційного підходу до вивчення різних аспектів політичного життя.
4. Теоретична і емпірична інформація про політику.
5. Джерела інформації і їх основні типи.

Семінар № 6 Методологія наукового дослідження соціально-політичних обставин

1. Сфери та рівні застосування соціологічного інструментарію у політичних дослідженнях.
2. Опитування, анкетування, інтерв'ю: процедури, вимоги до використання, пізнавальні можливості.
3. Генералізованість та реактивність у соціологічних дослідженнях політики.
4. Вибірка: формування, різновиди, особливості.

Семінар № 7 Методологія порівняльного соціально-політичного дослідження

1. Охарактеризуйте запитальну структуру компаративістської методології за схемою: 1) якою є принципова побудова досліджуваного соціально-політичного об'єкта? 2) яким є внутрішній механізм/джерело досліджуваного соціально-політичного об'єкта? 3) якою є система взаємозв'язків досліджуваного соціально-політичного об'єкта з суміжними об'єктами, предметами, явищами навколишнього світу?
2. З'ясуйте інституційні кроки порівняльного соціально-політичного дослідження.
3. Розкрийте сутність бінарних, регіональних, глобальних, крестемпоральних порівняльних політичних досліджень

Семінар № 8 Політолого-соціологічна методологія соціально-політичного дослідження

1. Охарактеризуйте політолого-соціологічні методи соціально-політичних досліджень.
2. Організаційно-методичне забезпечення та методологія проведення індивідуального та групового інтерв'ю.
3. "Метод фокус-груп" в соціально-політичному дослідженні: зміст поняття, методика постановки мети досліджень соціально-політичних явищ, подій, фактів, процесів.

Семінар № 9 Базові методики прикладного аналізу міжнародних відносин і політико-світових інститутів

1. Контент-аналіз та івент-аналіз в політичних дослідженнях.
2. Суб'єктивні психологічні моменти у внутрішньополітичній і зовнішньополітичній практиці.
3. Вітчизняний і зарубіжний досвід прикладного аналізу психологічних аспектів ухвалення політичних рішень.
4. Застосування когнітивного картування для встановлення особливостей політичного мислення індивідуальних і групових суб'єктів міжнародних відносин.
5. Виділення ключових точок змісту виступів політичних діячів.
6. Проблема верифікації результатів, одержаних на основі проведення когнітивного картування.

Семінар № 10 Методика і методологія розробки аналітичного документа при дослідженні областей державної політики

1. Необхідність співвідношення пропонованих дій з тимчасовими і матеріальними ресурсами потенційних ініціаторів зовнішньополітичних акцій.
2. Оцінка ступеня політичного ризику в короткостроковій і середньостроковій перспективі.
3. Специфічні особливості стилю написання аналітичних документів, орієнтованих на потребі зовнішньополітичної практики. Стислість, простота і змістовна місткість пропозицій.

15. Питання до екзаменаційних білетів, екзаменаційні білети, тести для підсумкового контролю **Підсумковий тест** **Базовий рівень**

(перевірка фактичних знань: термінологія, формулювання, тощо)

30 питань

1. Суб'єктами науково-дослідної роботи є:

а) студенти, аспіранти, докторанти
б) студенти, аспіранти, професори, доценти

в) викладачі, студенти, аспіранти, докторанти

г) викладачі, професори, доценти, асистенти

2. Система управління науково-дослідною роботою складається з таких складових:

а) організація, контроль, мотивація, облік, аналіз

б) планування, облік, аналіз, контроль

в) облік та контроль

г) керівництво, облік, аналіз, планування

3. Який зв'язок існує між категоріями "освіта" та "наука":

а) прямий б) обернений в) обернено-кореляційний г) прямий та обернений

4. Які є види науково-дослідної роботи:

а) науково-дослідна компонента наукової роботи (навчального процесу)

б) самостійна науково-дослідна пошукова робота

в) науково-дослідна робота під науковим керівництвом

г) все перелічене вище

5. Наука – це:

А) системою знань;

Б) форма суспільної свідомості;

В) сфера людської діяльності;

Г) все перелічене вище.

6. До функцій науки не належить:

А) пізнавальна функція;

Б) культурно-виховна функція;

В) практична функція;

Г) немає правильної відповіді

7. За об'єктною ознакою наука поділяється на наступні блоки:

А) природничі науки, суспільні науки, науки про мислення;

Б) фундаментальна наука, прикладна наука, наукознавство;

В) технічні науки, історико-економічні науки, філософські науки;

Г) немає правильної відповіді.

8. Формами наукової діяльності є:

А) природничі науки, суспільні науки, науки про мислення;

Б) пізнавальна, культурно-виховна, практична;

В) фундаментальна наука, прикладна наука, наукознавство;

Г) немає правильної відповіді.

9. Наукознавство – це:

А) вивчення історії розвитку науки;

Б) комплекс наукових дисциплін, що узагальнюють і досліджують закономірності функціонування науки;

В) дослідження системи методів у науці, складання моделей наукової діяльності і окремих її видів;

14. Г) розробка міжнародних і національних систем понять і термінології, стилевих особливостей викладення результатів наукових досліджень

10. Що не є складовим елементом науки? А) постулат; Б) категорія; В) закон; Г) аналіз і синтез

11. Вищою науковою організацією України є:

А) Міністерство освіти і науки України;

Б) Національна академія наук України;

В) Вищий навчальний заклад; Г) Вища атестаційна комісія України.

12. Наукове дослідження – це

а) робота, у якій сформульовано і обґрунтовано предмет і об'єкт

б) процес цілеспрямованого вивчення певного об'єкта (предмета або явища)

використовуючи наукові методи з метою встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення у практичній діяльності людей;

в) це сукупність організаційних, методичних і технічних прийомів, здійснюваних за допомогою певних процедур;

г) це дії, які конкретизують застосування методичних прийомів дослідження процесу відтворення необхідного продукту, забезпечують виявлення конфліктних ситуацій з метою їх своєчасного усунення та запобігання виникненню у підприємницькій діяльності.

13. Об'єкт наукового дослідження це:

а) те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника;

б) процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і обране для дослідження;

в) навколишній матеріальний світ і його відображення в дійсності;

г) всі відповіді вірні

14. У назві наукового дослідження завжди міститься:

а) предмет і об'єкт дослідження; б) предмет дослідження; в) об'єкт дослідження; г) методи дослідження

15. Емпіричний рівень пізнання включає:

а) описування;

б) вимірювання;

в) порівняння; г) всі відповіді вірні

16. Фундаментальним, узагальненим методом пізнання дійсності є:

- а) історичний; б) діалектичний в) системний г)
формалізація

17. До загальнонаукових методів не відносяться:

- а) теоретичні; б) часткові; в) емпіричні; г) емпірико-теоритичні

18. Методологія – це:

- а) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності;
б) сукупність прийомів, методів та процедур дослідження, що застосовуються в тій чи іншій соціальній галузі знань;
в) філософське вчення про методи пізнання
г) концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища

19. Методи, що використовують абстрактні уявлення, ідеї, положення, мають назву:

- а) емпіричні; б) загальнонаукові; в) емпірико-теоритичні;
г) теоретичні

20. Категорія -це

- а) поняття, у якому відображені найбільш загальні та істотні властивості, ознаки, зв'язки і відносини предметів, явищ об'єктивного світу;
б) нестрогий експеримент, застосовуваний у економічних дослідженнях у силу того, що в них важко витримати вимогу випадковості добору експериментальних об'єктів;
в) область науки, що поєднує методи кількісної оцінки якісних даних;
г) кількісне вираження, опис якісних ознак об'єктів, явищ за допомогою показників і індикаторів з метою їх формалізації шляхом спеціальних кванторів.

21. Інструментарій дослідження (від лат. instrumentum - знаряддя для роботи) -це

- а) сукупність методичних і технічних прийомів і операцій, що виступає у формі різноманітних документів і спрямована на одержання з її допомогою інформації;
б) емпіричний метод дослідження, збір первинної інформації шляхом інтерв'ю;
в) тлумачення, роз'яснення змісту явища, чи тексту знакової структури, що сприяє їх розумінню;
г) сукупність відомостей, необхідних для активного впливу на керовану систему з метою її оптимізації.

22. Моніторинг –це

- а) безупинне, тривале спостереження за станом середовища (явищ, процесів тощо; зіставлення результатів постійних спостережень для одержання обґрунтованих представлень про їх (явищ, процесів) дійсне положення, тенденціях їх розвитку;
б) наукова праця, що заглиблено розробляє одну тему, обмежене коло питань;
в) сфера дослідницької діяльності, спрямована на виробництво нових знань про природу, суспільство і мислення і, що включає в себе всі умови і моменти цього виробництва;
г) система методологічних категорій, що виступають як характеристики дослідження.

23. Індивідуальна (первинна) інформація- це

- а) інформація про ознаки окремого об'єкту, що є одиницею досліджуваної сукупності;
б) процес порівняння об'єкта з одним з відомих об'єктів, встановлення збігу чого-небудь з чим-небудь;
в) розділ статистики, що розглядає індукцію, тобто поширення на великі групи об'єктів (популяції) висновків, зроблених при вивченні менших груп (вибірок);
г) вид умовиводу і метод дослідження.

24. Закономірність -це

- а) об'єктивно існуючий, повторюваний, стійкий. істотний зв'язок для групи явищ, що визначає процеси становлення та існування систем, що розвиваються;
б) методологічна характеристика дослідження;
в) відношення, при якому зміни якоїсь однієї сторони спричиняють зміни іншої сторони;
г) результат пронесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у свідомості людини у виді представлень, понять, суджень, умовиводів, теорій

25. Доказ -це

- а) логічна дія, у процесі якої істинність якої-небудь думки улаштовується за допомогою інших думок;
- б) частина наукової праці, що містить додатковий матеріал, що не є істотним для розуміння проблеми, однак корисний із практичної точки зору, що розкриває технологію дослідження;
- в) вихідний принцип, позиція і спрямованість, орієнтація дослідження;
- г) різновид джерел інформації про практичну економічну діяльність і результати цієї діяльності.

26. Дедукція (від лат. deductio - виведення) -це

- а) вид умовиводу і метод пізнання; перехід від загальних суджень до частки, від деяких пропозицій-посилок до їх наслідків; застосування встановленого загального положення до частки;
- б) логічне міркування, у процесі якого з аргументів (доводів) виводиться істинність чи хибність тези. Демонстрація є третя складова частина всякого доказу;
- в) визначник; те, що обумовлює що-небудь;
- г) визначення поняття

27. Гіпотеза дослідження (від грец. hypothesis - підстава, припущення) -це

- а) методологічна характеристика дослідження, наукове припущення, висунуте для пояснення якого-небудь явища і потребує перевірки на досвіді і теоретичному обґрунтуванні для того, щоб стати достовірним науковим знанням;
- б) один із засобів графічного представлення кількісних даних;
- в) розташована на площині геометрична конструкція, система крапок, деякі з яких з'єднані відрізками; одна з найпростіших моделей взаємодіючих систем;
- г) структурно-композиційна одиниця тексту, розділу книги, статті

28. Глосарій (від лат. glossarium - це - словник перекладів чи тлумачень слів і виразів) -це

- а) тлумачний словник термінів чи виразів до якого-небудь тексту.
- б) структурно-композиційна одиниця тексту, розділу книги, статті. У більшості випадків має тематичний заголовок, якій передують родовому найменуванню "глава" і її номер;
- в) один із засобів графічного представлення кількісних даних;
- г) розташована на площині геометрична конструкція, система крапок, деякі з яких з'єднані відрізками; одна з найпростіших моделей взаємодіючих систем

29. Висновки -це

- а) стислий узагальнений виклад істотних, з погляду автора, умовиводів, отриманих у результаті дослідження.
- б) частина всієї досліджуваної (генеральної) сукупності, що виступає як безпосередній об'єкт вивчення за розробленою методикою чи програмою добору.
- в) метод дослідження, спрямований на аналіз вже існуючих (раніше добутих в інших дослідженнях) даних відповідно до нових задач.
- г) етап дослідження; який припускає використання операцій порівняння, узагальнення.

30. Анкета (від фр. enquete - буквально: розслідування) -це

- а) зв'язана єдиним дослідницьким задумом система питань; опитувальний лист, самостійно заповнюваний опитуваним по зазначеним у ньому правилам.
- б) метод одержання інформації, заснований на опитуванні людей для одержання зведень про фактичне положення речей (наприклад, думок різних груп учнів і вчителів про різні сторони навчально-виховного процесу, методі навчання).
- в) раціональний спосіб переконання, що спирається на ретельне обґрунтування й оцінку доводів у захист визначеної тези; сукупність аргументів на користь чого-небудь.
- г) особлива знакова система, що включає термінологічного, кліше і вираження, характерні для мови науки, структурні схеми побудови визначених наукових жанрів, системи формул, умовних позначок.

15 питань

31. Теоретична значущість дослідження -це

- а) методологічна характеристика дослідження: значення отриманих результатів для науки;
- б) являє собою деякий чіткий фіксований зв'язок елементів, припускає визначену структуру, що відбиває внутрішні, істотні відносини реальності;
- в) вища форма наукового мислення, система понять, категорій, законів, що відбивають істотні властивості, зв'язки і відносини предметів дійсності;
- г) логічний процес переходу від одиничного до загального, від менш загального до більш загального, а також результат цього процесу: узагальнене поняття, судження, закон науки, теорія.

32. Концепція -це

- а) система взаємозалежних і виникаючих один з одного поглядів, спосіб розуміння, трактування явищ, процесів; основна ідея якої-небудь теорії, єдиний визначальний задум, основна думка добутку, наукової праці тощо;
- б) ознака, по якій класифікуються, визначаються, оцінюються явища, дії чи діяльність (зокрема, при їх формалізації);
- в) складання конспектів літературних джерел різного типу;
- г) короткий письмовий виклад змісту розмови, тексту.

33. Контент-аналіз –це

- а) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;
- б) величина (характеристика, фактор), підтримувана на постійному рівні протягом всього експерименту;
- в) група випробуваних, котрих не піддають ніяким експериментальним впливам, тому що вона служить для порівняння під час експерименту;
- г) розділ статистики, задача, якого полягає в тім, щоб установити можливий зв'язок між двома показниками, отриманими на одній і тій же чи на двох різних вибірках.

34. Парадигма – це

- а) інтелектуальна творча діяльність, спрямована на отримання і виконання нових знань;
- б) група випробуваних, котрих не піддають ніяким експериментальним впливам, тому що вона служить для порівняння під час експерименту;
- в) галузь наукознавства, яка займається статистичними дослідженнями структури і динаміки наукової інформації;
- г) поняття сучасної науки, яке означає особливий спосіб організації наукових знань щодо того чи іншого бачення світу та відповідні зразки або моделі дослідження.

35. Аксиоматичний метод – це

- а) засіб побудови наукової теорії, при якому без доведення приймаються деякі твердження, а потім використовуються для доведення інших тверджень (теорем) за логічними правилами;
- б) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;
- в) метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики;
- г) складання конспектів літературних джерел різного типу.

36. Формалізація –це

- а) засіб побудови наукової теорії, при якому без доведення приймаються деякі твердження, а потім використовуються для доведення інших тверджень (теорем) за логічними правилами;
- б) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;
- в) метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики;
- г) складання конспектів літературних джерел різного типу.

37. Моделювання – це

- а) непрямий, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких неможливе, ускладнене чи недоцільне), який ґрунтується на застосуванні моделі як засобу дослідження;
- б) формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів;
- в) метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їхньої структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики;
- г) складання конспектів літературних джерел різного типу.

38. Аналіз – це

- а) метод пізнання, який дає змогу поділити предмет на частини з метою його детального вивчення;
- б) величина (характеристика, фактор), підтримувана на постійному рівні протягом всього експерименту;
- в) група випробуваних, котрих не піддають ніяким експериментальним впливам, тому що вона служить для порівняння під час експерименту;
- г) розділ статистики, задача, якого полягає в тім, щоб установити можливий зв'язок між двома показниками, отриманими на одній і тій же чи на двох різних вибірках.

39. Що означає системний підхід в методології досліджень?

- а) ґрунтовне вивчення явища, процесу;
- б) послідовність і цілісність виконання дослідження;
- в) комплексне дослідження великих і складних об'єктів як єдиного цілого з узгодженням всіх його елементів і частин;
- г) метод пізнання, який дає змогу поділити предмет на частини з метою його детального вивчення

40. Метод - це:

- а) засіб дослідження мети, спосіб пізнання явищ дійсності в їх взаємозв'язку та розвитку;
- б) засіб пізнання - спосіб відтворення в мисленні досліджуваного об'єкту;
- в) потреба і місце застосування наукових прийомів у процесі дослідження;
- г) спосіб дослідження явищ, який визначає планомірний підхід до їх наукового пізнання та встановлення істини.

41. Назвіть методи емпіричного дослідження:

- а) спостереження, порівняння;
- б) формалізація, логічні;
- в) вимірювання, експеримент;
- г) математичні, моделювання.

42. Назвіть методи теоретичного дослідження:

- а) ідеалізація, формалізація;
- б) аксіоматична індукція;
- в) моделювання;
- г) логічні, історичні.

43. Вкажіть науковця розробника синергетичного метода:

- а) Т.Кун;
- б) І.Кант;
- в) Л. фон Берталанфі;
- г) І.Пригожин.

44. Вкажіть науковця розробника системного метода:

- а) Т.Кун;
- б) І.Кант;
- в) Л. фон Берталанфі;
- г) І.Пригожин.

45. Метод колективної генерації ідей належить до такої групи методів:

- а) логіко-інтуїтивних;
- б) формалізованих;
- в) прогностичних;
- г) жодна із відповідей неправильна.

9 питань

46. Дельфійський метод належить до такої групи методів:

- а) пояснювальні;
- б) аналізу ситуації;
- в) прогностичні;
- г) експериментальні.

47. Яка методика дослідження дає можливість виявити позиції відношення основних верств населення до конкретних політичних подій?

- а) блочна методика;
- б) лінійна методика;
- в) таблична методика;
- г) динамічна методика.

48. Які методи використовує політичний моніторинг?

- а) swot-аналіз;
- б) індукційний синтез;
- в) експертні оцінки;
- г) контент-аналіз.

49. До основних підходів вивчення політичного процесу відносять:

- а) інституціональний;
- б) біхевіористський;
- в) функціональний;
- г) структурний.

50. Івент-аналіз належить до такої групи методів:

- а) пояснювальні;
- б) аналізу ситуації;
- в) прогностичні;
- г) експериментальні.

51. Методологія критичної теорії розвивалася в межах:

- а) неомарксизму;
- б) реалізму;
- в) біхевіоризму;
- г) структуралізму.

52. Представниками цивілізаційного підходу у політології є:

- а) А.Тойнбі;
- б) Ф.Фукуяма;
- в) Р.Кокс;
- г) С. Хантінгтон.

53. Представниками англосаксонської школи у політології міжнародних відносин вважаються:

- а) Ф.Ратцель;
- б) Р.Челлен;
- в) Х.Макіндер;
- г) Н.Спайкмен.

54. До основних підходів вивчення політичного процесу відносять:

- а) структурно-функціональний;
- б) інституціональний, біхевіористський, структурний;
- в) інституціональний, біхевіористський, функціональний;
- г) інституціональний, біхевіористський.

6 питань

55. **Політичний аналіз** - це сукупність різних методів і методик, за допомогою яких можливе дослідження конкретних політичних подій і політичної ситуації, формулювання гіпотез з приводу її ймовірного розвитку і прийняття ефективних політичних рішень.

56. Політологія реалізовує цілий ряд функцій: інструментальну, інноваційну, прогностичну, методологічну, нормативну, прикладну, політичної соціалізації. Нижче подано ряд варіантів, серед яких визначіть ті, що відповідають змісту окремих функцій політології, згаданих у тесті.

1) забезпечення процесу включення людини в політичне життя та становлення у неї певного типу політичної культури: **політична соціалізація**;

2) обґрунтування вибору форм та видів політичної дії для досягнення потрібного результату **інструментальна**;

3) окреслення можливого стану політичної дійсності у майбутньому: **прогностична**;

4) регулювання відносин між суб'єктами політичного життя: **нормативна**;

5) надання прогнозів та висновкам найбільш повної науковості та контрольованості: **прикладна**;

6) формування способів, методів та принципів теоретичного дослідження політичної і практичної реалізації набутих знань: **методологічна**;

7) вироблення критеріїв ефективності діяльності політичних інститутів, становлення знань про реальний стан справ і засоби ефективного впливу: **інноваційна**.

57. **Політичний прогноз** – це імовірнісне науково обґрунтоване судження про перспективи, можливі стани того чи іншого політичного явища у майбутньому та (або) про альтернативні шляхи і терміни їх здійснення.

58. **Нормативний прогноз** – визначення шляхів і термінів досягнення можливих станів політичного явища, що приймаються за мету.

59. **Моделювання** – побудова пошукових і нормативних моделей з урахуванням імовірної або бажаної зміни прогнозованого явища на передбачуваний період за наявними прямими і непрямими даними про масштаби та напрями змін.

60. Аналітичне дослідження перспектив розвитку всього об'єкта або його окремих елементів на основі багатостороннього і ретельного вивчення його теперішнього стану в контексті максимальної кількості об'єктивних і суб'єктивних чинників з урахуванням як внутрішніх, так і зовнішніх, сприятливих і несприятливих впливів – **це прогнозування**.

Високий рівень

(вміння аналізувати і застосовувати набуті знання)

6 питань

61. **Який з видів анкетного опитування дає найбільш достовірну інформацію про стан громадської думки:**

а) комп'ютерне;

б) телефонне;

в) поштове;

г) роздавальне;

д) пресове.

62. **У політичній практиці поширеним методом прийняття політичних рішень є консенсус. Його характерною рисою можна назвати:**

а) забезпечення провідної ролі у прийнятті політичних рішень більш могутньому суб'єкту;

б) досягнення згоди шляхом взаємних поступок;

в) прийняття спільного рішення завдяки розумінню необхідності реалізації загального інтересу, незважаючи на те, що є розбіжності та незгоди по окремих пунктах програми дій;

г) всі відповіді неправильні.

63. **Наприкінці XX – на початку XXI ст. поширення у політологічних дослідженнях набув синергетичний метод, йому властиво:**

- а) розглядати політичні явища в єдності і боротьбі протилежностей, в постійному розвитку та оновленні;
- б) пошук відмінностей та спільних рис;
- в) багатоваріантність, альтернативність вибору шляхів суспільно- політичного розвитку, наявність асиметричних структур;
- г) цілісність об'єктивного світу, співвідношення цілого та частин.

64. Вперше міждисциплінарний підхід у політології до вирішення глобальних проблем сучасності запропонував відомий вчений:

- а) А. Ейнштейн;
- б) Б. Рассел;
- в) В. Вернадський;
- г) Н. Бор.

65. Глобальні проблеми сучасності охоплюють:

- а) проблеми окремих країн;
- б) проблеми окремих регіонів та континентів;
- в) проблеми, що торкаються окремих категорій людей у світі;
- г) проблеми, що зачіпають життєво важливі інтереси усього людства.

66. Об'єктом дослідження політології є:

- а) політичні відносини;
- б) владні відносини;
- в) політичне життя особи і суспільства;
- г) політичне лідерство

9 питань

67. Інструментальна функція політології дозволяє:

- а) пояснити причини явищ політичного життя;
- б) обґрунтувати технології обраних дій;
- в) захистити певний політичний ідеал;
- г) створити засоби та прийоми аналізу явищ і процесів у політичній сфері.

68. Політологію як міждисциплінарну, інтегральну науку про політику в усіх її проявах розглядають підходи:

- а) моністичний;
- б) плюралістичний;
- в) альтруїстичний;
- г) етноцентричний;
- д) комплексний.

69. До емпіричних методів, використовуваних політологією, належить:

- а) системний;
- б) аналізу і синтезу;
- в) порівняльний;
- г) моделювання;
- д) спостереження.

70. Комплексно розкрити причини й умови виникнення певних соціально-політичних явищ і процесів дозволяють принципи:

- а) цілісності;
- б) системності;
- в) детермінізму;
- г) об'єктивності.

71. Біхевіористський метод у політології спрямований на дослідження:

- а) цілісності політики і характеру її взаємодії із навколишнім середовищем;
- б) особистісного виміру політики, поведінки індивіда;
- в) залежності політики від соціальних чинників;
- г) взаємодії політичних інститутів;

д) дослідження реальної поведінки суб'єктів політики незалежно від тієї інформації, яку вони подають про себе або яка надходить від інших.

72. Виділіть особливі (специфічні) категорії політології:

- а) політична система;
- б) влада;
- в) свобода;
- г) політичний плюралізм;
- д) суспільство.

73. Дослідження політичних феноменів з позиції їх відповідності нормам моралі і права, притаманне для таких методологічних підходів:

- а) ціннісного;
- б) структурно-функціонального;
- в) нормативного;
- г) системного;
- д) синергетичного.

74. Контент-аналіз належить до такої групи методів:

- а) пояснювальні;
- б) аналізу ситуації;
- в) прогностичні;
- г) експериментальні;
- д) ціннісні.

75. Методологія світ-системної теорії розвивалася в межах:

- а) неомарксизму;
- б) реалізму;
- в) біхевіоризму;
- г) структуралізму;
- д) жодна з відповідей неправильна.

9 питань

76. Автором концепції «зіткнення цивілізацій» у політології є **С.Хантінгтон**.

77. Аналог, заміник деякого об'єкта-оригіналу (події, процесу, явища) іншим об'єктом, що за певних умов відображає властивості оригіналу – **це модель**.

78. Послідовність конкретних процедур, реалізація яких забезпечує досягнення мети досліджень – **це методика**.

79. **Методологія** – це вчення про структуру, принципи побудови, логічну організацію, методи та засоби пізнання міжнародно-політичної реальності.

80. Засіб наукового пізнання політичної науки, побудови та обґрунтування системи знань у сфері політичного – **це метод**.

81. **Думка** – персоніфікована позиція аналітика стосовно оцінюваних політичних відомостей.

82. Інтелектуальний умовивід, що формулюється на основі аналізу певних даних із застосуванням відповідної методології – **це висновок**.

83. **Гіпотеза** - наукове припущення, що висувається для пояснення політичних реалій й вимагає емпіричної та теоретичної перевірки, щоб стати достовірною науковою теорією.

84. **Аналітична доповідь** - науково розроблений документ, що формулює проблему, розкриває її сутність, структуру і тенденції розвитку, містить систематизовані відомості і наукові узагальнення з даного питання, стану і перспектив розвитку з аргументованою критичною оцінкою, висновками і рекомендаціями.

6 питань, що вимагають розгорнутої відповіді

85. Охарактеризуйте теорію зіткнення цивілізацій.

Відповідь. Однією із головних концепцій формування нового світового порядку на основі взаємодії цивілізацій є теорія зіткнення цивілізацій представлена професором Гарвардського університету С. Хантінгтоном. На думку дослідника, головним чинником, що визначатиме процес становлення нового міжнародного порядку, буде зіткнення цивілізацій. Це означає, що в світовій політиці превалюватимуть конфлікти не ідеологічного чи економічного характеру, а насамперед спричинені культурними цінностями. Саме зіткнення, конфлікт цивілізацій домінуватиме у світовій політиці. Межі, які поділяють цивілізації, стануть ареною битв майбутнього.

Модель С. Хантінгтона побудована на тому, що міжнародна система, яка раніше складалася з трьох блоків («першого», «другого» і «третього» світів), сьогодні перебудовується і перевтілюється в нову систему, котра складається з восьми головних цивілізацій (західної, японської, конфуціанської, хінді, ісламської, православно-слов'янської, латиноамериканської та африканської). Хантінгтон переконаний в тому, що конкуруючі силові блоки в майбутньому стануть відрізняти приналежність до цих цивілізацій (а не до націй та ідеологій, як це було раніше).

С. Хантінгтон вважає, що у міжнародному порядку міжцивілізаційні проблеми поступово виходять на перший план. Вони включають такі питання, як розповсюдження зброї, права людини та процеси міграції. По цих трьом проблемам Захід знаходиться на одному боці, а велика частина інших цивілізацій світу – на іншому. Межі між цивілізаціями майже повністю відповідають межі по якій ідуть країни із захисту прав людини.

Ключові слова: конфлікти релігійні, міжцивілізаційні проблеми, культурні цінності, західна цивілізація, ісламська цивілізація.

86. Проаналізуйте основні способи верифікації політичних прогнозів.

Відповідь. Верифікація процедура оцінки достовірності політичних прогнозів. Виділяють такі головні засоби верифікації прогнозу: пряма верифікація (одержання прогнозу іншим методом прогнозування); опосередкована верифікація (підтвердження прогнозу посиленням на наведений у літературі, на прогноз цього ж об'єкта в інших дослідженнях); консеквентна верифікація (одержання значення оцінки верифікованого прогнозу шляхом логічного або математичного виводу наслідків із уже відомих прогнозів); верифікація, що дублює (одержання значення прогнозу з іншого прогнозу, що відповідає на ті ж питання, але сформульованого іншим способом); верифікація методом «адвокатів диявола» (вибираються два-три опонента, що аргументують нереальність прогнозу, а прогнозист зобов'язаний довести його реальність).

Ключові слова: пряма верифікація, опосередкована верифікація, консеквентна верифікація, верифікація, що дублює, верифікація методом «адвокатів диявола».

87. Поясніть сутність матричного методу у політології.

Відповідь. Матричний метод є нормативним методом прогнозування, в якому задаються кінцеві цілі і в процесі прогнозування визначаються шляхи і засоби їх досягнення. Прогностична функція матричного методу полягає в оцінці впливу різних варіантів зрушень, що відбуваються, на досягнення кінцевих цілей об'єкта прогнозу. Прогнозна інформація формується за рахунок того, що в комплекси факторів входять альтернативні рішення тих або інших проблем, у тому числі й такі, які перебувають на різних стадіях розробок.

Ключові слова: нормативний метод, кінцеві цілі, альтернативні рішення, прогнозування.

88. Поясніть сутність морфологічного підходу у політології.

Відповідь. Морфологічний підхід пов'язаний зі структурними взаємозв'язками між об'єктами, явищами і концепціями. Один з його принципових аспектів загальність, тобто використання повної сукупності знань про об'єкт; внаслідок акценту на повноту знань необхідною вимогою для морфологічного аналізу є повна відсутність якогось упередженого попереднього судження. Морфологічний підхід являє собою впорядкований спосіб розгляду предметів і отримання систематизованої інформації з усіх можливих рішень проблеми, яка вивчається.

Морфологічний аналіз включає цілий ряд прийомів, але принцип у них один: систематизований розгляд явищ, предметів, прагнення не пропустити жодної можливості, нічого не відкидаючи без попереднього вичерпного дослідження. Цій меті слугує прийом систематизованого охоплення, за якого дослідження починають з даного рівня знань. Потім систематично проглядають одну за іншою всі можливі галузі знань, поки не буде досягнутий інший рівень знань. У процесі аналізу всі об'єкти розбиваються на групи, кожна з яких піддається ретельному вивченню. Такий підхід дозволяє накопичувати дані для подальших досліджень за методом «морфологічного ящика», який включає такі етапи:

1. Точне формулювання проблеми, яка підлягає вирішенню.
2. Ретельний аналіз усіх параметрів, важливих з точки зору вирішення даної проблеми. Ці параметри виявляються в результаті суворого формулювання проблеми, тобто першого етапу роботи.

3. Побудова «морфологічного ящика», який потенційно містить усі рішення. Такий ящик є багатомірним простором. Якщо запропонована проблема повністю вирішена, то кожне відділення цього «ящика» міститиме тільки одне можливе рішення або взагалі не матиме його. Поява двох або більше рішень в одному відділенні вказує, що не всі параметри були враховані або введені в систему. Тому проводиться пошук упущених параметрів.

«Морфологічний ящик» будується у вигляді дерева або матриці, в клітинках яких поміщені відповідні параметри. Послідовне з'єднання одного якогось параметру першого рівня з одним із параметрів наступних рівнів являє собою одне з можливих рішень проблеми. Загальна кількість можливих рішень дорівнює добутку числа всіх параметрів, представлених у «ящику», взятих по рядках. Враховуючи, що деякі з цих рішень практично нездійсненні, реальне число рішень буде дещо меншим.

У ході такого впорядкованого аналізу можна не лише повністю охарактеризувати заданий об'єкт певного класу, але і встановити перелік характеристик, які залишатимуться в силі для будь-якого об'єкта того ж класу. На основі такого набору загальних характеристик можна шляхом перестановок і різних поєднань виробити ймовірнісні характеристики об'єктів, які ще не існують, але можуть існувати.

4. Наступний крок в аналізі «морфологічного ящика» вивчення всіх отриманих рішень з точки зору їх функціональної цінності. Для цього встановлюється шкала оцінок. Про характеристики можна судити, тільки виходячи з якихось бажаних цілей. При поставлених цілях цінність різних рішень представляється графічно у формі так званих топологічних характеристичних карт. Це найбільш складний момент морфологічного аналізу. Універсальної формули для визначення функціональної цінності різних рішень немає.

5. Заключний етап вибір найбільш бажаних конкретних рішень та їх реалізація. Таким чином, у результаті застосування цього метода створюється нова інформація про об'єкт, який вивчається, і виробляється оцінка всіх можливих альтернатив для кожної складової частини проблеми. Мета етапу вироблення найбільш прийняттого рішення на основі розгляду його кожного можливого варіанту.

Ключові слова: морфологічний ящик, впорядкований спосіб аналізу, систематизований аналіз, параметри об'єкта.

89. Визначте сутнісні ознаки методу моделювання.

Відповідь. Метод моделювання передбачає імітацію структури, процесу функціонування і розвитку політичних відносин у різних структурних і функціональних моделях і розрахунок можливих тенденцій їх руху. Пізнання об'єктів стає можливим тут завдяки тому, що наукова модель відображає, відтворює або моделює певні властивості, риси, якості, закономірності досліджуваного об'єкта.

Модель – це умовний образ (зображення, схема, опис, графік, діаграма) якогось об'єкта або системи об'єктів. Вивчення моделі дає нову інформацію про об'єкт дослідження. Будь-яка модель є способом раціонального впорядкування та організації інформації, її спрощення (без вихолощування суті) до того рівня, де проблема постає розчленованою на елементи, ланки, окремі етапи. Це дозволяє при аналізі та інтерпретації результатів

знаходити рішення, які не завжди вдається отримати у рамках традиційного підходу. Модель же дозволяє відобразити всю сукупність елементів і зв'язків багатогранної ситуації, проводити різноманітні необхідні операції з ними, «програвати» ймовірність різних варіантів стану системи і значень, які отримуються на її виході. Разом з тим, будь-яка модель характеризує дійсність лише наближено.

Моделі можуть розрізнятися залежно від:

- 1) способу відтворення імітованих процесів;
- 2) характеру і масштабів відображуваних у моделях процесів;
- 3) засобів моделювання.

Так, за своїм характером моделі можна поділити на такі основні типи: а) статичні моделі, які відображають стани міжнародних відносин у певний період часу, їх структурні зв'язки; б) прості динамічні моделі, які відображають не тільки структуру, а й процес функціонування міжнародних процесів; в) складні динамічні моделі, які відображають не тільки структуру і процес функціонування, але й процес розвитку політики, тобто процес якісної зміни її структури.

Моделювання тісно пов'язане з експериментом і представляє собою його особливий вид, «модельний експеримент». У ньому модель виступає і як засіб, і як предмет експериментального дослідження, що замінює «справжній» об'єкт дослідження. Завдяки цьому стає можливим відтворювати і досліджувати численні об'єкти (міжнародні системи і зовнішньополітичний процес), прямий експеримент над якими ускладнений або неможливий.

Для моделювання будь-якої структури, об'єкта або процесу може формуватися система рівнянь. Системи зв'язків всередині моделей подаються в схемі розподілу потоків інформації, яка складається за існуючими даними.

Ключові слова: модель, імітація, закономірності, тенденція, модельний експеримент, системи зв'язків.

90. Охарактеризуйте метод Дельфі.

Відповідь. Метод «Дельфі» був розроблений американською дослідницькою корпорацією RAND і слугує для визначення та оцінки ймовірності настання подій.

Дельфі являє собою такий метод експертних оцінок, коли експерти анонімно відповідають на запропоновані питання, даючи свої відповіді письмово. Метод дозволяє узагальнювати судження окремих експертів шляхом усереднення в узгоджене групове судження. Крім експертів, у Дельфі бере участь спеціальна організаційна група, яка займається розробкою опитувальників, обробкою отриманих відповідей, а також забезпеченням експертів необхідною інформацією.

Перший етап Дельфі полягає в розробці опитувальника – експерти висловлюють свої думки щодо того, які конкретно питання необхідно обговорити і як їх сформулювати, запитують необхідну інформацію, а також надають наявні в них відомості, які було б доцільно використати при обговоренні. Організаційна група аналізує і підсумовує всі пропозиції, складає перший опитувальник і розсилає кожному експерту. Разом з опитувальником розповсюджується й інформація, як наявна у організаційної групи, так і надана експертами. Таким чином здійснюється інформаційний обмін між академічними, галузевими експертами та експертами владних структур.

Сформований опитувальник повинен враховувати всі аспекти вирішуваної проблеми.

Експерти повертають опитувальники з готовими відповідями про способи вирішення проблеми. Вони також можуть внести пропозиції щодо зміни опитувальника (включення нових питань та виключення, на їх погляд, непотрібних), запитати додаткові дані про об'єкт дослідження.

Після цього організаційна група складає другий варіант опитувальника, який принципово відрізняється від першого. З нього виключаються всі двозначні й такі, що не стосуються проблемної ситуації, питання, а також включаються нові на підставі суджень експертів. До опитувальника також включають думки всіх експертів, висловлені ними на першому етапі.

Тепер експертам належить висловити своє ставлення до запропонованих колегами варіантів вирішення проблеми. Х. Лінстон і М Турофф запропонували чотири критерії оцінки, що мають різні ступені вираження: ефективність (дуже ефективно, ефективно, неефективно, вкрай неефективно); здійсненність (повна, можлива, можлива нездійсненність, повна нездійсненність); ступінь відношення варіанта до вивчаємої проблеми (дуже високий, високий, низький, вкрай низький); ступінь довіри до варіанту (повний, високий, низький, вкрай низький).

При цьому кожний експерт, оцінюючи запропоновані колегами варіанти вирішення проблеми, повинен обґрунтувати свою оцінку, оцінити їх сильні і слабкі сторони і вказати, що слід врахувати в кінцевому варіанті рішення, а від чого слід відмовитися.

Отже, опитування проводиться у кілька етапів, доки експерти не дійдуть згоди по всіх пунктах опитувальника. Після цього організаційна група оформлює висловлені пропозиції як кінцевий варіант прогнозу або рішення.

Групові заочні методики експертних оцінок потребують більшої організаційної підготовки, ніж очні, однак дозволяють брати участь в аналізі значній кількості експертів, що неможливо при очній дискусії. Заочні методики дозволяють зняти деякі недоліки очних дискусій, а також залучити тих експертів, для яких участь у колективному очному обговоренні є психологічною проблемою.

Ключові слова: метод експертних оцінок, обговорення, опитувальник, прогноз, етапи опитування, інформаційний обмін.

16. Методичні рекомендації та розробки викладача

1. НМК з дисципліни.
2. Підготовлено до друку навчально-методичні рекомендації з дисципліни.

17. Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів

Методичні рекомендації до індивідуальної роботи студентів

Приклади завдань для обговорення і презентації

1. Представте в узагальненому вигляді сутність наукових дебатів між прихильниками нормативного і емпіричного підходу. На чий стороні знаходяться Ваші переваги?
2. Дайте визначення понять: «політична теорія», «метод політичного дослідження», «дослідницька методика».
3. Які основні відмінності в методологічному забезпеченні фундаментальних і прикладних досліджень політики в її внутрідержавному і світовому вимірюванні?
4. Сформулюйте декілька зразкових тем фундаментальних і прикладних політологічних розробок. Яким чином слідує, на Ваш погляд, організувати дослідницький процес?
5. Які основні характеристики наукового інструментарію прикладних політологічних проектів?
6. Яка з актуальних проблем вітчизняної і світової політики заслуговує, на Ваш погляд, найбільш інтенсивної прикладної розробки?
7. Чи згодні Ви з тим, що сучасне суспільство часто визначають як інформаційне? З чого виходять прихильники цієї точки зору?
8. Що таке інформація і як необхідно організувати інформаційну роботу на користь проведення прикладного дослідження по політичній проблематиці?
9. Яким видам даних доцільно віддавати перевагу при проведенні прикладних досліджень політичних ситуацій і процесів?
10. Охарактеризуйте основні етапи обробки інформації в рамках прикладних досліджень політичних ситуацій і процесів.
11. Звернення до яких вітчизняних і зарубіжних електронних ресурсів представляється Вам найбільш корисним при підготовці прикладного проекту?

Загальні методичні рекомендації для проведення практичних аудиторних занять

1. Обговорення запропонованих питань передуватиме обміном думками слухачів про зміст прочитаної по темі учбового розділу літератури.

2. Для залучення в активну аудиторну роботу максимально можливого числа слухачів обговорення будуватиметься у формі представлення декількох усних доповідей, які супроводжуються виступами опонентів, що підготувалися, і підсумковою оцінкою дебатів з боку викладача.

3. Як альтернатива усного обговорення слухачам може бути запропоновано написати коротке тематичне есе з дотриманням правил наукової розробки заявленої для розгляду проблеми.

4. Формами підсумкового контролю є усний іспит і представлення письмової аналітичної роботи. Під час іспиту випробовуваним пропонується відповісти на декілька питань. Список зразкових питань визначається викладачем і наперед повідомляється студентам.

4.1 В цілях вдосконалення учбового процесу під час іспиту всі студенти у обов'язковому порядку відповідають на питання про тих, що три найбільш зацікавили їх в рамках курсу проблемах і три показалися найбільш важкими для освоєння. Такий підхід дозволяє, з одного боку, ще раз в самому узагальненому вигляді закріпити у студентів уявлення про одержані знання, а з іншою - коректувати методичні дидактичні аспекти викладацької діяльності.

4.2. Письмова робота виконується в об'ємі до 5-7 сторінок і містить як описовий текстову, так і графічно оформлений матеріал. Обов'язковою вимогою є наявність сформульованих на основі проведеного аналізу підсумкових висновків і прогнозних припущень.

4.3. Залежно від побажань студентів письмова робота може бути представлена або в традиційній формі (здача викладачу для отримання загального висновку), або проходити у вигляді презентації і відповідних відповідей на критичні зауваження опонентів.

Методи навчання

Метод навчання – спосіб подання (представлення) інформації студентові у ході його пізнавальної діяльності, реалізований через дії, які зв'язують педагога та студента.

Основними методами, які використовуються у навчальному процесі при вивченні предмету «Сучасні методики соціально-політичних досліджень» є:

1. Пояснювально-ілюстративний метод або інформаційно-рецептивний. Даний метод знаходить широке застосування для передачі великого масиву інформації на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник у «готовому» виді. Студенти сприймають і осмислюють факти, оцінки, висновки і залишаються у рамках репродуктивного (відтворюючого) мислення.

2. Репродуктивний метод (репродукція – відтворення). Використовується переважно на семінарських заняттях, коли діяльність студентів організовується за кількарізним відтворенням засвоєваних знань. Для цього використовуються різноманітні роботи і різні форми самоконтролю.

3. Метод проблемного викладу, використовується у побудові змістовної частини курсу (теми лекцій і семінарів). Важливою складовою даного методу є розкриття пошуків різних підходів у вирішенні тієї чи іншої проблеми. При цьому викладач реалізує розкриття системи доказів, порівняння точок зору, різних підходів. Студенти не тільки сприймають, усвідомлюють і запам'ятовують готову інформацію, але й стежать за логікою доказів, за рухом думки викладача.

4. Частково-пошуковий, або евристичний, метод, який полягає в організації активного пошуку рішення висунутих у навчанні (або сформульованих самостійно) пізнавальних завдань. Метод дозволяє активізувати мислення, викликати зацікавленість до пізнання на семінарах.

Методи контролю

Контроль та оцінювання навчальних досягнень студентів є важливою складовою навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Процес контролю передбачає декілька етапів:

- 1) перевірку (виявлення рівня отриманих студентами знань, умінь і навичок);
- 2) оцінювання (вимірювання рівня знань, умінь і навичок і порівняння їх з певними стандартами, окресленими вимогами навчальної програми);
- 3) облік (фіксація результатів у вигляді оцінок, балів, рейтингу у журналі, заліковій книжці, залікових чи екзаменаційних відомостях).

У перевірці знань з предмету «Сучасні методики соціально-політичних досліджень» передбачаються такі **види контролю**:

поточний (відповіді на семінарах),

тематичний (підготовка доповіді чи виступу з обраної студентом теми),

підсумковий (підсумкове *тестування й іспит*).

Семестровий контроль проводиться у формі іспиту. **Семестровий іспит** – форма підсумкового контролю з окремої навчальної дисципліни за семестр, що спрямована на перевірку засвоєння теоретичного та практичного матеріалу.

Студента допускають до семестрового контролю за умови виконання ним усіх видів робіт, передбачених навчальним планом на семестр з цієї дисципліни. Відповідно до принципів кредитно-модульної системи, якщо підсумкова (загальна) оцінка з навчальної дисципліни (сума оцінок в балах за окремі оцінювані форми навчальної діяльності) є достатньою для продовження навчання (наприклад, 50 Е), то студент має право не складати семестровий іспит.

18. МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ЩОДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Організація виконання та захисту контрольної роботи

Виконання контрольної роботи передбачає самостійне вирішення індивідуального фахового завдання з використанням отриманих теоретичних знань та практичних умінь.

Контрольна робота складається з комплексного завдання, яке охоплює теоретичний матеріал програми навчальної дисципліни та містить теоретичну частину.

Завдання є індивідуальним.

Завдання для виконання контрольної роботи студент отримує під час установчої сесії на першій лекції з дисципліни. Виконану контрольну роботу, завірену у деканаті, студент повинен здати для перевірки на кафедрі (викладачу) під час сесії до проведення екзамену з дисципліни. До екзамену допускаються лише ті студенти, що виконали та захистили контрольну роботу на позитивну оцінку.

Вимоги до написання контрольної роботи

Загальні вимоги

Текст роботи повинен бути виконаний українською мовою з застосуванням комп'ютерних засобів шрифтом Times New Roman № 14 з міжрядковим інтервалом 1,15 на аркушах формату А4 без рамок і основного напису, зверху, знизу і праворуч необхідно забезпечити відстань не менше 20 мм, а праворуч не менше 10 мм. Абзац – 8 знаків.

Використання сканованих або копійованих іншим способом матеріалів не допускається, за винятком рисунків – з обов'язковим посиланням на джерело інформації.

Текст повинен бути написаний чіткою і ясною літературною мовою без граматичних і стилістичних помилок.

В описі операцій, що виконуються фахівцем, рекомендується використовувати третю особу множини або однини.

Умовні позначення математичних, фізичних та інших величин, розмірності фізичних величин, а також скорочення слів у тексті і підписах під ілюстраціями повинні відповідати державним стандартам.

Формули виконуються по центру сторінки, пояснення кожного символу та коефіцієнтів необхідно виконати поряд з новим рядком у тій же послідовності, що і в формулі. Перший рядок повинен починатися з абзацу словом «де» без двокрапки після нього. Всі формули повинні бути пронумеровані у межах розділу. Між формулою і текстом пропускають один рядок.

Всі формули нумерують в межах розділу арабськими числами. Номер вказують в круглих дужках з правої сторони, в кінці рядка, на рівні закінчення формули. Номер формули складається з номера розділу і порядкового номера формули в розділі, розділених крапкою. Дозволяється виконувати нумерацію в межах всього документа.

Всі ілюстрації в пояснювальній записці (ескізи, схеми, графіки, фотографії) називаються рисунками. Вони повинні мати найменування, а при необхідності – пояснювальні написи (текст під рисунком). Ескізи, схеми, графіки повинні бути охайно виконані машинною графікою та мати позначення, які виконані без скорочень. Не допускається виконання рисунків методом сканування.

Таблиці повинні мати позначення та назву. Нумерація таблиць виконується у межах розділу і записується повністю над таблицею зверху ліворуч, а назва таблиць – праворуч.

Таблицю розміщують симетрично до тексту після першого посилання на даній сторінці або на наступній, якщо на даній вона не уміщується і таким чином, щоб зручно було її розглядати без повороту або з поворотом на кут 90° за годинниковою стрілкою.

ГОСТ 2.105-95 та ДСТУ 3008-95 пропонують такий запис таблиці:

Таблиця (номер) - (назва таблиці)

Таблицю розділяють на графи (колонки) і рядки. В верхній частині розміщують головку таблиці, в якій вказують найменування граф. Діагональне ділення головки таблиці не допускається. Ліву графу (боковик) часто використовують для найменування рядків. Дозпускається не розділяти рядки горизонтальними лініями. Мінімальний розмір між основами рядків – 8 мм. Розміри таблиці визначаються об'ємом матеріалу.

Графу “№ п/п” в таблицю не включають. При необхідності нумерації, номери вказують в боковикі таблиці перед найменуванням рядка.

Найменування граф може складатися із заголовків і підзаголовків, які записують в однині, симетрично до тексту графи малими буквами, починаючи з великої. Якщо підзаголовок складає одне речення з заголовком, то в цьому випадку його починають з малої букви. В кінці заголовків і підзаголовків граф таблиці крапку не ставлять. Дозволяється заголовки і підзаголовки граф таблиці виконувати через один інтервал.

Допоміжні матеріали (таблиці, програми, технічне завдання, специфікації, перелік елементів) повинні оформлятися у вигляді додатків до пояснювальної записки, кожний додаток починається з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок. На першій сторінці додатка необхідно вказати: «Додаток» з відповідною літерою.

Заголовки розділів слід розміщувати посередині рядка і друкувати прописними літерами без крапки в кінці. Заголовки підпунктів виконують з абзацу маленькими літерами крім першої, без крапки в кінці. Переноси слів у заголовках не допускаються.

Посилання на джерела інформації

При написанні текстової частини можуть бути використані такі джерела інформації: підручники; навчальні посібники; монографії; довідники; статті; нормативно-технічні документи (стандарти, технічні умови, інструкції, керівництва тощо); методичні вказівки; комп'ютерні програмні засоби; матеріали на магнітних або інших не паперових носіях; матеріали з Інтернету та інші джерела, що допускають однозначну ідентифікацію та неодноразове використання, крім тих, що складають державну, службову чи комерційну таємницю і засекречені у встановленому порядку.

В тексті повинні бути посилання на всі джерела, що були використані. Посилатися слід, як правило, на джерело в цілому. Використання запозичених даних без посилання на джерело не допускається і розглядається як плагіат.

Посилання в тексті на джерела надають у квадратних дужках із зазначенням джерела, у порядку згадування джерела. Перша цифра у квадратних дужках відповідає номеру джерела у списку використаних джерел, друга цифра – номеру сторінки. Наприклад, [32, с. 85].

Зібрані фактичні та статистичні матеріали наводяться в однакових одиницях виміру: абсолютних (грн, дол., США, т, м, шт.) або відносних (%).

Наприкінці роботи розміщується список використаних джерел.

Список використаних джерел

Список використаної літератури оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Приклад оформлення бібліографічного опису наведено у додатку Е.

Порядок наведення бібліографічних відомостей (з врахуванням вживання великої та малої літер) Заголовок опису. Основна назва [Загальне позначення матеріалу] = Паралельна назва: відомості, які відносяться до назви / відомості про Авторство чи Відповідальність; про інших Осіб. – Відомості про повторність видання / Відповідальність за видання. – Зона специфічних відомостей. – Місце видання: Вид-во, рік. – Фізична (кількісна) характеристика. – (Серія і підсерія ; №, т.). – Примітки (додаткова інформація від бібліографа, напр.: системні вимоги до електрон. ресурсів). – ISBN.

Порядок наведення бібліографічних відомостей (з врахуванням вживання великої та малої літер) Заголовок опису. Основна назва [Загальне позначення матеріалу] = Паралельна назва : відомості, які відносяться до назви / відомості про Авторство чи Відповідальність ; про інших Осіб. – Відомості про повторність видання / Відповідальність за видання. – Зона специфічних відомостей. – Місце видання: Вид-во, рік. – Фізична (кількісна) характеристика. – (Серія і підсерія; №, т.). – Примітки (додаткова інформація від бібліографа, напр.: системні вимоги до електрон. ресурсів). – ISBN. Аналітичний бібліографічний опис

Об'єктом аналітичного бібліографічного опису є складова частина документа, для її ідентифікації та пошуку необхідні відомості про документ, в якому вона розміщена. До складових частин документа відносяться: самостійні твори; частина твору, що має самостійну назву; частина твору, що не має назви, але виділена для бібліографічної ідентифікації.

Джерелами інформації про складову частину документа є перша, остання та інші сторінки складової частини, якщо вони містять відомості про заголовок основної частини, її авторів, інших осіб та/чи організацій, які брали участь у створенні, публікації, виготовленні складової частини документа; колонтитул, який відноситься до основної частини; зміст ідентифікувального документа, якщо він містить відомості про складову частину; наклейки, вставки та інші супроводжувальні матеріали.

Аналітичний бібліографічний опис складається із зон та елементів, зазначених у такій послідовності: Відомості про складову частину документа // Відомості про ідентифікувальний документ. – Відомості про місцезнаходження складової частини в документі. – Примітки. На складову частину, опубліковану як самостійний документ, складають однорівневий бібліографічний опис. При описі частини документа, що не має назви, основна назва може бути сформована на основі аналізу документа і наведена у квадратних дужках. Якщо відомості про відповідальність складової частини документа збігаються із заголовком запису, їх можна не повторювати у зоні назви і відомостей про відповідальність. Серію видання також можна не зазначати, якщо вона не є необхідною для ідентифікації документа.

Якщо складова частина вміщена у двох і більше томах (випусках, номерах) серіального (багатотомного чи серійного) документа, тоді відомості про її місцезнаходження у кожному із томів (випусків, номерів) відділяють крапкою з комою (;).

Примітки.

Усі умовні розділові знаки, котрі відділяють окремі зони чи елементи у межах зон бібліографічного опису (за винятком граматичної пунктуації у назві видання) відділяються проміжками з двох сторін.

Якщо видання має лише одного автора, його прізвище все одно повторюється в сфері відповідальності після скісної лінії.

Дані, котрі взяті не з титульного аркуша книжкового видання, беруться у квадратні дужки. Так, у квадратних дужках потрібно писати відомості про упорядників, авторів, вид видання, котрі наведені на звороті титульного аркуша.

У квадратні дужки береться також вся інформація, котра взята не безпосередньо з видання, а встановлена самостійно на основі аналізу видання.

Усі частини бібліографічного опису, крім перших слів нових зон бібліографічного опису та власних назв, пишуться з малої літери. Таким чином, додаткові відомості про назву (підручник, посібник тощо), інформація про відповідальність (автор-упорядник, редактор) потрібно писати з малої літери.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Українською	Англійською	Російською
аналіз	analysis	анализ
анотація	annotation/ summary	аннотация
висновки	conclusions	выводы/заключение
гіпотеза робоча	working hypothesis	рабочая гипотеза
гіпотеза	hypothesis	гипотеза
дисертація	dissertation/ thesis	диссертация
доктрина	doctrine	доктрина
дослідження	research/ project	исследование
емпіричні методи	empirical methods	эмпирические методы
інформаційне забезпечення дослідження	research information support/ provision	информационное обеспечение исследования
категорія	category/ term	категория/ термин
кількісні методи	quantitative methods	количественные методы
концептуальна основа дослідження	conceptual background	концептуальное основание исследования
концепція	concept	концепция
метод	method	метод
монографія	monography	монография
парадигма	paradigm	парадигма
підхід	approach	подход
пізнання	discovery/ cognition	познание
політологія	political science	политология
принцип	principle	принцип
прогнозування	prognosis / forecasting	прогнозирование
прикладна політологія	applied political science	прикладная политология
системний аналіз	system analysis	системный анализ
системний підхід	system approach	системный подход
теорія	theory	теория
технології організації наукового дослідження	technologies of research organization	технологии организации научного исследования
типологія	typology / classification	типология
філософія	philosophy	философия
цивілізація	civilization	цивилизация
якісні методи	qualitative methods	качественные методы